

ISSN 2312-217X

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Заснований 2012 р.

Видається 2 рази на рік

Серія «Політичні науки»

Київ 2016

Засновник та видавець
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 19691-9491Р від 04.12.2012
Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Адреса редакційної колегії
03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Тел. 205-54-86

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 12 від 23.06.2016

Метою видання є ознайомлення наукової громадськості та суспільства в цілому із новітніми науковими дослідженнями в галузі історії, політології, інших соціальних наук. Видання є некомерційним і розраховане на широке коло читачів – науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів, усіх, хто цікавиться історією, міжнародними відносинами і громадсько-політичним життям України.

Голова редакційної колегії **Дудко І. Д.**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії, директор Інституту історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Заступники голови редакційної колегії: **Смолянук В. Ф.**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; **Зайцева З. І.**, доктор історичних наук, професор кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Відповідальні секретарі: **Сацький П. В.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; **Назарчук О. М.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

*Усі права застережені. У разі використання матеріалів видання
посилання на науковий збірник обов'язкове*

Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *О. Щербак*
Верстка *О. Федосенко*

Підп. до друку 12.12.16. Формат 70×100/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 11,93.
Обл.-вид. арк. 12,86. Наклад 100 пр. Зам. 17-5300.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Дудко І. Д., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії, директор Інституту історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Смолянук В. Ф., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Шульженко Ф. П., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Гаєвська О. Б., доктор філософських наук, професор кафедри політології і соціології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Шевчук О. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили;

Ротар Н. Ю., доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління, заступник директора з наукової роботи НДІ Європейської інтеграції та регіональних досліджень, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Малевиц Ю. І. доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Білоруський державний університет;

Читадзе Н., доктор філософії, професор, заступник декана факультету соціальних наук, Чорноморський міжнародний університет, Тбілісі (Грузія);

Кос-Станішич Л., доктор політичних наук, факультет політичних наук університету Загреба (Хорватія);

Малкевич А., доктор габілітований з політичних наук, професор, Інститут політології, Зеленогорський університет (Польща)

Вішка О., доктор габілітований з політичних наук, Інститут політології і міжнародних відносин, Університет ім. М. Коперника в Торуні (Польща);

Аасланд А., доктор філософії, старший науковий співробітник Норвезького інституту міських і регіональних досліджень (Норвегія).

Редакційна колегія відповідає за фаховий і дослідницький рівень опублікованого матеріалу. Висловлені у статтях думки та пропозиції не обов'язково збігаються з позицією редакційної колегії. Відповідальними за достовірність інформації у статтях, точність назв, статистичних даних, прізвищ і цитат є автори.

Статті друкуються в авторській редакції.

ЗМІСТ

Балюк І.А. Норми Статуту Європейського кооперативного товариства як орієнтир вдосконалення українського законодавства про кооперативи	5
Бульбенюк С.С. Місце та роль молоді у становленні громадянського суспільства в Україні (євроінтеграційний аспект).	14
Васільєва О.С. Парадигма української наукової школи фізичної економії як спонукальний чинник цивілізаційної перспективи України	21
Галіахметов І.А. Інституційні положення і проблеми процесу адаптації законодавства у сфері транскордонного та регіонального співробітництва України	27
Дудко І.Д. Конгрес vs Д. Трамп (до питання про автономність президента у сфері зовнішньої політики США)	36
Зажигаєв Б.В. Влияние цивилизационных факторов на процесс интеграции Украины в Европейский Союз	55
Закіров М.Б. Зовнішньополітичний імператив євроінтеграції України у світлі політичної думки російського зарубіжжя	69
Закірова С.Г. Досвід і перспективи викладання юридичної компаративістики у світі та Україні.	77
Коссе Д.Д. Режим найбільшого сприяння в економіці України	84
Лисенко Г.І., Волкова С.П. Вплив рішень Європейського суду на правову систему України.	94
Літошенко О.С. Окремі аспекти політико-правового забезпечення реформування земельних відносин в Україні	102
Ніколаєва Т.М. Історичні паралелі в російсько-радянській пропаганді та їх ідеолого-культурна двовимірність.	110
Перга Т.Ю. Сталий розвиток в стратегіях нових членів ЄС	121
Стежко Ю.Г. До питання інституалізації громадянського суспільства	130
Суходольська А.А. Зона вільної торгівлі та проблема працевлаштування українських громадян	138

Балюк І.А.*

кандидат юридичних наук,
ДВНЗ «Київський національний економічний
Університет імені Вадима Гетьмана»
Київ, Україна. iribi@i.ua

НОРМИ СТАТУТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ТОВАРИСТВА ЯК ОРІЄНТИР У ВДОСКОНАЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КООПЕРАТИВИ

Анотація. Аналізуються норми законодавства України про кооперацію порівняно з нормами законодавства Європейського кооперативного товариства. Окреслено схожі підходи на соціальну спрямованість та завдання кооперативів, їх ролі і місця в процесі розвитку держави та подоланні економічної кризи. Визначено різні типи і види кооперативних організацій як соціально орієнтованої форми господарювання. Увага приділена основним аспектам створення та діяльності кооперативних організацій: мета, правова регламентація, умови створення, вимоги до членів кооперативу, наявність асоційованих членів, структура управління, взаємодія з найманими працівниками. З'ясовані положення українського законодавства, які регламентують діяльність кооперативних об'єднань в практичній площині; положення, які мають бути запозичені з метою вдосконалення українського законодавства про кооперацію відповідно до норм законодавства Європейського Союзу; положення, які не знайшли відображення в Статуті Європейського кооперативного товариства, втім, мають бути оформлені в Законі України «Про кооперацію» з урахуванням потреб діяльності кооперативних об'єднань України на сучасному етапі.

Ключові слова: кооперативи, Європейське кооперативне товариство, законодавство України, асоційовані члени, наймані працівники, структура управління.

Аннотация. Анализируются нормы законодательства Украины о кооперации в сравнении с нормами законодательства Европейского кооперативного общества. Выделены схожие подходы в отношении социальной направленности и задач кооперативов, их роли и места в процессе развития государства и преодолении экономического кризиса. Определены разные типы и виды кооперативных организаций как социально ориентированной формы хозяйственной деятельности. Внимание уделено основным аспектам создания и деятельности кооперативных организаций: цель, правовая регламентация, условия создания, требования к членам кооператива, наличие ассоциированных членов, структура управления, взаимодействие с наемными работниками. Выяснены положения украинского законодательства, которые регламентируют деятельность кооперативных объединений в практической сфере; положения, которые необходимо позаимствовать с целью совершенствования украинского законодательства о кооперации соответственно к нормам законодательства Европейского Союза; положения, которые не нашли отражение в Уставе Европейского кооперативного общества, однако, должны быть оформлены в Законе Украины «О кооперации» с учетом потребностей деятельности кооперативных объединений на современном этапе.

Ключевые слова: кооперативы, Европейское кооперативное общество, законодательство Украины, ассоциированные члены, наемные работники, структура управления.

*Baliuk Iryna Anatolievna, Ph.D in Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. Kyiv, Ukraine. iribi@i.ua

NORMS OF THE EUROPEAN COOPERATIVE COMMUNITY REGULATIONS AS AN ORIENTATION OF IMPROVEMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION ABOUT COOPERATIVES

Abstract. Norms of legislation of Ukraine on cooperation in comparison with the norms of legislation of the European Cooperative Society are analyzed. Similar approaches as to social orientation and objectives of cooperatives, their role and place in the process of development of the state and overcoming of economic crises are determined. Attention is paid to the key aspects of creation and operation of cooperative organizations: the purpose, legal regulation, conditions of creation, requirements for cooperative members, the presence of associated members, management structure, interaction with employees. Provisions of Ukrainian legislation which regulate activity of cooperative associations in practical sphere, those of them which are to be taken with aim to improve Ukrainian legislation about cooperation according to the norms of European Union, and those provisions which are not reflected in the Statute of the European Cooperative Society, but they must be included into the Law of Ukraine «On Cooperation» with due regard to the contemporary needs of activity of cooperative associations are clarified.

Key words: cooperative, European cooperative society, Legislation of Ukraine, associate members, employees, management structure.

Постановка проблеми. Кооператив як колективний суб'єкт господарювання насамперед є об'єднанням його членів, а не капіталу. Значущість діяльності кооперативів у сучасному суспільстві полягає в їх соціальній спрямованості за визначенням даної форми організації господарської діяльності, ролі і місці в розвитку держави та подоланні економічної кризи. Різні типи і види кооперативів об'єднані загальною метою, що полягає у задоволенні потреб їх членів, складають систему кооперативних організацій соціально орієнтованої форми господарювання. У сучасному світі проблема безробіття, особливо серед молоді, а також непропорційність трудової зайнятості чоловіків та жінок залишається однією з найгостріших. Вплив кооперації на вирішення питань економічного зростання та сталого розвитку визнаються на національному та міжнародному рівнях. Організація Об'єднаних Націй останні двадцять років постійно звертає увагу на позитивну роль кооперативів у скороченні масштабів бідності і сприянні соціальному розвитку людства. Розвиток сучасної держави та окремих інститутів неможливий без міжнародного співробітництва й врахування основних тенденцій у світовій економіці. Міжнародна, зокрема європейська інтеграція України у світовий простір, є природною необхідністю.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Європейську інтеграцію України з публічно-правових аспектів досліджували Авер'янов В. Б., Грицяк І. А., Демченко С. Ф. [1], інтеграцію системи права України до Європейського Союзу аналізувала Сюр Н. В. [2], Європейським міжнародним правовим системам приділяла увагу Луць Л. А. [3], вплив правових основ європейської інтеграції на державно-правовий розвиток України розглядав Яковюк І. В. [4]. Волошин Ю. О. розробляв проблематику удосконалення системи конституційно-правового забезпечення участі України у процесах європейської міждержавної інтеграції [5], Корчак М. Н, Тимкович І. І. визначали шляхи інтеграції норм та принципів права Європейського співтовариства в конкурентне законодавство України [6], Сидоренко Н. С. характеризував з позицій України європейську соціальну хартію як регіональний міжнародно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав людини [7], Жарая С. Б., спираючись на європейську практику, окреслював шляхи розвитку в Україні механізмів державного регулювання підприємницької діяльності на регіональному рівні [8].

Проблематиці інтеграції України у правову систему Європейського Союзу й гармонізації національної правової системи із загальноєвропейськими нормами присвячено численні праці. Цей невичерпний перелік дозволяє констатувати,

що наукові дослідження щодо європейської інтеграції проводились у двох загальних напрямках: основні, базові інститути інтеграції та інтеграційні процеси в окремих галузях і сферах. Проте, сфера діяльності кооперативів у контексті європейської інтеграції України не розглядалася. Отже, проблема європейської інтеграції в ракурсі правового забезпечення діяльності кооперативів є дійсно нагальною. Певна орієнтація на норми європейського співтовариства матиме позитивний вплив на розвиток та вдосконалення вітчизняного законодавства, сприятиме прискоренню приєднання України до європейської спільноти та правового забезпечення втілення державою на практиці загальнолюдських цінностей.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України про кооперативи та кооперацію з погляду його відповідності європейським стандартам; з'ясування можливості запозичення вдалого досвіду правової регламентації діяльності кооперативів. При цьому важливим є те, щоб інтеграція європейських правових норм не завадила національно-правовим особливостям вітчизняних кооперативів.

Основні результати дослідження. Кооперативна форма господарювання в Україні має значні традиції. У нашій державі функціонували різні кооперативи, які зароджувалися як громадські формування, відповідно до загальних принципів кооперації. Розвиток української кооперації протягом тривалого часу відбувався паралельно із розвитком держави і суспільства. Своєю діяльністю кооперативи суттєво впливали на економічну ситуацію в державі [9, с. 113–114; 10, с. 69–73]. На законодавчому рівні у Законі України «Про кооперацію» сформульовано поняття кооперації як системи «кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів», де кооперативною організацією є кооператив або кооперативне об'єднання. Первинною організаційною формою кооперації є кооператив — суб'єкт господарювання (юридична особа), створений його членами (фізичними та/або юридичними особами) на засадах об'єднання майна та діяльності з демократичним управлінням для задоволення власних і вирішення суспільних потреб. Важливою рисою і принципом кооперації, яка відрізняє кооперативи від інших корпоративних суб'єктів господарювання, є демократизм управління, який полягає у рівному праві голосу під час прийняття рішень, один член кооперативу — один голос, не залежно від розміру його майнової частки. Первісна основна мета функціонування будь-якого типу та виду кооперативу — задоволення соціально-економічних потреб його членів. Зважаючи на головну мету створення та демократизм управління, кооператив слід визнати специфічним соціально орієнтованим суб'єктом господарювання. Така організаційна форма господарювання найбільш придатна для подолання кризових періодів у державі та соціальної підтримки вразливих верств населення.

Кооперативна форма господарювання визнана у всіх державах — членах Європейського Союзу [11, с. 158–216]. Однак міжнародному співробітництву між кооперативами в межах Європейського Союзу перешкоджали юридичні та адміністративні перепони, які були усунуті на ринку без кордонів, що панує на більшій частині території Європи. Європейський Союз підтримував кооперацію, і Рада Європейського Союзу у 2003 році прийняла Регламент № 1435/2003 «Про Статут Європейського кооперативного товариства» для полегшення співробітництва кооперативів у межах Європи [12, с. 119–120; 13]. Цей статут є квінтенцією з національного законодавства країн-членів ЄС, до того ж узгодженою

ними позицією. Відібрані найбільш вживані, перевірені практичною діяльністю і відповідністю кооперативним принципам форми кооперативного господарювання. Це пояснює зацікавленість, порівняння норм українського законодавства про кооперативи із нормами Статуту Європейського кооперативного товариства.

Кооперативи в Україні можуть здійснювати діяльність, обрану на їх розсуд і не заборонену чинним законодавством України у будь-якій галузі господарства. Чисельність типів (виробничі, споживчі, обслуговуючі) і видів (сільськогосподарські, кредитні спілки, житлово-будівельні тощо) кооперативів та недосконалість законодавчої діяльності держави зумовили досить велику кількість законів про кооперативи. Законом України «Про кооперацію» сформульовано засади діяльності виробничих, споживчих, обслуговуючих кооперативів. Статус виробничого кооперативу врегульовано також нормами Цивільного (ст. ст. 163–166) та Господарського (ст. ст. 93–110) кодексів України. Засади діяльності сільськогосподарських кооперативів визначено Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Норми Закону України «Про споживчу кооперацію», ст. 86 Цивільного кодексу України та ст. 111 Господарського кодексу України здійснюють правову регламентацію функціонування споживчого кооперативу. Засади статусу кредитних спілок сформульовано нормами Закону України «Про кредитні спілки» та ст. 130 Господарського кодексу України. Такий стан та численність законів про кооперацію і кооперативи зумовлюють їх колізії та дублювання. Для виправлення такого становища на нашу думку слід здійснити кодифікацію й прийняти Кооперативний кодекс України.

Європейські кооперативи можуть бути будь-яких типів та діяти у будь-яких сферах. Мета, яка була визначена під час прийняття Статуту Європейського кооперативного товариства, полягала в забезпеченні кооперативів адекватними юридичними інструментами для полегшення їхньої міжнародної та міжнаціональної взаємодії. Статут є нормативним базовим актом для функціонування організаційно-правової форми — Європейського кооперативного товариства. Його норми забезпечують правову регламентацію діяльності кооперативів, охочих об'єднати свої зусилля для взаємовигідного співробітництва. Головною метою кооперативу є задоволення економічних або соціальних потреб його членів, а не дивіденди на вкладені гроші. Діяльність кооперативного товариства повинна приносити вигоду кожному учасникові товариства, а не капіталу учасника. Однак, Європейське кооперативне товариство є факультативною правовою формою, а Статут не замінює чинне законодавство, що встановлює форму діяльності та регламентує саму діяльність кооперативів на національному або регіональному рівнях.

Кооператив завжди є колективним утворенням, чисельність членів українського кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Державна реєстрація кооперативів в Україні проводиться в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань». Законодавством не встановлено обов'язковий розмір капіталу для створення кооперативу. Кооперативи сплачують податки на загальних засадах, встановлених законодавством. Європейське кооперативне товариство можуть створювати не менше п'яти фізичних чи юридичних осіб. Члени Європейського кооперативного товариства повинні бути резидентами не менше двох держав-членів ЄС. Європейське кооперативне товариство має бути зареєс-

троване в державі-членові, де знаходиться його головний орган. Кооператив може перемістити його в іншу державу-член ЄС без перереєстрації. Мінімальний розмір капіталу такого кооперативного товариства повинен становити 30000 євро. Оподатковується Європейське кооперативне товариство як міжнародна організація згідно з національним фінансовим законодавством, яке застосовується до аналогічних компаній. Кооператив сплачує податки в державі-членові ЄС, в якій знаходиться його головний орган.

Чинним українським законодавством передбачено два види членства в кооперативі — звичайне (з повним обсягом прав і обов'язків) та асоційоване (частковий обсяг прав і обов'язків). Відповідно до ст. 14 Закону України «Про кооперацію» асоційований член кооперативу — фізична чи юридична особа, яка внесла пайовий внесок та визнає норми статуту кооперативу, користується правом дорадчого голосу. Асоційований член не бере участі в його господарській діяльності. Таким чином, асоційований член може вважатися неповним членом кооперативу. На думку А. В. Зеліско, асоційовані члени кооперативу виконують функції інвесторів [14, с. 148]. З цією думкою можна погодитися, адже асоційований член не зобов'язаний брати участь у діяльності кооперативу, має право на отримання вкладу як при виході з нього, так і при його ліквідації. Головною метою асоційованих членів є отримання прибутку. Згідно зі Статутом Європейського кооперативного товариства [12, с. 119–120; 13] серед членів товариства передбачена участь «членів-інвесторів», яким належить певна частка капіталу, але вони не беруть участі в діяльності кооперативу та не користуються його послугами. Чисельність таких «членів-інвесторів» пропорційно обмежена. Право голосу таких членів також обмежене. Кількість голосів, наданих інвесторам, не може перевищувати в сукупності 25% від числа звичайних членів кооперативів. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про кооперацію» участь асоційованих членів передбачено у всіх типах кооперативів України. До того ж лише у виробничому кооперативі членство пов'язують з трудовою участю в ньому, в інших типах кооперативів їх члени не обов'язково мають брати трудову участь, але мають право користуватися його послугами. На нашу думку, доцільно дозволити членам кооперативу вирішувати питання щодо участі асоційованих членів, закріплюючи положення у статутах кожного окремого кооперативу, а на законодавчому рівні визначити можливі умови їх присутності у кооперативі та вимоги до таких членів. Наприклад, особи, які мали статус члена (мінімальний строк повного членства може бути визначений самим кооперативом у статуті), але через певні обставини не можуть далі працювати в ньому (пенсійний вік, хвороба тощо), або як за нормами Статуту Європейського кооперативного товариства передбачити участь «членів-інвесторів», визначивши мінімальний розмір вкладу. Також обов'язково має бути визначена законом гранична чисельність таких членів у відсотковому відношенні.

Відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону України «Про кооперацію» для досягнення мети і виконання статутних завдань кооператив може залучати за трудовим договором осіб, які не є його членами. Мінімальна кількість членів-власників кооперативу імперативно визначена законодавством. Принциповим недоліком законодавства про кооперацію і кооперативи є те, що за наявним у законодавстві дозволом використання в кооперативі найманої праці не визначено граничну чисельність таких працівників [15, с. 130–131]. Необхідно обмежити максима-

льно можливу кількість найманих працівників, адже якщо вирішення такого питання буде віддане на розсуд самих кооперативів, це може призвести до втрати кооперативом соціальної спрямованості. В кооперативі всі його члени мають право одного голосу. Тобто, з одного боку, неможлива ситуація, коли один або кілька власників можуть нав'язати свою волю колективу співвласників, що є запорукою соціальної спрямованості діяльності кооперативу. З іншого, якщо не визначити в кооперативі граничної кількості найманих робітників, то можлива ситуація, за якої декілька осіб (достатньо трьох), членів кооперативу, можуть використовувати великий штат найманих працівників, в результаті, соціально спрямована організація може перетворитися у звичайну комерційну організацію, члени якої отримують великі прибутки за рахунок використання найманої праці.

Такі кооперативи не відповідають розумінню у вітчизняному законодавстві та міжнародному кооперативному русі поняття «кооперативів» як організації, в якій люди об'єднуються для суспільної праці, володіння майном і управління справами кооперативу. До того ж це не відповідає зазначеним в українському законодавстві принципам кооперації, які зафіксовані у ст. 4 Закону України «Про кооперацію», насамперед, принципам соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва. Тож, на нашу думку, гранична кількість найманих працівників в українському кооперативі за мінімальної кількості учасників — три особи — може становити двадцять відсотків. Європейському кооперативному товариству дозволяється залучати найману працю, проте передбачено сувору регламентацію відносин з найманими працівниками, зокрема нормами Директиви Ради Європейського Союзу 2003/72 / ЕС від 22 липня 2003 року, яка доповнює Статут Європейського кооперативного товариства [16].

Залежно від кількісного складу кооперативу система органів управління складається з двох або трьох ланок. Чим менша за кількістю організаційна одиниця, тим менше ланок складає системи її управління. Проте сама схема управління повинна мати не менше двох ланок: загальні збори — це вищий орган управління і правління (або голова) — виконавчий орган управління. За три ланковою структурою додається контролюючий орган — спостережна рада. Кооператив для оперативного управління також може наймати виконавчого директора.

Загальні збори Європейського кооперативного товариства — це вищий орган управління. У внутрішньому статуті окремого Європейського кооперативного товариства має бути закріплена структура його управління, обрана з двох варіантів: дворівнева структура з одним управляючим та одним контролюючим органами або структура з одним рівнем — адміністративним органом. Голосування в Європейському кооперативному товаристві відбувається згідно із загальним кооперативним принципом «один член — один голос». Проте дозволяється за певних обставин корекція у пропорції голосування [13].

Висновки. Міжнародний інтерес до кооперації не є випадковим. Вагомим аргументом на користь такого зацікавлення слугує забезпечення правової регламентації з боку Європейського Союзу. Загальні ознаки Європейського кооперативного товариства, що визначені Статутом, схожі — за винятком деяких специфічних рис, що зумовлене діяльністю таких кооперативів, як міжнаціональні, міжнародні організації — із загальними положеннями про кооперативи, які встановлено українським законодавством.

Загальною метою створення вітчизняного кооперативу та Європейського кооперативного товариства є задоволення економічних або соціальних потреб його членів.

Членами кооперативу можуть бути фізичні й юридичні особи. Нормативно визначена мінімальна кількість членів українського кооперативу — три особи, Європейського кооперативного товариства — п'ять осіб. Наявність асоційованих членів (членів-інвесторів) також передбачена в обох кооперативах. Втім у Статуті Європейського кооперативного товариства зафіксована їх гранична кількість, що варто зафіксувати у Законі України «Про кооперацію». З метою уточнення змісту норми про асоційоване членство у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про кооперацію» пропонуємо додати речення «кількість асоційованих членів виробничого кооперативу не може перевищувати двадцяти відсотків від кількості членів кооперативу».

Виправданим є нормативно встановлений мінімальний розмір капіталу в Європейському кооперативному товаристві, що зумовлено масштабом його діяльності. Вимоги щодо мінімального розміру капіталу українського кооперативу не встановленого з огляду на соціальну спрямованість його функціонування.

Структура управління Європейському кооперативному товаристві й кооперативі, створеному за українським законодавством, складається із вищого органу управління кооперативу та, залежно від вимог законів, з управляючим та контролюючим органами або з адміністративним органом.

Умовою створення Європейського кооперативного товариства передбачено наявність мінімального капіталу, що є виправданим масштабом діяльності такого кооперативу. Встановлювати обов'язковий мінімальний розмір капіталу для українського кооперативу, на наш погляд, є недоцільним з урахуванням його суто соціальної орієнтованості.

Європейському кооперативному товариству дозволяється залучати найману працю та не передбачено обмеження кількості робітників, але суворо регламентовано взаємовідносини Європейського кооперативного товариства з найманими працівниками. Українським законодавством про кооперацію також дозволено використовувати найману працю, але питання про граничну чисельність найманих працівників в українському кооперативі є визначальним з огляду на мету діяльності кооперативів та недосконалість чинного законодавства про трудову діяльність найманих працівників. З метою залишення кооперативу соціально-орієнтованим суб'єктом господарювання пропонуємо у ч. 2 ст. 34 Закону України «Про кооперацію» додати друге речення «Гранична кількість найманих працівників за звітний рік, не враховуючи сезонних працівників та тих, хто виконує роботу за цивільним договором, не може бути більше двадцяти відсотків від кількості членів кооперативу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Україна та європейська інтеграція: публічно-правові аспекти : монографія / В. Б. Авер'янов, І. А. Грицяк, С. Ф. Демченко; ред.: В. Б. Авер'янов, С. Ф. Демченко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К. : Преса України, 2010. — 631 с.

2. Сюр Н. В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу: теоретико-правове дослідження : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сюр Наталія Вікторівна ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. — К., 2006. — 183 с.
3. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові аспекти та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) / Л. А. Луць ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К. : 2003. — 304 с.
4. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія / І. В. Яковюк ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». — Х. : Право, 2013. — 758 с.
5. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ю. О. Волошин, за ред. д-ра юрид. наук проф. М. О. Баймуратова ; Маріуп. держ. гуманіт. ун-т, Європ. орг. публіч. права, Представництво в Україні. — К. : Логос, 2010. — 427 с.
6. Корчак М. Н. Шляхи інтеграції норм та принципів права Європейського співтовариства в конкурентне законодавство України / Н. М. Корчак, І. І. Тимкович // Юрид. вісн. повітр. і косм. право. — 2010. — № 3. — С. 48–51.
7. Сидоренко Н. С. Європейська соціальна хартія: регіональний міжнародно-правовий механізм захисту соціальних та економічних прав людини (позиція України) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Сидоренко Н. С. ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 17 с.
8. Жарая С. Б. Механізми державного регулювання підприємницької діяльності на регіональному рівні: шляхи розвитку в Україні та європейська практика : монографія / С. Б. Жарая ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — К. : К.І.С., 2011. — 270 с.
9. Бабенко С. Г. Еволюція кооперативної ідеї та основні напрями розвитку кооперативного руху в Україні / С. Г. Бабенко // Стратегія економічного розвитку України : наук. зб. / ред. О. П. Степнов. — Вип. 1 (8). — К. : КНЕУ, 2002. — С. 113–117.
10. Марочко В. І. Кооперативна форма виробничої діяльності в Україні (друга половина XIX ст.) : Історико-теоретичний аспект / В. І. Марочко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : міжнар. наук.-практ. конф. : зб. наук. пр. — К. : Укоопосвіта, 2001. — С. 67–73.
11. Міжнародне економічне право : підручник / за наук. ред. В. Ф. Опришка. — К. : КНЕУ, 2006. — 496 с.
12. Калашникова Г. О. Слияние и поглощение компаний по праву Европейского Союза / Г. О. Калашникова. — М.: Международные отношения, 2007. — 264 с.
13. Сайт EUR-Lex.europa.eu [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003R1435>
14. Корпоративне право України : підручник / за заг. ред. В. В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 384 с.
15. Балюк І. А. Розв'язання соціально-економічних проблем територій, що зазнали забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та виробничі кооперативи / І. А. Балюк // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць ; вип. 10 / голова ред. В. Ф. Опришко. — К. : КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2010.— С. 123–132.
16. Сайт EUR-Lex.europa.eu [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?id=1456941751814&uri=CELEX:32003R1435>

REFERENCES

1. Averianov, V. B., Hrytsiak, I. A., & Demchenko, S. F. (Eds.). (2010). *Ukraine and European integration, public-legal aspects: monograph*. Kyiv: Presa Ukrainy (in Ukr.).
2. Siur, N.V. (2006). *Legal integration of Ukraine into the European Union: theoretical legal research* : theses for gaining academic degree of the candidate of Juridical Sciences. Kyiv (in Ukr.).
3. Luts, L. A. (2003). *European interstate legal aspects and the problems of integration with them of the legal system of Ukraine (theoretical aspects)*. Kyiv:, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
4. Yakoviuk, I. V. (2013). *The legal bases of integration to EU: General theoretic analysis : monograph*. Kharkov: The Yaroslav Mudryi National Law University (in Ukr.).
5. Voloshyn, Y. O. (2010). *Constitutional and legal framework of European interstate integration: theoretical and methodological aspects: monograph*. Kyiv: Logos (in Ukr.).
6. Korchak, N. M., Tymkovych, I.I. & (2010). The ways of integrating of the norms and principles of the law of European Community into the competitive law of Ukraine. *Yurydychnyi Visnyk «Povitriane I Kosmichne Pravo» (Legal Bulletin «Air and Cosmos Law»)*, 3, 48-51 (in Ukr.).
7. Sydorenko, N.S. (2003). European Social Charter: a regional international legal mechanism for protecting social and economic human rights (the position of Ukraine) theses for gaining academic degree of the candidate of Juridical Sciences. Kyiv (in Ukr.).
8. Zharaia, S. B. (2011). *Mechanisms of the state regulation of private business activity at the regional level: the ways of development in Ukraine and European practice: monograph*. Kyiv: R.i.c. (in Ukr.).
9. Babenko, S. G. (2002). Evolution of cooperative idea and basic directions of development of the cooperative movement in Ukraine. In Stepnov, O. P. (Ed.), *The strategy of economic development of Ukraine: scientific collection* (Vol.8, pp. 113-117). Kyiv: KNEU (in Ukr.).
10. Marochko, V. I. (2001). Cooperative form of production activity in Ukraine (the second half of the nineteenth century.): Historical and theoretical aspects. In *National Cooperative Movement and structural changes in the economy of Ukraine of the XXI century* (pp.67-73). Kyiv: Ukooposvita (in Ukr.).
11. Opryshko, V.F. (Ed.). (2006). *The international economic law: the textbook*. Kyiv: KNEU (in Ukr.).
12. Kalashnikova, G. O. (2007). *Merger and absorption of the companies according to the law of European Union*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia (in Rus.).
13. Site EUR-Lex.europa.eu. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003R1435>
14. Luts, V. V. (Ed.). (2010). *Corporative Law of Ukraine: a textbook*. Kyiv: Yuryнком Inter (in Ukr.).
15. Baliuk, I. A. (2010). Solving of social and economic problems of the territories which were polluted in consequences of Chernobyl disaster and cooperatives. In Opryshko, V. F. (Ed.), *Legal regulation of economy: collection of research works* (Vol 10, pp. 123-132). Kyiv: KNEU (in Ukr.).
16. Site EUR-Lex.europa.eu. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/qid=1456941751814&uri=CELEX:32003R1435>

Бульбенюк С. С.*кандидат політичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. bysveet@i.ua.**МІСЦЕ ТА РОЛЬ МОЛОДІ У СТАНОВЛЕННІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
(євроінтеграційний аспект)**

Анотація. Розглядаються найбільш перспективні напрями залучення молоді до процесу становлення громадянського суспільства з врахуванням важливості розгортання євроінтеграційної стратегії в Україні. Обґрунтовується особлива роль дослідження соціальних Інтернет-мереж та необхідності формування системи громадянської освіти як провідних завдань забезпечення реальної участі молоді у розвитку вітчизняного громадянського суспільства. Підкреслено, що саме молодь виступає нині чільним творцем глобального «мережевого суспільства» (Network Society), найбільш потужним системоутворюючим ресурсом якого стають соціальні Інтернет-мережі, що виконують декілька важливих соціальних функцій, зокрема обслуговування громадських інтересів і потреб та формування громадської думки. Доведено, що українська молодь може стати впливовим актором громадянського суспільства за умов подолання імітаційних ініціатив і практик громадянської активності, формування почуття політичної відповідальності на індивідуальному і груповому рівнях як засади утвердження «зрілого» громадянського суспільства.

Ключові слова: молодь, громадянське суспільство, євроінтеграція, соціальні Інтернет-мережі, громадянська освіта.

Аннотация. Рассматриваются наиболее перспективные направления привлечения молодежи к процессу становления гражданского общества с учетом важности развертывания евроинтеграционной стратегии в Украине. Обосновывается особая роль исследования социальных интернет-сетей и необходимости формирования системы гражданского образования как ведущих задач обеспечения реального участия молодежи в развитии отечественного гражданского общества. Подчеркнуто, что именно молодежь выступает ныне главным создателем глобального «сетевоего общества» (Network Society), наиболее мощным системообразующим ресурсом которого становятся социальные интернет-сети, последние выполняют несколько важных социальных функций, в частности обслуживание общественных интересов и потребностей и формирования общественного мнения. Доказано, что украинская молодежь может стать влиятельным актором гражданского общества в условиях преодоления имитационных инициатив и практик гражданской активности, формирования чувства политической ответственности на индивидуальном и групповом уровнях как основы утверждения «зрелого» гражданского общества.

Ключевые слова: молодежь, гражданское общество, евроинтеграция, социальные интернет-сети, гражданское образование.

Abstract. The most promising directions for attracting young people to the process of formation of civil society regarding importance of implementation of the European integration strategy in Ukraine are discussed. It is based the special role of studying social networks and the necessity of formation of system of civil education as the leading task of ensuring effective participation of youth in development native civil society. It is emphasized that it is the youth, who represents itself now as a main doer of the global Network Society, the most powerful system creating resource of which is dealt with social online networks. The latter perform several important social functions, oriented in particular at ensuring public interests and needs and formation of public opinion. It is proved that Ukrainian youth can become an influential actor of civil society under

*Bulbeniuk S., Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. bysveet@i.ua

THE PLACE AND ROLE OF YOUTH IN FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE (European integration aspect)

conditions of overcoming simulation initiatives and practices of civic activity, developing a sense of political responsibility at the individual and group levels as the basis for institution of a «mature» civil society.

Keywords: youth, civil society, European integration, social networks, civic education.

Постановка проблеми. Після драматичних подій останніх двох років в нашій країні на якісно новий рівень виходять дискусії щодо пріоритетних векторів розвитку української державності та становлення громадянського суспільства. Причому обидва ці процеси мають нелінійний характер, асиметричну динаміку розгортання та вкрай непрогнозовані результати. Розглядаючи окреслені проблеми, обов'язково потрібно враховувати важливість євроінтеграційного фактору як необхідної складової і національного державотворення й утвердження засад громадянського суспільства в Україні. Тому не дивно, що у вітчизняному соціально-гуманітарному просторі загалом та у політологічному дискурсі зокрема нині надзвичайно актуалізувалися дослідження, присвячені зазначеній проблематиці.

На думку авторки представленої розвідки, особливий інтерес становить висвітлення специфіки функціонування громадянського суспільства впродовж 2013 — 2015 рр. та прогнозування найбільш перспективних векторів його розвитку у короткостроковій перспективі, зважаючи на євроінтеграційні перспективи України. Адже, як доводить досвід означеного періоду, саме від готовності та здатності громадянського суспільства як колективного соціального актора та від активності, а подекуди й громадянської мужності його окремих представників, багато в чому залежить майбутнє і власне української державності, її успішність і спроможність ефективно реагувати на виклики сьогодення та її здатність стати «Європою» у політичному, економічному, соціокультурному вимірах. Молодь за цих умов потенційно може стати одним з найпотужніших колективних акторів громадянського суспільства, а окремі її (себто молоді — С. Б.) найбільш соціально активні суб'єкти (пасіонарії) — майбутніми представниками політичної, економічної, культурної еліти України, які просуватимуть європейські цінності, ідеали, стандарти життя в широкий загал українства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідження представленої у статті проблематики обумовлює розмаїття джерел, використаних при її підготовці: від електронних ресурсів органів центральної державної влади в Україні [1; 2] та періодичних видань [3] до наукових статей, монографічних розвідок та авторефератів дисертаційних досліджень останніх років. Так, окрему групу робіт становлять монографічні праці вітчизняних науковців В. Буряка [4] та О. Івченка [5], а також дослідження американських вчених Д. Еберлі [6] та М. Кеннеді [7], присвячені розгляду феномену громадянського суспільства й перспектив його розвитку у найближчі роки під впливом факторів інформаційної революції. У роботах вітчизняних вчених А. Варягіної [8] та Н. Ісхакової [9] висвітлюються актуальні питання проявів громадянської активності української молоді. У науковій статті Б. Вахули [10] й авторефераті дисертаційного дослідження Ю. Карпець [11] досліджуються механізми протестної мобілізації та політичного впливу в українському суспільстві.

Метою статті є висвітлення найбільш перспективних напрямів залучення молоді до процесу становлення громадянського суспільства із врахуванням важливості розгортання євроінтеграційної стратегії в Україні. Завданнями пред-

ставленої статті є обґрунтування особливої ролі дослідження соціальних інтернет-мереж (інтернетизованих соціальних мереж) та розгляд необхідності формування системи громадянської освіти й культури громадянськості як базису для забезпечення реальної участі молоді у розвитку вітчизняного громадянського суспільства.

Основні результати дослідження. Дослідження місця і ролі молоді у процесах становлення громадянського суспільства в Україні, з огляду на вплив євроінтеграційного фактору, можна здійснювати у декількох напрямках. Одним з найбільш перспективних з них, на наш погляд, є вивчення соціальних мереж — важливої сфери вияву соціальної та громадянської активності української молоді.

Як відомо, найбільш розвинуті країни світу, передусім — європейські, ще наприкінці ХХ ст. вступили в якісно нову стадію цивілізаційного розвитку — добу інформаційного суспільства. Політичний поступ флагманів інформаційного суспільства нині відрізняється надзвичайно широким застосуванням новітніх інформаційних технологій як у царині державного врядування та прийняття політико-управлінських рішень (рівень функціонування policy), так і в сфері взаємодії та співпраці між державою і громадянським суспільством (рівень функціонування polity та politics). Якщо вести мову про рівень функціонування policy, то виявом впливу новітніх інформаційних технологій є, наприклад, створення е-Уряду (електронного уряду), е-Парламенту (електронного парламенту) зокрема та е-Держави (E-Government) як глобального проекту. На рівні функціонування polity та politics — це електронна демократія загалом, а також електронне голосування та електронні петиції (інтернет-петиції). Таким чином, можна стверджувати, що нині сутністю євроінтеграційних процесів є не лише запровадження тією чи іншою країною на шляху до Європейського Союзу низки економічних, соціальних, політико-державних, культурних стандартів, а й розвиток на національному ґрунті принципів і стандартів електронної держави та електронної демократії.

Варто зауважити, що протягом останнього року Україна суттєво просунулася на шляху впровадження названих проектів. Так, 3 лютого 2016 р. Голова Верховної Ради України В. Гройсман презентував проект електронного парламенту «Е-парламент — від паперу до електронного врядування» [1]. На початку лютого 2016 р. запрацював у тестовому режимі оновлений портал Державного агентства з питань електронного урядування України [2]. Сам процес формування і запуску е-Уряду в Україні почався у червні 2015 р. як системна робота урядових структур, інституцій громадянського суспільства та іноземних соціальних акторів [3]. Впродовж 2015 р. було дано старт низці проектів щодо впровадження електронних петицій у практику роботи центральних та місцевих органів державної влади в Україні. Таким чином, процес становлення електронної демократії й електронної держави в сучасній Україні постає як один з провідних векторів реалізації національного проекту системної модернізації країни, в якому держава (тобто органи центральної і місцевої державної влади й управління) та інституції громадянського суспільства мають стати повноправними партнерами.

Молодь на шляху досягнення вказаних завдань може і повинна відігравати одну з провідних ролей, адже саме молодь постає зазвичай як ініціатор та рушій докорінних суспільно-політичних змін. До того ж молодь насамперед є творцем

глобального «мережевого суспільства» (Network Society), найбільш потужним системоутворюючим ресурсом якого стають інтернетизовані соціальні мережі. Власне для молоді як в Україні, так і в багатьох країнах світу потужним каналом прояву соціальної та політичної активності стають соціальні мережі, де формується спочатку мережева активність (social networking), яка згодом у частини молодих людей трансформується в реальну, а не віртуальну соціальну й громадянську активність — таким є типовий алгоритм зростання свідомого громадянина нині. Важко не погодитися з твердженням вітчизняного науковця В. Бурияка про те, що «соціальні мережі — це стратегічний інфраструктурний та комунікативний ресурс XXI століття» [4, с. 101].

Інтернетизовані соціальні мережі є сьогодні не просто складовою громадянського суспільства, вони виконують ще декілька важливих соціальних функцій, серед яких обслуговування громадських інтересів і потреб та формування громадської думки. Отож не дивно, що досить часто у певних груп користувачів (перш за все, у молоді та у людей середнього віку) інтернетизовані соціальні мережі стають головним джерелом інформації, повністю або суттєвим чином замінюючи традиційні ЗМІ.

Український науковець Б. Вахула виокремлює наступні відмінності між інтернетизованими соціальними мережами та традиційними ЗМІ.

1. Якість. Для традиційних ЗМІ стандарти якості, достовірності та способів подачі інформації є чітко визначеними. Інтернетизовані соціальні мережі не є однорідними: вони «містять як сегмент високоякісного інформаційного змісту, так і великий сегмент низької та сумнівної якості.

2. Виробники змісту. Виробником змісту сучасних інтернетизованих соціальних мереж потенційно може стати будь-який користувач, для цього не потрібно мати відповідну освіту й кваліфікацію або відробляти чисельне замовлення.

3. Доступність та охоплення аудиторії. На відміну від традиційних ЗМІ, інтернетизовані соціальні мережі вимагають від користувачів особливих знань і навичок користування комп'ютером, у тому числі — для подальшого поширення інформації (саме названа якість інтернетизованих соціальних мереж обумовлює специфіку їх цільової аудиторії, яку переважно становить молодь — С. Б.).

4. Динамічність. Особливістю інтернетизованих соціальних мереж є найоперативніше відтворення подій та продукування соціально важливої інформації навіть за допомогою кишенькових пристроїв (не дивно, що сучасне молоде покоління називають поколінням iPhone та iPad — С. Б.).

5. Мінливість продукованих артефактів. Контент інтернетизованих соціальних мереж, на відміну від змісту традиційних ЗМІ, є мінливим і відповідно часто менш надійним [10, с. 35].

Оскільки відсоток молоді серед активних користувачів соціальних мереж є незрівнянно вищим по відношенню до користувачів середнього, а тим більше похилого віку, то цілком природним є намагання стимулювати громадянську активність представників молодшої генерації, використовуючи можливості інтернетизованих соціальних мереж. Доречно нагадати, що Револуція гідності листопада 2013 — лютого 2014 рр. починалася як Facebook-революція, а мобілізація української молоді, передусім студентства, здійснювалася завдяки інтернетизованим соціальним мережам. За даними на 2014 р., Україна займає 9-те місце серед країн Європи за кількістю інтернет користувачів (18,5 млн. осіб —

42% від загальної кількості населення). «Майданчиками для комунікації молоді в інтернет-середовищі, місцем пошуку односторонніх, обміну поглядами, реалізації свого права на участь в громадсько-політичному житті держави стали соціальні інтернет-мережі», — підкреслює вітчизняна дослідниця А. Варягіна [8, с. 74].

Безумовними перевагами таких мереж, за словами теоретика «глобального громадянського суспільства» Дона Еберлі, є: можливості багаторазового збільшення швидкості інформаційних потоків та застосування методів «мережевого маркетингу» [6, р. 17]. Саме названі якості інтернетизованих соціальних мереж ефективно використовуються громадянським суспільством. Адже завдяки застосуванню сучасних технологій стає можливим поширення соціально і політично важливої інформації у найкоротші терміни на якомога довші відстані. Роль молоді у подібних процесах важко переоцінити, бо молоді люди у вітчизняних реаліях сьогодення не тільки поширюють інформацію у своєму середовищі, а й завдяки більш глобалізованій освіті, ніж у представників попередніх генерацій, можуть створювати дієві канали комунікації українського громадянського суспільства з зовнішнім середовищем і на Заході, і на Сході.

Окрім того не слід забувати, що однією з найважливіших функцій громадянського суспільства є не просто контроль за діями влади, а й розробка альтернативних проектів соціально-політичного, економічного, культурного розвитку країни. На переконання авторки, здатність колективних та індивідуальних акторів громадянського суспільства продукувати такі проекти стає нині важливим показником зрілості громадянського суспільства, його «європейськості» у загальноцивілізаційному сенсі цього слова. Втім, варто зазначити, що в Україні кількісні зміни на шляху становлення громадянського суспільства не завжди набувають якісного змісту. Тому, скажімо, практика електронних петицій на вітчизняному ґрунті часто перетворюється у пародію на активність громадян в їх взаємодії з державою. Як це не прикро констатувати, але інтернет-петиції, які реєструються у тих чи інших органах державної влади, з прояву низової громадянської ініціативи, легалізованого важелю політичного впливу подекуди перетворюються на фарсові та/або імітаційні ініціативи окремих соціальних і політичних акторів, що є підтвердженням недостатньої зрілості вітчизняного громадянського суспільства. Отже, в Україні, на жаль, політична і соціальна активність, готовність стати генератором суспільних трансформацій та здійснювати реальний й ефективний політичний вплив часто підмінюється симулякром громадянськості — імітаційними політичними і соціальними практиками.

І тому ведучи мову про місце та роль молоді у складному, суперечливому процесі становлення громадянського суспільства в Україні, необхідно звернути прискіпливу увагу на важливість громадянської освіти насамперед молодого покоління, у якого відсутній досвід життя за часів авторитарно-тоталітарного режиму радянського періоду. Молоді українці, які не мають за плечима досвіду життя в умовах несвободи, більш органічно й безболісно можуть увійти в практики справжньої, а не імітаційної, громадянськості європейського взірця та тому самі стати наставниками у засвоєнні цих практик для представників старших генерацій. Кінцевою метою громадянської освіти має стати формування культури громадянськості або «культурної громадянськості». Цікаво, що концепцію «культурної громадянськості» для українства вперше запропонував американський вчений М. Кеннеді ще на початку 90-х рр. XX ст. Її центральна

формула зводилася до наступного: «Ідеологія громадянського суспільства буде послаблена, якщо не приєднається до якого-небудь виду націоналізму» [7, с. 83]. Звісно, якщо Україна планує стати повноправним членом європейського політичного та соціокультурного простору, мова має йти передусім про формування культури громадянськості на засадах політичного, а не етнічного націоналізму.

Громадянська освіта є частиною політичної освіти, її основою є світогляд активного громадянства. За словами вітчизняної дослідниці Н. Ісхакової, «громадянська освіта спрямована на формування у індивіда певних якостей громадянина. В основі громадянськості — почуття відповідальності, обов'язку, патріотизм (почуття солідарності, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу), усвідомлення себе як повноцінного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни, зрілість політичної і правової свідомості, повага до прав і обов'язків» [9, с. 12]. В сучасній Україні необхідність і важливість громадянської освіти постає ще й тому, що саме серед молодих людей вітчизняними соціологами відмічається найвищий відсоток абсентеїзму. Відтак, становлення в нашій країні системи громадянської освіти, її поширення передусім серед молодого покоління сприятиме не тільки і не стільки формуванню культури громадянськості, але й трансформації всієї політичної системи України, набуттю нею нової якості. Адже не викликає сумнівів пряма кореляція: розвинена система громадянської освіти — сформована культура громадянськості — зріле й авторитетне громадянське суспільство — відкрита і демократична політична система. Таким чином, українська молодь може стати впливовим актором громадянського суспільства завдяки набуттю нею громадянської освіти та формуванню культури громадянськості.

Висновки. Ідеальний алгоритм формування культури громадянськості української молоді має містити, на наш погляд, наступні складові. По-перше, розрізнення соціальним актором (актором громадянського суспільства) на теоретично-концептуальному рівні та гармонійне поєднання на рівні залучення до громадянської діяльності політичної поведінки (political behavior), політичної діяльності (political action), політичної участі (political participation) та політичної активності (political action). По-друге, формування у особи на основі здобутої громадянської освіти усвідомленої потреби в самоактуалізації в політиці. По-третє, створення умов для реалізації реального соціального і політичного впливу індивідуальних та колективних акторів громадянського суспільства на державу, у тому числі завдяки використанню інтернетизованих соціальних мереж. Причому такий вплив, як відзначає українська дослідниця Ю. Карпець, має відповідати принципам універсальності, системності, динамічності, єдності психологічної та соціальної складової (тобто усвідомлення потреби на особистісному рівні та розуміння необхідності її реалізації на рівні соціально важливих дій — С. Б.), а також двоєдності — розгортання політичного і соціального впливу як елементу політичного процесу у просторі і часі [11, с. 11]. Кінцевим результатом формування культури громадянськості має постати «людина як агент взаємозалежності та опосередкування взаємодії громадянського суспільства і влади» (визначення вітчизняного науковця О. Івченка) [5, с. 131].

ЛІТЕРАТУРА

1. Голова Верховної Ради України В. Гройсман проведе презентацію журналістам «Е-парламент — від паперу до електронного урядування». Верховна Рада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/124395.html>
2. Державне агентство з питань електронного урядування в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://e.gov.ua/>
3. Электронное правительство в Украине. Инфографика. Гордон. — 2015. — 25 мая. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gordonua.com/infographics/elektronnoe-pravitelstvo-v-ukraine-infografika-82358.html>
4. Буряк В. В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции. Научное издание [монография] / В. В. Буряк. — Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. — 152 с.
5. Івченко О. Г. Людина в структурі громадянського суспільства : філософія ідентичності [монографія] / О. Г. Івченко. — К.: Знання України, 2013. — 379 с.
6. Eberly D. The Rise of Global Civil Society: Building Communities and Nation from the Bottom Up / Don Eberly. — N. Y.: Encounter Books, 2008. — 300 p.
7. Кеннеді М. Історична спадщина та громадянське суспільство: альтернативні нації в Східній Європі [пер. з англ.] / М. Кеннеді // Сучасність. — 1994. — № 5. — С. 83-101.
8. Варягіна А. А. Особливості громадської участі молоді в соціальних інтернет-мережах / А. А. Варягіна // Педагогічний процес : теорія і практика. — 2015. — № 3-4 (48-49). — С. 72-75.
9. Ісхакова Н. Г. Громадянська освіта як чинник політичної соціалізації молоді у сучасному українському суспільстві / Н. Г. Ісхакова // Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. — К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — Випуск 5. — С. 10-16.
10. Вахула Б. Я. Соціальні медіа як механізм протестної мобілізації в сучасному українському суспільстві / Б. Я. Вахула // Український соціум. — 2015. — № 1(52). — С. 34-42.
11. Карпець Ю. В. Феномен політичного впливу в структурі демократичного процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. н. : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Ю. В. Карпець. — Одеса, 2014. — 18 с.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. Official web portal. *Verkhovna Rada of Ukraine Chairperson Volodymyr Groysman will hold a presentation to journalists of «E-Parliament — from paper to e-governance»* Retrieved from <http://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/124395.html> (in Ukr.).
2. State Agency for e-governance in Ukraine. Retrieved from <http://e.gov.ua/> (in Ukr.).
3. E-government in Ukraine. Infographics. (2015, May 25). *Gordon*. Retrieved from <http://gordonua.com/infographics/elektronnoe-pravitelstvo-v-ukraine-infografika-82358.html> (in Rus.).
4. Buriak, V. V. (2011). *Global civil society and networking revolution. Scientific publication* [monograph]. Simferopol : DIAYPI (in Ukr.).
5. Ivchenko, O. H. (2013). *People in the structure of civil society : the philosophy of identity* [monograph]. Kyiv : Znannia Ukrainy (in Ukr.).

6. Eberly, D. (2008). *The Rise of Global Civil Society : Building Communities and Nation from the Bottom Up*. N. Y. : Encounter Books.
7. Kennedy, M. (1994). Historical heritage and civil society : alternative Nations in Eastern Europe. *Suchasnist (Modernity)*, 5, 83-101 (in Ukr.).
8. Variagina, A. A. (2015). Peculiarities of social participation of young people in online social networks. *Pedahohichnyi protsess : teoria i praktika (The pedagogical process : theory and practice)*, 3-4 (48-49), 72-75 (in Ukr.).
9. Iskhakova, N. H. (2011). Civic education as a factor of political socialization of youth in contemporary Ukrainian society. *Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-humanitarnykh dystsyplin. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22. (Political science and methods of teaching social and humanitarian disciplines. The scientific journal of National pedagogical University named M. P. Drahomanov. Series 22.)*, 5, 10-16 (in Ukr.).
10. Vakhula, B. Ya. (2015). Social media as a mechanism for protest mobilization in contemporary Ukrainian society. *Ukrainskyi sotsium (Ukrainian society)*, 1(52), 34-42 (in Ukr.).
11. Karpets, Yu. V. (2014). *The phenomenon of political influence in the structure of the democratic process : essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of political sciences*. Odessa (in Ukr.).

УДК 330.8 (477)

Васильєва О.С.*

кандидат філософських наук, доцент
Львівський національний аграрний університет,
Дубляни, Україна. e-mail: vasilivalena@live.ru

ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ ЯК СПОНУКАЛЬНИЙ ЧИННИК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті йдеться про українську школу фізичної економії, зокрема, проблеми поєднання економічних, природничих та політичних наук. Обґрунтовано положення, що у світовій енергетиці повинно статись підвищення ролі невичерпних та поновлювальних джерел енергії. Зазначено, що Україна має значний і досить потужний потенціал, і що кожна дія пов'язана з єдиною системою планетарного масштабу. Виходячи з такого розуміння слід будувати національну систему цінностей та суспільного способу життя. Вчення української наукової школи фізичної економії створює передумови для наступників, дає шанс українським ученим, українським політикам стати в авангарді розвитку та поширення здобутків на світове товариство. Українські еліти мають можливість перебрати на себе роль центру, де найновітні знання модифікуються в нову модель економічного і філософського мислення. Враховуючи зазначене в сучасній Україні має бути прийнята стратегія економічного розвитку суспільства на засадах: досягнень щодо кількісного і якісного розповсюдження різних форм енергії, її збереження, накопичення; перманентного перевищення народжуваності над смертністю населення; комплексної протидії нераціональному використанню енергії людства тощо.

Ключові слова: цивілізація, прогресивний розвиток, світова енергія, фізична економія, глобалізаційні чинники.

* Vasilieva O.S., Ph.D in Philosophy, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Dubliany, Ukraine. vasilivalena@live.ru

THE PARADIGM OF UKRAINIAN SCIENTIFIC SCHOOL OF PHYSICAL ECONOMY AS A MOVER OF CIVILIZATIONAL PERSPECTIVES OF UKRAINE

Аннотация. В статье идёт речь об украинской школе физической экономики, в частности проблемы сочетания экономических, естественных и политических наук. Обоснованно положение, что в мировой энергетике должно произойти повышение роли неисчерпаемых и возобновляемых источников энергии. Отмечено, что Украина имеет значительный и достаточно мощный потенциал и что каждое действие связано с единой системой планетарного масштаба. Исходя из этого понимания необходимо строить национальную систему ценностей и общественного уклада жизни. Учение украинской научной школы физической экономики создает предпосылки для следующих поколений, дает шанс украинским ученым, украинским политикам стать в авангарде развития и распространения достижений среди мирового сообщества. Украинские элиты имеют возможность перебраться на себя роль центра, где новейшие знания модифицируются в новую модель экономического и философского мышления. Принимая во внимание сказанное, в Украине должна быть принята стратегия экономического развития общества на основе: достижений в сфере количественного и качественного распространения разных форм энергии, ее сохранения, накопления; перманентного превышения рождаемости населения над смертностью, комплексного противодействия нерациональному использованию энергии человечества и т.д.

Ключевые слова: цивилизация, прогрессивное развитие, мировая энергия, физическая экономика, глобализационные факторы.

Abstract. This article is dealt with the Ukrainian school of physical economy, namely with the problems of economic, natural and political science. The position is motivated that in the global energy sector should happen the increasing of the role of in exhaustible and renewable energy sources. It is noticed that Ukraine has a significant and very strong potential and we have to realize that every action is related to a single system of global scale. And, based on this understanding, we should build a national system of social values and social way of life. The doctrine of the Ukrainian scientific school of physical economy sets the stage for future members, gives a chance to Ukrainian scientists, Ukrainian politicians to stand in the forefront of the development and dissemination of achievements on the world society. Ukrainian elites have the ability to play the role of a center where the latest knowledge is modified into a new model of economic and philosophical teachings. Taking into account the above-mentioned in modern Ukraine there must be the accepted strategy of economic development of society on basis: achievement of quantitative and quality distribution of different forms of energy, its maintenance, piling up and increase; permanent exceeding of birth-rate above the death rate of population; complex fight against plundering of energy of humanity.

Key words: civilization, the progressive development, the world energy, physical economy, globalization factors.

Постановка проблеми. Попри величезні природні та інтелектуальні можливості потенціал України ще повноцінно не розвинутий, місце України допоки залишається на маргінезі світової цивілізації. Однак саме українські фізіократи, такі як С. Подолинський, В. Вернадський і М. Руденко сформулювали інноваційні підходи щодо вирішення суспільних, політичних та енергетичних проблем людства. Вивчаючи спадщину великих філософів минулого, сьогоденне покоління отримує потужний імпульс для власного переосмислення філософських проблем в умовах сучасного світу. Це, зокрема, розробки енергетичної теорії суспільного розвитку, проблеми поєднання природничих та гуманітарних наук, питання про причину і рушійну силу можливості людини збільшувати енергетичний бюджет планети та зменшувати ентропію. Саме вони дали нове природничо-наукове визначення праці та підкреслили її космічний характер. І найголовніше — вони вперше у світовій науці визначили фізичну природу додаткового продукту як результату людської праці та перетворення додаткової енергії Сонця. Ця парадигма може стати методологічною засадою подолання глобалізаційних викликів у політичній та економічній науці.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які досліджували проблеми теоретичних засад школи українських фізіократів, слід назвати,

перш за все, зарубіжних та вітчизняних економістів, предметом наукового інтересу яких були ідеї С. Подолинського, В. Вернадського та М. Руденка. Ще за життя С. Подолинського увагу зарубіжних науковців привернула ідея про роль праці у нагромадженні сонячної енергії. Зокрема, французький вчений Дебірре називав С. Подолинського автором однієї з «найновіших теорій термодинаміки».

Ідеї С. Подолинського активно досліджуються російськими вченими П. Кузнєцовим, О. Кузнєцовим, Т. Муранівським, В. Чесноковим, Б. Кедровим, О. Огурцовим. А комісія з опрацювання наукової спадщини академіка В. Вернадського при Російській академії наук присвятила С. Подолинському окремий номер свого бюлетеня, підготовлений В. Чесноковим (1994 р.). Унікальну наукову працю про С. Подолинського «Листи на документи» підготували й опублікували 2002 року Р. Сербин (Канада) і Т. Слюдикова (Київ).

Останнім часом вийшла низка цікавих робіт російських вчених П. Кузнєцова, О. Кузнєцова, Б. Большакова, присвячених сталому розвитку, науковим основам проектування в системі природа — суспільство — людина; проблемам синтезу природничих і політичних наук.

Поняття «українська школа фізичної економії» активно досліджується і вводиться в науковий обіг багатьма українськими вченими. Зокрема стаття В. Шевчука такою назвою вміщена в «Економічній енциклопедії». Відповідно один із розділів навчального посібника «Історія економічної думки України» за авторства Л. Корнійчук має назву «Українська школа фізичної економії». Цій проблемі присвячено цілий ряд статей В. Шевчука, О. Апановича, Л. Воробйової, монографії Л. Гринів, В. Письмака та інших, в яких розкриваються питання формування та суті української школи фізичної економіки. Втім тему не можна вважати остаточно висвітленою з урахуванням новітніх підходів до зазначеної проблематики, і зокрема сприйняття фізичної економії у вимірі чинника цивілізаційного розвитку України

Метою статті є розкриття ідейно-теоретичної спадщини українських фізіократів та її практичне значення, аналіз сутності теорій про політичну та економічну діяльність людей не з позиції класової будови суспільства, а як органічної єдності природних і суспільних законів, показати практичне застосування ідей фізичної економії як спонукального чинника цивілізаційної перспективи України.

Основні результати дослідження. Визначальними для прогресивного розвитку України як джерела буття українського суспільства стають здобутки представників української школи фізичної економії — С. Подолинського, В. Вернадського та М. Руденка. З позицій їх інтелектуального надбання, концепція фізіократів виглядає не лише початком класичної економічної думки, але і як започаткування принципово нової парадигми економічних знань та суспільно-господарського прогресу. Її втіленням та оформленням є фізична економія як основоположна складова наукового знання, модифікація якої стає передумовою «розблокування» кризи та спонукальним чинником прогресивного розвитку України [1, с. 195].

Суттєвим внеском Сергія Подолинського у національну науку стало створення нової парадигми цивілізаційного розвитку. Віддаючи належне проблемам глобального характеру, він у своєму вченні пішов далі. Розгляд життя на Землі як невід'ємної складової частини Всесвіту дозволив ученому трактувати процес господарювання на планеті як економіку Всесвіту. Ці

складні розуміння залишаються і до сьогодні слабо розвинутими, майже не вивченими. С. Подолинський розвинув вчення фізичної економії у глобальному руслі, заклав основи методології, що нині іменується аналізом глобального рівня господарювання [2, с. 227].

Висновки Сергія Подолинського слід розглядати через призму оновлення всього суспільства в планетарному масштабі. Його теорія обґрунтовує суспільно-господарський прогрес. У цьому прогресі важлива участь як індивідуального, так і суспільного збагачення, через нагромадження сонячної енергії. Він доводив, що правильне використання земельних ресурсів, якими так багата наша країна, є найкращим видом корисної праці, яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні. Отже, змінюється і система розуміння багатства за допомогою якої людина може реалізувати свої матеріальні і духовні потреби. Сергій Подолинський вводить розуміння прогресу суспільства через «прагнення до швидкого нагромадження енергії» [3, с. 280]. Критикує вчений і суспільство споживання через те, що замість акумуляції енергії воно її розсіює.

Головний висновок і настанова людству від Сергія Подолинського: «Головною метою людства в праці повинно бути абсолютне збільшення енергетичного бюджету, тому що при сталій його величині перетворення нижньої енергії у вищу незабаром досягає межі, далі якої воно не може відбуватись без зайвих витрат на розсіювання енергії» [3, с. 282].

Інтерпретувавши енергію як світову константу, український мислитель показав цим спроможність людини впливати на її рух та нагромадження. Він довів, що наділений інтелектом суб'єкт, який усвідомлено протидіє ентропійним процесам, спроможний запобігти марнуванню енергії. Таким суб'єктом у його дослідженні є кожна окрема людина і людство загалом, тому можна вести мову про новітню інтерпретацію людської сутності, а саме — про розгляд людини як космічної істоти, здатної збільшувати обсяги енергії на поверхні Землі [4, с. 153].

С. Подолинський показав, що нагромадження енергії на земній поверхні можливе завдяки усвідомленій і корисній праці, яка розкриває сутність вказаної взаємодії. Власне визначення праці він сформулював за наслідками прискіпливого аналізу наукових досягнень свого часу [5, с. 37].

На нашу думку, слід вважати унікальними перспективи застосування відкритого українським ученим підходу у прикладних цілях. Адже він гідно розвинув ідеї фізичної економії, запропонувавши «енергетичний бюджет людства», що є вагомим чинником цивілізаційної перспективи України.

Вельми важливим кроком у розвитку цієї школи стала діяльність засновника Української академії наук В. Вернадського (1863–1945), який своїм найближчим науковим попередником називав якраз С. Подолинського.

В. Вернадський, запровадивши у науковий обіг категорії живої речовини, біосфери і ноосфери, створивши новітню світоглядну систему, парадигму змісту і структури знань цим самим підніс здобутки української наукової школи на вищий щабель світового визнання.

Істотним внеском у розвиток національної школи фізичної економії є доробок сучасного українського мислителя М. Руденка. Адже ним створена оригінальна концепція, яку доречно назвати фізичною економією Всесвіту [2, с. 229]. І як відомо, вона є новою економіко-філософською системою, що охоплює гуманітарні і природничі знання.

Руденко підійшов до оцінки економіко-філософських знань з критичним підходом. Він оцінював ці доктрини через їх інструменти, а не через їх догматичні положення. Адже, на його думку, від завдань, що ставить собі влада, тобто суб'єкт, ці теорії можуть або сприяти розвитку людства, або бути індиферентними, або вести суспільство до регресу. Підтвердження цього ми можемо прослідкувати в сьгоднішньому суспільстві. Про це нам говорить та криза, в якій опинилась сьгоднішня цивілізація, світова економіка та політика.

Микола Руденко у своїх фундаментальних працях «Енергія прогресу», «Гносис і сучасність», «Економічні монологи» та ін. розв'язував глобальні економічні, соціальні, філософські, політичні та глобальні цивілізаційні проблеми, як назвав їх сам Руденко «апокаліптичні» проблеми [6, с. 18].

Руденко стверджує, що пантеїзм саме через те і є справжнім теїзмом, що визнає Богом Всесвіт як ціле. І це дозволяє йому продовжити новітнє осмислення започаткованого С. Подолинським дослідження енергетичних аспектів взаємодії між суб'єктами та об'єктами [7, с. 102].

Тому що, коли енергія розглядається як об'єкт, то це не виключає, а навпаки, передбачає і протилежне, тобто розгляд енергії як прояву впливу суб'єкта, що діє на людину [8, с. 201].

Слід мати на увазі, що без усвідомлення взаємопов'язаності фінансової та екологічної кризи неможливо запропонувати вихід із нинішньої ситуації. Те, що одні називають «екологічною кризою», а інші «соціально-економічною кризою», під кутом зору ноосферної теорії є тим самим явищем.

Для реалізації програм, що розробили українські фізіократи, необхідно перебороти недовіру до власної інтелектуальної традиції, ідеології, що пропонує новий підхід до вирішення сучасних, глобальних проблем, ідеологія, що побудована з урахуванням специфіки українського суспільства. Потрібна інтеграція українців до ключових елементів сучасної світової системи, ознайомлення з українською інтелектуальною традицією.

Висновки. Починаючи з другої половини ХХІ століття у світовій енергетиці повинно статися суттєве підвищення ролі невичерпних та поновлювальних джерел енергії. Під поновлювальними потрібно розуміти енергію, яку отримують при спаленні біомаси: деревини, вугілля, яку отримують із дерева, торфу, промислових, міських та сільськогосподарських відходів. До невичерпних джерел енергії відносяться: первинна електроенергія, яка генерується із сонячної енергії, енергії вітру, енергії приливів та ядерна енергія. Аналіз перспектив розвитку економіки України свідчить, що це питання є актуальним. Для України перспективним є розвиток технологій використання сонячної енергії; теплонасосних установок і станцій, які можуть використовуватись для вилучення тепла з довкілля; використання альтернативних видів палива; воднева енергетика на основі фотосинтетичних елементів. Тобто залишається актуальним питання про ефективне використання різних видів енергії, яке в свій час підняли українські фізіократи. Учення С. Подолинського, В. Вернадського та М. Руденка створюють передумови для наступників, дають шанс українським ученим, українським політикам стояти в авангарді розвитку та поширення здобутків на світове товариство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчук В. Еволюція новітньої економічної парадигми і перспективи розвитку української наукової школи / В. Шевчук // Економічна теорія: сучасна парадигма та її еволюція на порозі ХХІ століття: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1-2 березня 2000 року. Ч. 3. — К.: КДТЕУ, 2000. — С. 180-212.
2. Шевчук В. Українська наукова школа фізичної економії / В. Шевчук // Руденко М. Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту). — Тернопіль: Джура, 2001. — С. 224-250.
3. Подолинський С. А. Вибрані твори / С. А. Подолинський // Упоряд.: Л. Я. Корнійчук. — К.: КНЕУ, 2000. — 328 с.
4. Подолинський Сергій. Вибрані твори / Сергій Подолинський // Упорядкував Роман Сербин. — Монреаль: Українське історичне товариство, 1990. — 208 с.
5. Подолинський С. Вибрані праці / С. Подолинський // Упоряд. М. Кратко. — Луцьк: Стимул, 2004. — 152 с.
6. Руденко М. Д. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. Видання друге, доповнене / М. Д. Руденко. — Тернопіль: Джура, 2005. — 224 с.
7. Шевчук В. Вчення Сергія Подолинського як фундаментальна основа новітньої української та світової економічної школи / В. Шевчук // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання): Матеріали міжнародної науково-методичної конференції 26–27 квітня 2000 року. — К.: КНЕУ, 2000. — с.80–145.
8. Шевчук В. Інтелектуальна спадщина Сергія Подолинського і цивілізаційна перспектива / В.Шевчук // Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива: Матеріали міжнародної наукової конференції 7 грудня 2000 року. — К.: КНЕУ, 2000. — с. 98-245.

REFERENCES

1. Shevchuk, V. (2000). The evolution of contemporary economic paradigm and perspectives of development of Ukrainian scientific school. In *Economic theory: contemporary paradigm and its evolution at the threshold of XXI century* (pp. 180-212). Kyiv: Kyiv State Trade and Economic University (in Ukr.).
2. Shevchuk, V. (2001) Ukrainian scientific school of physical economy. In Rudenko M., *Gnosis and Modernity (Universe Architecture)* (pp.224-250). — Ternopil: Dzhyra (in Ukr.)
3. Podolynskiy, S.A. (2000) *Selected Works*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukr.)
4. Podolynskiy, S.A. (1990). *Selected Works*. Montreal: Ukrainian Historical Society (in Ukr.).
5. Podolynskiy, S.A. (2004) *Selected Works*. Lutsk: Stymul (in Ukr.)
6. Rudenko, M.D. (2005) *Energy of progress. Essays on the physical economy*. Second edition, completed. Ternopil: Dzhyra. (in Ukr.)
7. Shevchuk, V. (2000) The doctrine of Sergei Podolynsky as the fundamental basis of modern Ukrainian and world economic school . In *Evolution of economic development and economic theories (Research and Teaching problems)*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukr.).
8. Shevchuk, V. (2000) Intellectual heritage of Sergei Podolynsky and civilization perspective. In *The doctrine of Sergei Podolynsky and civilizational ecological and economic perspective*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukr.).

**ІНСТИТУЦІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ І ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ
АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОГО
ТА РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ**

Анотація. У статті розглядаються проблеми адаптації законодавства України до принципів європейського законодавства у сфері регіонального співробітництва між територіальними громадами й владою, зокрема, право територіальних громад і органів місцевого самоврядування укладати угоди про транскордонне співробітництво з територіальними громадами інших держав. Система міждержавних угод, зокрема, Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами націлена передусім на чітке закріплення змісту, форм і меж, які держави Європи визначають для діяльності територіальних органів влади й місцевого самоврядування, а також на усунення правових прогалин, що можуть створити проблеми (визначення законодавства, що застосовується, судові повноваження, можливі шляхи апеляції тощо). Угода про асоціацію України з Європейським Союзом від 27 червня 2014 року є першим свого роду документом: сторони даної Угоди (стаття 446) повинні сприяти взаєморозумінню і двосторонньому співробітництву в галузі регіональної політики, методам розроблення і реалізації регіональної політики, зокрема багаторівневого управління та партнерству, з особливим акцентом на розвиток несприятливих районів і територіального співробітництва, створення каналів комунікації і розвитку обміну інформацією між національними, регіональними й місцевими органами влади, соціально-економічними суб'єктами та громадянським суспільством.

Ключові слова: міжнародне право, територіальна громада, органи влади, місцеве самоврядування, адаптація законодавства.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы адаптации законодательства Украины с принципами европейского законодательства в сфере регионального сотрудничества между территориальными общинами и властью, право территориальных общин и органов местного самоуправления заключать договоры о трансграничном сотрудничестве с территориальными общинами других государств. Система межгосударственных соглашений, в частности, Европейская рамочная конвенция о трансграничном сотрудничестве между территориальными общинами нацелена прежде всего на четкое закрепление содержания, форм и границ, которые государства Европы определяют для деятельности территориальных органов власти и местного самоуправления, а также на устранение правовых неопределенностей, которые могут создать проблемы (определение применяемого законодательства, судебные полномочия, возможные пути апелляции и т. д.). Соглашение об ассоциации Украины с Европейским Союзом от 27 июня 2014 года является первым в своём роде документом: стороны настоящего Соглашения (статья 446) должны содействовать взаимопониманию и двустороннему сотрудничеству в области региональной политики, методам разработки и реализации региональной политики, в том числе многоуровневому управлению и партнёрству, с особым акцентом на развитие неблагоприятных районов и территориального сотрудничества, установление каналов коммуникации и развитие обмена информацией между национальными, региональными и местными органами власти, социально-экономическими субъектами и гражданским обществом.

* Haliakhmetov I. A., Ph.D. in Law, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. igor.ghaliahmetov@ukr.net

INSTITUTIONAL STATEMENTS AND PROBLEMS OF ADAPTATION OF LEGISLATION IN THE FIELD OF TRANSFRONTIER AND REGIONAL COOPERATION OF UKRAINE

Ключевые слова: международное право, территориальная община, органы власти, местное самоуправление, адаптация законодательства.

Abstract. *The present article considers problems of Ukraine's adaptation to the European legislation on transfrontier and regional co-operation between territorial communities or authorities and the right of territorial communities or bodies of local self-government, which are under their jurisdiction, to conclude agreements on transfrontier cooperation with territorial communities of authorities of other states. Thereto territorial communities shall be entitled to create special joint bodies on transfrontier cooperation issues, which may be subjects of international law. The system of inter-state agreements (for example The European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities) aims above all to define precisely the context, forms and limits which states of Europe favour for territorial authority action, and to eliminate legal uncertainties likely to create problems (definition of the applicable law, judicial authorities, possible avenues of appeal, etc.). The EU-Ukraine Association Agreement on 27 June 2014 is a pioneering document: the parties of this agreement (Article 446) shall promote mutual understanding and bilateral cooperation in the field of regional policy, on methods of formulation and implementation of regional policies, including multi-level governance and partnership, with special emphasis on the development of disadvantaged areas and territorial cooperation, hereby establishing channels of communication and enhancing exchange of information between national, regional and local authorities, socioeconomic actors and civil society.*

Key words: international law, territorial communities, authorities, local self-government, adaptation to the legislation.

Постановка проблеми. Практика європейського транскордонного співробітництва (далі — ТКС) покликана стати майданчиком для набору юридичних інструментів, що сприяють розвитку європейської інтеграції, котрі пропонувалися двома впливовими, але різнорівневими в багатьох аспектах структурами — Європейським союзом (далі — ЄС) і Радою Європи. Ті програми, що ініціюють інститути ЄС, стосуються розвитку транскордонних політичних відносин, передусім з метою об'єднання територій держав-учасниць, але піддаються постійній кореляції з внутрішнім (національним) правом останніх, оскільки заторкують територіальну організацію країн-учасниць. Мадридська рамкова конвенція 1980 року про транскордонне співробітництво між територіальними адміністративними одиницями або місцевими органами влади прикордонних областей очевидно не має необхідного рівня легітимності на теперішній момент. Проблеми, що стосуються транскордонного співробітництва в Європі, потребують юридичної оцінки за дуже широким спектром категорій: коло суб'єктного складу; співвідношення публічних і приватних дійсних учасників; питання регіональної і (або) локальної імплементації правових приписів ЄС та Ради Європи; специфіка процесів наділення державними повноваженнями місцевих і регіональних органів влади у державах-учасниках ТКС.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. В Європейському науковому дискурсі з'явилися перспективи обґрунтування на створення нового типу асоціації (інтеграції) на підставі ст. 8 Договору про Європейський Союз [1] замість уже звичної асоціації на основі ст. 27 Договору про функціонування ЄС та Угоди, за якої визначається роль України не як потенційного члена ЄС, а як держави, з якою ЄС може розвивати виключно сусідські відносини публічного чи приватного характеру. Відповідні напрями й правові механізми формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні не можна уявити без належного створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення ін-

тересів громадян у всіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад на транскордонному або міжнародному регіональному рівні. Зокрема, соціально-економічному розвитку сільських територій та підвищенню рівня життя сільського населення в комплексному підході до розв'язання проблем розвитку сільських територій, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку, сприяють положення Концепції розвитку сільських територій, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 року № 995-р [2]. Вона окреслює головні пріоритети розвитку сільських територій та механізм підготовки аграрного та сільського сектору держави до функціонування за умов зони вільної торгівлі з ЄС.

Метою статті є з'ясування юридичної природи міждержавних (транскордонних) та міжрегіональних відносин суспільного життя, що надають нам випадки (казуси) застосування правових норм, які потребують знання про функціонал (предмет) регулювання, пошук або застосування відповідних норм за формою чи змістовою складовою чи формальними матеріальними моментами їх застосування у сфері транскордонного та регіонального співробітництва.

Основні результати дослідження. Маастрихтський договір 1992 року або Договір про ЄС чітко визначає основні напрями європейської політики просторового розвитку. Новелою постає ст. 8 (колишня ст. 7bis) у зміненому Договорі про ЄС щодо можливості розвитку «привілейованих зв'язків» ЄС з країнами «його сусідства» (its neighbourhood) «<...> з метою створення простору процвітання та добросусідства, котрий базується на цінностях Союзу <...>». Для цього ЄС може укласти відповідні спеціальні угоди з такими країнами. Це положення є суттєвим успіхом Європейської Комісії, що у такий спосіб закріпила в рамках установчого договору ЄС основні принципи Європейської політики сусідства. З іншого боку, важливим є те, що формулювання цієї статті викладені достатньо зважено і не можуть тлумачитися таким чином, що «привілейовані зв'язки» ЄС з країнами «сусідства» є альтернативою або виключають потенційну можливість набуття членства в ЄС європейською країною — сусідом ЄС.

З метою координації проектів розвитку територій Рада Європи прийняла Європейську Хартію регіонального (просторового) планування (Торремоліноська Хартія 1983 року) [3]. Ця Хартія включає принципи національних і загальноєвропейської політик щодо вдосконалення просторової організації держав-членів Ради Європи та вирішення проблем, що виходять за кордони окремих держав. «Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту», що ухвалені на 12-й сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (7-8 вересня 2000 року в Ганновері) [4], пропонують державам-членам Ради Європи, включаючи їхні регіони та муніципалітети, гнучкі й спрямовані на перспективу рамки співробітництва. Вони є моделлю або концепцією сталого розвитку, адресованою різним політичним і суспільним органам як у складі урядів, так і поза ними, діяльність яких спрямована у наше майбутнє. Прийняття цих політичних рекомендацій засновано на добровільному співробітництві. Однак вони не мають юридичної сили.

Із підписанням Протоколу № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва [5], в основному було завершено запровадження понятійного апарату для цієї сфери діяльності. Але,

якщо прослідкувати історію появи понятійного апарату, то першим був запроваджений термін «транскордонне співробітництво», який означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей, ч. 1 ст. 2 Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями [6]. У цьому ж документі уточнюються поняття «територіальні общини або власті» (мовою офіційного перекладу. — *І.Г.*), що означає громади, власті або органи, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави. Однак кожна держава-учасниця Конвенції може визначити громади, власті або органи, види діяльності і форми, якими вона має намір обмежити сферу застосування цієї Конвенції або які вона має намір виключити з неї (ч. 2 ст. 2 зазначеної Конвенції).

У Статуті Асамблеї європейських регіонів (*англ.* Assembly of European Regions) визначається міжрегіональне співробітництво, під яким розуміють будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних держав (= The term «Region» covers in principle territorial authorities between the central government and local authorities, with a political representation power as entrusted by an elected assembly) [7].

Однак, як виявилось, необхідно було вдосконалити категоріальний апарат поняттям міжтериторіального співробітництва, яке було введено Протоколом № 2 до Рамкової конвенції (1998). Це пов'язано з тим, що у міжнародні відносини можуть вступати, в залежності від національного законодавства, не лише регіони, які знаходяться безпосередньо після центрального уряду, а й інші територіальні утворення нижчих рівнів і не обов'язково сусідні території (транскордонне співробітництво). Так «міжтериторіальне співробітництво» означає будь-яку спільну діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними громадами або властями двох або більше Договірних Сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми властями, включаючи укладання угод про співробітництво з територіальними громадами або властями інших держав (ст. 1 зазначеного Протоколу).

Отже, як визначає Н. Мікула, найбільш широким поняттям є міжтериторіальне співробітництво, яке визначає право територіального органу влади будь-якого рівня співпрацювати з відповідними територіальними органами влади інших держав (для України — АРК, області, райони, селищні ради, міста). Міжрегіональне співробітництво окреслює правові рамки територій, що стоять на другому після центрального рівня (для України — це області та Автономна республіка Крим, м. Київ та Севастополь, для Швейцарії — кантони, для Австрії, Німеччини — землі, Польщі — воєводства тощо) [8, 11-12].

Важливим документом у цій сфері також є Гельсінська декларація щодо регіонального самоврядування 2002 року (Гельсінські принципи регіонального самоврядування) [9]. Вона містить рекомендації органам Ради Європи, її державам-членам щодо побудови системи регіонального самоврядування, враховуючи моделі й форми регіонального самоврядування в Європі, традиції й особливості країн. Передбачається проведення на європейському рівні діалогу з виборними представниками органів місцевої і регіональної влади, досягнення

єднання з метою збереження та реалізації ідеалів та принципів, які є спільним надбанням європейських країн, успішно реалізуються в сферах компетенції органів демократичного управління.

До міжнародно-правових актів регіонального характеру можна віднести додатково Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнята Радою Європи 1985 року, Європейську хартію міст (II Маніфест нової урбаністики) 1992 року, Хартію Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи 1994 року, Соціальну Хартію міст-членів союзу Балтійських міст 2001 року, Хартію «Міста Європи на шляху до стійкого розвитку» (Ольборзька Хартія) 1994 року, Хартію про участь молоді в муніципальному та регіональному житті 1994 року тощо.

Одним із напрямів міжрегіонального транскордонного співробітництва є транскордонне планування, котре включає в себе співробітництво у таких сферах, як просторове планування, регіональне планування розвитку держави, регіональне і муніципальне планування. Метою транскордонного планування є подолання негативних впливів міждержавних (митних) кордонів і недостатня їх транспарентність [10].

Угода 2014 року [11] передбачає великий обсяг зобов'язань України щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (додатки до Угоди містять переліки актів законодавства ЄС, що підлягають імплементації в законодавство України в установлені строки). Тому подальше вдосконалення законодавства України у сферах, що регулюються Угодою про асоціацію, має здійснюватися з урахуванням зобов'язань України за цією Угодою.

Транскордонне та регіональне співробітництво, зокрема, передбачає:

співробітництво (*inter alia*), що включає обмін інформацією і спільну діяльність на регіональному рівні, зокрема враховуючи та впроваджуючи прогрес, досягнутий у рамках різних регіональних транспортних домовленостей (ч. 3 ст. 368 зазначеної Угоди);

співробітництво на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях, що ґрунтується на таких принципах: а) повага самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості; б) важливість культурної спадщини; с) чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища (ч. 1 ст. 400);

співробітництво, що зосереджується на таких напрямках: а) обміні інформацією, найкращими практиками, досвідом та передачі «ноу-хау», зокрема інноваційних технологій; б) встановленні стратегічного партнерства між державними, приватними та суспільними інтересами з метою забезпечення сталого розвитку туризму; с) просуванні та розвитку туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур; d) розвитку та імплементації ефективних політик і стратегій, зокрема відповідних правових, адміністративних та фінансових аспектів; е) навчанні спеціалістів з туризму, а також нарощенні потенціалу в галузі туризму з метою підвищення стандартів якості надання туристичних послуг; f) розвитку і сприянні туризму на основі місцевих громад (ст. 401);

співробітництво з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема шляхом поступового зближення політик та законодавства (ст. 403);

сприяння взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвитку відсталіх територій та на територіальному співробітництву (ст. 446);

зміцнення та заохочення розвитку таких складових транскордонного та регіонального співробітництва, *inter alia*, як транспорт, енергетика, комунікаційні мережі, культура, освіта, туризм, охорона здоров'я та інших сфер (ст. 448) тощо.

Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 17.09.2014 року № 847-р [12] був затверджений план заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки, зокрема в якому передбачено:

активізація співпраці з державами-членами ЄС щодо обміну інформацією про методи планування і реалізації державної політики регіонального розвитку;

продовження регіонального співробітництва шляхом укладення двосторонніх угод з країнами-сусідами;

проведення презентацій економічного та інвестиційного потенціалу регіонів України в органах і структурах ЄС;

розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з ратифікацією Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва» тощо.

16.11.2009 року в м. Утрехт (Нідерланди) на 16-й сесії Конференції Міністрів країн Ради Європи з питань місцевого та регіонального самоврядування було відкрито до підписання Третій Протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями [13], яким передбачається уніфікувати стандарти для утворення та діяльності об'єднань єврорегіонального співробітництва (єврорегіонів). Зокрема територіальні громади або власті й інші органи, зазначені відповідно до п. 1 ст. 3, можуть утворити орган транскордонного співробітництва у формі «об'єднання єврорегіонального співробітництва» (далі — ОЕС) на території держав-членів Ради Європи (ч. 1 ст. 1), які є Сторонами цього Протоколу, відповідно до умов, передбачених ним. Метою ОЕС є заохочення, підтримка та розвиток в інтересах населення транскордонного та міжтериторіального співробітництва між його членами у сферах спільної компетенції та відповідно до повноважень, установлених згідно з національним законодавством відповідних держав.

Членами ОЕС (ст. 3) є територіальні громади або власті (*англ.* Territorial Communities or Authorities) держав-учасниць конвенції, а також можуть бути відповідні заінтересовані держави-члени Ради Європи. Всі юридичні особи, які створено з конкретною метою задоволення потреб, що становлять загальний інтерес, та які не займаються виробничою або комерційною діяльністю, можуть бути членами, якщо:

їхня діяльність фінансується переважно державою, територіальною громадою або владою чи подібним органом або

їхнє управління підлягає контролю цими суб'єктами, або

половина членів їхнього адміністративного, управлінського чи наглядового органу призначається державою, територіальною громадою або владою чи подібним органом.

Однак фізичні особи не можуть бути членами ОЄС.

Крім традиційних міжнародно-правових інструментів, пов'язаних з укладанням дво- або багатосторонніх договорів про взаємодію адміністративно-територіальних одиниць в ЄС, у 2006 році була запроваджена можливість створення Європейських груп територіальних інтересів (*англ.* European Grouping of Territorial Cooperation) — юридичних осіб публічного права, що функціонують згідно з Регламентом № 1082 2006 року [14], та прикордонна взаємодія в ЄС, що здійснюється згідно з Регламентом № 1301 2013 року [15] й фінансується за кошти Європейського регіонального розвитку.

Висновки. Інтеграційні процеси, що відбуваються за умов розвитку ідеї Європи регіонів, в багатьох випадках пов'язані з діяльністю Комітету регіонів ЄС. Посилення транскордонної взаємодії між органами місцевого самоврядування України з аналогічними структурами інших держав, насамперед членів ЄС, є яскравим прикладом глобалізації, коли на тлі різноманіття правових, економічних, соціальних і культурних чинників (глобалізації), одночасно відбувається посилення локальних особливостей даних чинників. Транскордонне співробітництво є одним з інструментів прискорення процесів наближення рівня життя населення прикордонних територій до середньоєвропейського забезпечення вільного перетинання товарами, особами і капіталами державного кордону. Таке співробітництво сприяє об'єднанню зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів, здійсненню євроінтеграційних заходів на регіональному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Договор о Европейском Союзе: текст с изменениями и дополнениями от 13.12.2007 года: неофици. перевод [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» від 23.09.2015 року № 995-р // Офіційний вісник України. — 2015. — № 78. — Ст. 2624.
3. European Charter for Regional / Spatial Planning (Torremolinos Charter) / adopted on 20 May 1983 at Torremolinos (Spain) [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionCharte/Charte_bil.pdf
4. Guiding Principles for Sustainable Development of the European Continent (2000, 2002) [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionPrincipes/Russe.pdf>
5. Закон України «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року» та про ратифікацію додаткових протоколів до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями» від 24.06.2004 року № 1879-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 534.
6. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (Madrid, 21.V.1980) / Council of Europe, 1980 // European Treaty Series. — No. 106. — (Серия Договоров Совета Европы).

7. Statute (as adopted by the AER General Assembly on 12 June 2015 in Västra Götaland (SE)) [Electronic resource]. — Mode of access: <http://newaer.eu/wp-content/uploads/2015/09/AER-Statute-VastraGotaland-2015.pdf>
8. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Надія Мікула. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — 395 с.
9. Гельсінська декларація щодо регіонального самоврядування 2002 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmv.gov.ua>; www.aer.eu/fileadmin/Regional/Self-Gov.doc
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 06.08.2014 року № 385 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 70. — Ст. 1966.
11. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 року № 1678-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 40. — Ст. 2021.
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 17.09.2014 року № 847-р зі змінами // Офіційний вісник України. — 2014. — № 77. — Ст. 2197.
13. Закон України «Про ратифікацію Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС)» від 16.05.2012 року № 4704-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 8. — Ст. 73.
14. REGULATION (EC) No 1082/2006 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC) // Official Journal of the European Union. — 31.7.2006. — L 210/19.
15. REGULATION (EU) No 1301/2013 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 December 2013 on the European Regional Development Fund and on specific provisions concerning the Investment for growth and jobs goal and repealing Regulation (EC) No 1080/2006 adopted on 20 May 1983 at Torremolinos (Spain) // Official Journal of the European Union. — 20.12.2013. — L 347/289.

REFERENCES

1. Treaty on European Union, as signed in Maastricht on 7 February 1992. Retrieved from http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf
2. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Conception of development of agrarian territories» on September 23, 2015 № 995-p (2015). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy (Official Bulletin of Ukraine)*, 78, article 2624 (in Ukr.).
3. European Charter for Regional / Spatial Planning (Torremolinos Charter) / adopted on 20 May 1983 at Torremolinos (Spain). Retrieved from http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionCharte/Charte_bil.pdf
4. Guiding Principles for Sustainable Development of the European Continent. Strasbourg. 2000, 2002. Retrieved from <http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionPrincipes/Russe.pdf>
5. Law of Ukraine. «On amendments to the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine ‘On association of Ukraine with European Convention on transfrontier cooperation between territorial communities or authorities of 1980’ and on ratification of additional protocols to the European outline Convention on transfrontier cooperation between territorial communities or authorities» on June 24, 2004 № 1879-IV (2004). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 50, article 534 (in Ukr.).

6. Council of Europe. European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities (Madrid, 21.V.1980). *European Treaty Series*, No. 106.
7. Statute (as adopted by the AER General Assembly on 12 June 2015 in Västra Götaland (SE)). Retrieved from <http://newaer.eu/wp-content/uploads/2015/09/AER-Statute-VastraGotaland-2015.pdf>
8. Mikula, N. (2004) *Inter-territorial and cross-border cooperation: monograph*. Lviv: Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
9. Helsinki Declaration on Regional Self-Government. Conference of European ministers responsible for local and regional government: 13th session. Helsinki. 27-28 June 2002. Retrieved from <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1095808&SecMode=1&DocId=1350404&Usage=2>
10. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On affirmation of the state strategy of regional development over the period up to 2020» on August 6, 2014 № 385 (2014). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy (Official Bulletin of Ukraine)*, 70, 1966 (in Ukr.).
11. Law of Ukraine. «On Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand» on September 16, 2014 № 1678-VII (2014). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 40, article 2021 (in Ukr.).
12. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand» on September 17, 2014 № 847-p (2014). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy (Official Bulletin of Ukraine)*, 77, article 2197 (in Ukr.).
13. Law of Ukraine. «On ratification of the protocol N3 to the European framework Convention on cross-border cooperation between territorial communities or authorities concerning Euroregional cooperation groupings (ECGs)» on May 16, 2012 № 4704-VI (2013). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of The Verkhovna Rada of Ukraine)*, 8, article 73 (in Ukr.).
14. REGULATION (EC) No 1082/2006 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC) (2006). *Official Journal of the European Union*, 31.7.2006, L 210/19.
15. REGULATION (EU) No 1301/2013 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 December 2013 on the European Regional Development Fund and on specific provisions concerning the Investment for growth and jobs goal and repealing Regulation (EC) No 1080/2006 adopted on 20 May 1983 at Torremolinos (Spain) (2013). *Official Journal of the European Union*, 20.12.2013, L 347/289.

Дудко І.Д.*

доктор політичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. idudko@hotmail.com

КОНГРЕС vs Д.ТРАМП

(до питання про автономність президента у сфері зовнішньої політики США)

Анотація. Аналізуються у співвідношенні повноваження президента і конгресу у сфері зовнішньої політики США. Стверджується, що, попри провідну роль президентської адміністрації у формуванні зовнішньополітичної стратегії країни, конгрес в змозі впливати на процес підготовки й реалізації рішень по ряду важливих напрямів, а за цим — через систему стримувань і противаг — урівноважувати позиції акторів щодо напрямів і шляхів реалізації зовнішньої політики Сполучених Штатів. Зазначені принципи функціонування американської політичної системи набувають особливої ролі у зв'язку із ситуацією невизначеності підходів до зовнішньої політики США після обрання президентом Д.Трампа. Мовиться про надзвичайно широкі повноваження президента у сфері зовнішньої політики, з одного боку, а з іншого — егоцентризм позицій Д.Трампа з тенденцією до авторитарних форм правління, проблематичність оголошених новообраною адміністрацією як економічних, так і безпекових орієнтирів. Показовим є посилення активності протидіючих до виконавчої влади заходів конгресу майже по всім напрямам конституційно закріплених за ним повноважень — тенденції, що запобігатиме авторитарності керівництва як виклику демократичним основам функціонування США.

Ключові слова: конгрес, президент Д.Трамп, зовнішньополітичний процес, система стримувань і противаг.

Аннотация. Анализируются в соотношении полномочия президента и конгресса в сфере внешней политики США. Утверждается, что, вопреки ведущей роли президентской администрации в формировании внешнеполитической стратегии страны, конгресс в состоянии влиять на процесс подготовки и реализации решений по ряду важных направлений, а за этим — посредством системы сдержек и противовесов — уравнивать позиции акторов в отношении направлений и путей реализации внешней политики Соединенных Штатов. Отмеченные принципы функционирования американской политической системы приобретают особую роль в связи с ситуацией неопределенности подходов к внешней политике США после избрания президентом Д.Трампа. Речь идет о чрезвычайно широких полномочиях президента в сфере внешней политики, с одной стороны, а с другой — эгоцентризме позиции Д.Трампа с тенденцией к авторитарным формам правления, проблематичности анонсированных новоизбранной администрацией как экономических, так и ориентиров в сфере безопасности. Показательным является усиление активности противодействующих по отношению к исполнительной власти мероприятий конгресса практически по всем направлениям конституционно закрепленных за ним полномочий — тенденции, направленной на предотвращение авторитарности руководства как вызова демократическим основам функционирования США.

Ключевые слова: конгресс, президент Д.Трамп, внешнеполитический процесс, система сдержек и противовесов.

Abstract. It is analyzed in correlation the authorities of President and Congress in the sphere of foreign policy of the USA. It is stated that (notwithstanding leading role of presidential administration in forming foreign policy strategy of the state) Congress is able to influence the process of making and realization of decisions upon a number of

* Dudko I.D., Doctor of Political sciences. Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Henman, Kyiv, Ukraine. idudko@hotmail.com

Congress vs D. Trump (to the question of autonomy of President in the sphere of foreign policy of the USA)

important directions and owing to this — by the system of checks and balances — to equalize the positions of actors upon the orientations and the ways of realization of the US foreign policy. Noted principles of American political system functioning have been acquiring a special role regarding situation of uncertainty upon approaches to the USA foreign policy after election D.Trump as President. It is said about extremely extensive authorities of President in the sphere of foreign policy, from the one side, and from the other — egocentrism of the position of D.Trump with the tendency to authoritarian form of governing, problematic character of announced by newly elected administration economic, as well as security orientations. It is extremely significant factor dealt with strengthening of the opposing to executive power measures of the Congress upon almost all directions of its constitutional commissions — tendency which will avoid authoritarianism of governing as a challenge to democratic foundations of functioning of the USA.

Key words: Congress, President D.Trump, foreign policy process, system of checks and balances.

Постановка проблеми. Обрання Д.Трампа Президентом США викликало занепокоєння не тільки серед низки європейських політиків, експертів, а й значної частини самих американців, що, будучи прихильниками іншого кандидата на посаду Президента, сподівались бачити зовсім іншу (з точки зору політичних орієнтирів і моральних якостей) персону в якості першої особи країни. Причинами зазначеного вважається:

непередбачуваність дій Д. Трампа на посаді Президента з урахуванням заяв і коментарів першої особи Сполучених Штатів щодо можливих напрямів внутрішньої і зовнішньої політики як під час передвиборчої кампанії, так і після проведення інавгураційних заходів в США;

сумнівність моральної поведінки кандидата (після інавгурації — Президента США) з точки зору уявлень про ціннісні орієнтири американських лідерів

невизначеність перспектив розвитку американського суспільства і навіть світ-системи з погляду обмеженості політичного досвіду Д.Трампа.

Побоювання щодо зовнішньополітичного курсу США повною мірою можуть стосуватись й України з погляду заяв Трампа про Крим (його приналежність до Росії), необхідність налагодження (через зняття санкцій) відносин США з Росією, відсутність, нібито, інтересу США до України тощо... [1]. Оцінюючи подібні заяви, українські деякі коментатори і політики часто-густо сприймали їх як такі, що мають відноситись переважно до передвиборчої риторики і не можуть характеризувати реальні підходи майбутньої республіканської адміністрації до реалізації зовнішньої політики США, зокрема, щодо України і Росії. Серед аргументів:

сформована протягом останніх років тенденція на підтримку України з боку Конгресу США і, в цьому відношенні, залежність Президента США від законодавчого органу країни;

наявність прихильників України не тільки серед демократів, а й відомих політиків-республіканців та ймовірність «спрацювання» відносин по лінії партія — республіканців — лідер республіканців;

залежність американських адміністрацій (Президентів) від традицій зовнішньої політики США з такими її ціннісними орієнтирами, як підтримка демократії за кордоном, осуд агресії (у даному випадку Росії) з точки зору порушення міжнародного права та сформованої світ-системи, стримування тенденцій на формування іншого (окрім США) глобального лідера (з урахуванням Росії) — нового силового центру... тощо

Зазначені висновки заслуговують на увагу при тому, що до сфери аналізу мають бути залучені й деякі додаткові фактори, зокрема, щодо можливостей (реальних повноважень) особи на посаді Президента (поєднано або всупереч інших впливових акторів американського політичного процесу, і насамперед Конгресу) в реалізації заявленої політики. Визначення ступеня автономності Президента США у сфері зовнішньої політики відповідно до особи Д.Трампа набуває особливого значення в аспекті визначення ступеня імовірності або неімовірності реалізації тих політичних заяв, що ідуть всупереч сталим за останні роки тенденції зовнішньої політики Сполучених Штатів. Останнє, своєю чергою, стосується й української тематики з погляду взаємопов'язаності на сьогодні світових і регіональних безпекових проблем із залученням до них, України, Росії, США.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема повноважень Президента, як і інших впливових акторів американського зовнішньополітичного механізму — Конгресу, зовнішньополітичної бюрократії — серед найбільш активно досліджуваних в американській політичній науці. У різні часи ними займалися такі видатні теоретики американської зовнішньої політики, як Г. Моргантау, Р. Осгуд, А. Волферз, Р. Арон, Дж. Розенау, А. Шлезингер Ст. Краснер, А. Джордж, С. Браун, інші; за постбіполярні часи — С. Крабб, П. Холт, Т. Каротерс, Ф. Гартманн, Р. Вендзел, Р. Хілсман, Р. Шпітсер, А. Шенк, Дж. Розаті, С. Твінг, Р. Ньюстадт, Б.Мірофф. М. Клер, В. Вест, У. Редфорд. Ч. Кеглі, Ю. Віткоф, С. Кернелл. Дж. Джекобсон і багато інших. Серед вітчизняних дослідників до розробок проблем зовнішньополітичного механізму США звертались Є. Камінський, О. Потехін, А. Дашкевич, Б. Гончар, А. Худолій, О. Шевчук, І. Дудко, що, поєднано із наробками зарубіжних вчених, формує ґрунтовну дослідницьку базу для аналізу тенденцій реалізації повноважень Президента і Конгресу США у сфері зовнішньої політики. Втім означена тема не може вважатись абсолютно дослідженою з урахуванням нових тенденцій в системі управлінського забезпечення зовнішньої політики США. Мова іде, насамперед, про президентство Д.Трампа з відверто егоцентричними позиціями голови держави по відношенню до інших впливових акторів зовнішньополітичного механізму Сполучених Штатів. Осмислення даного явища з урахуванням як аналітичних, так і публіцистичних джерел додає до сформованих уявлень про процес формування зовнішньої політики США, її можливої конкретизації порівняно зі сталими напрямками і шляхами реалізації.

Мета статті — проаналізувати у співвідношенні повноваження Президента і Конгресу у сфері зовнішньої політики, визначити ступінь можливої автономності Д.Трампа на посаді президента з погляду стримувань і противаг як демократичного принципу функціонування політичного механізму США.

Основні результати дослідження. Вступивши до Білого Дому в якості Президента, Д.Трамп отримав надзвичайні повноваження, обсяг яких у сфері зовнішньої політики перевищує повноваження будь-якого іншого актора американського політичного процесу, включаючи зовнішньополітичну бюрократію і навіть Конгрес США.

Хоча батьки засновки американської Конституції прагнули врівноважити повноваження Президента і Конгресу у сфері зовнішньої політики — (при певному навіть переважанні ролі Конгресу як колективного органу по відношенню

до одноосібної ролі Президента як голови виконавчої влади (в Конституції США роль Конгресу обґрунтовується 18-ма позиціями, 7 з яких безпосередньо стосуються зовнішньої політики [1; 2, р.42]) — саме Президент США в ході історичного розвитку країни — від А.Лінкольна, Т.Рузвельта, і далі — Ф.Д. Рузвельта, президентів т. зв. періоду «Grand Strategy» (стратегії на протистояння комунізму) поступово перетягують на себе функціональні повноваження в системі зовнішньої політики, перетворюючись на провідну фігуру зовнішньополітичного механізму.

Розкриваючи цю позицію, сучасні американські аналітики посилаються на низку формальних (закріплених Конституцією, а також поточним законодавством США) і неформальних (стверджених на практиці) повноважень Президента, які визначають його особливий статус в системі зовнішньої політики країни.

Конкретизовано формальні повноваження зумовлюються функціями Президента як глави держави, глави виконавчої влади, головного дипломата, головного законодавця, головнокомандувача збройними силами США. Так, відповідно до Конституції Сполучених Штатів (стаття II, частина 3) Президент як глава держави, глава виконавчої влади, головний дипломат, головний законодавець:

представляє Сполучені Штати на міжнародній арені: приймає базові рішення стосовно цілей, які мають бути реалізовані в контактах з іноземними урядами;

приймає послів та міністрів іноземних держав: визначає коло держав, з якими США можуть встановлювати і розвивати міжнародні відносини;

контролює переговорний процес;

здійснює підготовку і приведення в дію підписаних за його ініціативою дипломатичних документів [2].

За Президентом — й право остаточної ратифікації документів як механізм, що дозволяє реалізовувати законодавчий процес у напрямі, який найбільшою мірою відповідає позиції глави держави. «Хоча люди часто-густо говорять, що Сенат «ратифікує» договори, — зазначають з цього приводу американські дослідники Ф.Г. Гартманн і Р.Л. Вендзел, — це є технічно неправильним, оскільки Сенат висловлює згоду чи незгоду. Якщо Сенат висловлює згоду, вимагається наступний крок до ратифікації. Договір як наступна стадія має бути підписаним і проголошеним президентом... Президент зберігає ініціативу протягом усього процесу. Він може в будь-який момент відкликати його з обговорення..., відмовитись від підписання договору, ухваленого Сенатом або... дати зрозуміти, що не підпише договір зі змінами, примушуючи до визнання переваг поданого ним варіанту. Президент має повноваження анулювати договір після введення його в дію, якщо участь в ньому США може викликати занепокоєння» [4, р.127].

Додамо до цього й допоміжні механізми впливу президента на дипломатію і стратегічні підходи — президентські виконавчі угоди і президентські накази — документи, які не потребують санкції сенату на ратифікацію і не мають чітких відмінностей від договорів). Показово, що саме президентські виконавчі угоди (а не закони рівня Конгресу США) починають відігравати особливу роль в діяльності американських президентів від другої половини XX століття, будучи спрямованими на реалізацію найбільш вагомих проблем глобального рівня. Прикладом даного є угоди, укладені президентами США на Ялтинській (1945 р.) і Потсдамській (1945 р.); Кемп-Девідські угоди (1978 р.); угоди про скорочення озброєнь між СРСР і США періоду холодної війни і початку постбіполірного

світу; угоди і взаємні домовленості президента Дж-Буша-старшого з лідером СРСР М.Горбачовим про різні аспекти устрою посткомуністичних країн Східної Європи, реюніфікації Німеччини, роззброєння, ролі СРСР (надалі Росії) в системі здійснюваних США зусиль по обмеженню експансіоністської політики Іраку в Перській затоці... і т.і. [3, p.15].

Важливу роль у визначенні статусу Президента зовнішньополітичному механізмі США відіграють і президентські накази — документи, які легітимізують рішення, що покладаються в основу діяльності зовнішньополітичних служб. Так, саме Президент стає тією посадовою особою, що здійснює контроль над підлеглими йому зовнішньополітичними відомствами; призначає або висуває на призначення вищих посадових осіб (державного секретаря, міністра оборони США, інших членів кабінету, включно з деякими офіційними особами на рівні помічників секретарів і т. і); реформує державний апарат.

До найважливіших повноважень Президента в системі управлінського забезпечення зовнішньополітичної стратегії США відносяться й його функції головнокомандувача збройними силами США. Так, Президент країни наділений майже необмеженими повноваженнями у застосуванні збройних сил в межах засад національної безпеки, що перетворюється на фактор особливого статусу Президента в системі американської зовнішньої політики, підґрунтя практичної автономності його дій у прийнятті найважливіших зовнішньополітичних рішень.

Важливо, що позиція фундаторів США в цьому відношенні була доволі категорично: обмеження повноваження Президента як головнокомандувача відповідними положеннями Конституції про оголошення війни виключно конгресом США [5, p.54-56]. Втім історики налічують лише п'ять війн, вступ у які з боку США був дійсно оголошений конгресом (війна з Англією 1812-1814 рр.; з Мексикою 1846-1848 рр.; з Іспанією 1898 р.; Першу світову і Другу світову війни), тоді як на початок 1990-х рр. — до 130-ти великих збройних конфліктів США на підставі рішень безпосередньо президента к країни [4, p.126].

Така традиція (при підтримці Конгресу та із врахуванням специфіки політичної ситуації) почала започатковуватись ще президентом А. Лінкольном в період громадянської війни США (1861-1865 рр.), набувши подальшого ствердження в діяльності американських президентів в 1910-1920-ті рр. і, нарешті, стаючи визнаним явищем зовнішньої політики США як за біполярні (1945-1990), так і постбіполярні часи.

Концентрація владних повноважень Президентом США, і особливо у такому резонансному вимірі, як проведення військових операцій, викликало час від часу спроби конгресу активізувати систему стримувань і противаг задля обмеження можливостей глави держави діяти виключно у вимірі самостійницьких рішень. Одним з показових підходів в цьому відношенні став прийнятий 1973 р. всупереч вето президента Р.Ніксона Акт повноважень про війну, серед головних положень якого:

необхідність проведення «за будь-яких обставин» консультацій президента і конгресу про можливе застосування збройних сил США (розділ 3 Акту)

надання протягом сорока восьми годин інформації конгресу про рішення президента залучити армію до воєнних дій (розділ 4(а) Акту)

обов'язок вивести по закінченні шістдесятиденного терміну американських військових підрозділів з регіону конфлікту, якщо конгрес не визнає у подальшому такої потреби для США (розділ 5(в) Акту [4, р.169-174].

Слід визнати, що Акт повноважень про війну набув певної дієвості в аспекті формування взаємовідносин по лінії конгрес — президент, включаючи навіть події, що характеризують найсучасніші часи. Прикладом можуть стати вимоги Конгресу влітку 2011 р. під загрозою імпічменту президенту Б.Обамі звітувати щодо мотивів перебування американських військових в Лівії в зоні конфлікту (операція- «Світанок Одиссеї») по закінченні 60-денного строку.

Втім мова може йти скоріше про обмежувальні, ніж заборонні дії Конгресу по відношенню до Президента по питаннях, які визначають найбільшу відповідальність і водночас найбільшу спроможність глави держави позиціонувати себе як провідну фігуру зовнішньополітичного механізму.

Характерно, що Акт повноважень про війну знаходить критичні оцінки в американській політичній літературі з огляду на «слабкість», «неадекватність» акту при тому хоча б, що президент зберігає функцію головнокомандувача протягом перших 60 днів збройного конфлікту за участю американців [6, р.175].

Додамо до цього й традиційну, як про це стверджується в американській політичній літературі, легітимізацію дій президента:

якщо Америка знаходиться у стані війни, а президент виступає в якості головного стратега воєнних операцій

якщо рішення президента спрямоване на припинення агресивних дій іншої держави або групою держав з перспективою переговорів про мир

якщо рішення президента має запобігти агресивним діям інших держав, що суперечать національним інтересам США [4, р. 126].

Показово, що саме зазначені положення набували характеру політичної мотивації для реалізації переважної більшості військових операцій Сполучених Штатів за кордоном періоду постбіполярних часів — від операції «Буря в пустелі» в Іраку 1991 р., військових операцій США в Сомалі 1992 р., Гаїті, Югославії 1995 р., Боснії 1999 р., до війни США в Іраку 2003 р., антитерористичних операцій в Афганістані 2002-2010 рр., Лівії 2011 р., Сирії 2016 р...»По суті, починаючи з 1989 р., Сполучені Штати практично безперервно знаходяться у світі у стані неоголошеної війни, — пишуть з цього приводу американські дослідники С.Кернелл і Дж. Джекобсон. — В той час як члени Конгресу могли б спитати про це президента, Конгрес як інститут не піддає сумніву повноваження президента щодо здійснення поширеного воєнного залучення без оголошення війни» [7, р.222].

Зазначені фактори — наслідок сукупності повноважень Президента США, реалізація яких у вимірі засобів впливу на зовнішню політику передбачає як формальні, так і неформальні (позаконституційні) прояви.

Серед таких:

— необмежений доступ до інформаційних джерел як передумови ефективности розробки і прийняття рішень. З урахуванням даного в теорії американської зовнішньої політики склалась Доктрина виконавчої привілеї, що передбачає право на приховування від Конгресу і суспільства отриманої президентом секретної інформації, якщо її розголошення пов'язується з порушенням конфіден-

ційності наданих президенту порад і може зашкодити національній безпеці країни [3, р.19];

— законодавча ініціатива як безпосередній конституційний обов'язок президента (Стаття II, розділ 3) надавати конгресу «періодичну інформацію про становище країни» [2]. До найважливіших документів законодавчого рівня, що мають безпосереднє відношення до формування зовнішньої політики, слід віднести, насамперед, щорічні звернення президента до конгресу, рекомендації, послання, і зокрема Бюджетне послання, що включає проект військових витрат США. Хоча Конгрес традиційно має свої позиції щодо наповнення бюджету країни, законодавче ствердження документу відбувається переважно з урахуванням побажань і за безпосереднього впливу президента. Так, Президент в змозі мінімізувати обмеження своїх пропозицій щодо бюджету за допомогою:

- пропрезидентської партійної більшості в Конгресі;
- застосування лобістських механізмів впливу;
- «репрограмування» цільових асигнувань та переміщення фондів вже після затвердження Бюджету на законодавчому рівні;

— формування громадської думки із можливостями впливу Президента, зокрема на ЗМІ, що за певних обставин може перевищувати потенціал в цьому плані будь-якого іншого впливового актора управлінського механізму США.

Серед сприятливих факторів:

- перманентне висвітлення діяльності президентів в засобах масової інформації при тому, що подана інформація має переважно (не без виключень) позитивне спрямування, а критичні оцінки можуть бути зрозумілими обмеженому колу американців;
- професіоналізм, патетика виступів президентів, що забезпечує підтримку глави держави з боку суспільства;
- традиційне сприйняття американським суспільством Президента в якості лідера нації — чинник, що обмежує можливість деструктивної критики і, таким чином, підриву іміджу американського керівництва. «...Якщо глава виконавчої влади почав здійснювати політичний курс, є надзвичайно важким для Конгресу або громадської думки піддати його сумніву... без того, щоб не зректися глави виконавчої влади Америки та не підірвати віру у спроможність національної дипломатії», — окреслюють подібну ситуацію аналітики С. Крабб і П. Холт [3, р. 22; 8-9];

— статус лідера однієї з двох провідних політичних партій, що забезпечує підтримку Президенту на рівні конгресу, а також представницьких структур штатів чи місцевих громад. Хоча даний чинник не завжди спрацьовує (при реальності формування опозиції до президентів США, у тому числі за постбіполярні часи, серед конгресменів не тільки протилежної, а й партії, лідером якої є Президент), досягнення консенсусу позицій: Президент — конгресмени партії президента — стає додатковим чинником щодо можливостей глави держави реалізовувати прийняті ним рішення.

Так, узагальнення повноважень і засобів впливу президентів США на зовнішньополітичний процес окреслює картину дійсно унікальних можливостей особи, що займає президентський офіс, впливати на процес прийняття і реалізації рішень у сфері зовнішньої політики. Відповідно до цього в американській політичній науці склалось уявлення про «подвійне президентство» як значне пе-

реванжання повноважень президентів США у сфері зовнішньої порівняно із внутрішньою політикою. Поряд з деякими позитивними аспектами даного явища, а саме: концентрацією повноважень президента як передумови адекватної відповіді на виклики зовнішнього середовища, негативними проявами «подвійного президентства» стає зростання суб'єктивізму рішень з боку президентської влади, авторитарності правління — тенденції, що загрожує не тільки раціональним підходам до процесу формування і реалізації зовнішньої політики, а й демократичним принципам функціонування американської політичної системи взагалі. «Загальна картина така, що процес формування зовнішньої політики є ізольованим від плюралістичного впливу, з яким зазвичай асоціюють американську демократію. Зіткнення груп інтересів, партій, бюрократії сходять нанівець у самому зародку. Те, що виникає, є радше аполітичним і стосується технічного боку здійснюваного президентом процесу розв'язання проблем», — відмічає у сенсі сказаного А.Шенк. (10, р. 301)

Варто зазначити, що критичне сприйняття низкою дослідників тенденції на концентрацію президентом країни владних повноважень має своїм наслідком постановку в політичній літературі проблеми реформування державного, і зокрема зовнішньополітичного механізму США [4; 6; 11]. Втім, якщо обмеження повноважень глави держави у сфері зовнішньої політики залишається предметом теоретичного осмислення, активізація механізмів стримування і протидії задля підтримки демократичних тенденцій державної влади стає показовим явищем реального політичного процесу США. Головна увага в даному аспекті орієнтована на Конгрес, що за Конституцією США має реалізовувати не менш вагомий, ніж Президент, повноваження в системі управлінського забезпечення політичним процесом країни.

Втім, наскільки Конгрес на сьогодні здатен посісти рівноважне президенту місце в державному, насамперед, зовнішньополітичному механізмі США? Доволі поширеною в американській політичній літературі є позиція щодо другорядності Конгресу — тенденція, що виявила себе внаслідок історичної еволюції системи розподілу повноважень виконавчої і законодавчої гілок влади відповідно до моделі, запропонованої батьками-засновниками американської Конституції.

Серед факторів, які використовуються прихильниками тези другорядності Конгресу:

- «пасивно-відкритий» характер дорадчих функцій конгресу у сфері зовнішньої політики, за яким реалізація зовнішньої політики неможлива поза ініціативою і практикою президентських структур;

- характерна для конгресу політична розпорошеність, а також впливи груп інтересу, що надзвичайно ускладнює можливості визначення загальнонаціональних пріоритетів;

- брак освіченості та обмеження доступу до інформації та аналітично обґрунтованих рекомендацій розробками інтелектуалів самого конгресу [12, р. 340-343; 13; 14].

Зазначені позиції відображають певні реалії функціонування Конгресу сучасних США при тому, що на увагу заслуговує й позиція щодо збереження потенціалу законодавчої влади в системі опрацювання і реалізації зовнішньої політики. «Хоча загальноприйнята точка зору (відносно першості президента при

впливовій ролі у зовнішньополітичному процесі конгресу) є такою, що відповідає дійсності по окремих напрямках, і насамперед у такій вузькій сфері, як ведення війни, зовнішня політика включає в себе більш широке коло питань, — стверджує американський дослідник Р. Картер. — Так, затвердження фондів, необхідних для зовнішньої і оборонної політики продовжує залишатися у сфері преференцій конгресу; це стосується також структурного формування політики у таких сферах, як торгівля, зовнішня допомога, імміграція. Загалом Конгрес в змозі стримувати адміністрацію і в таких суттєвих стратегічних сферах, як дипломатія та національна безпека» [15, р. 108].

Висловлені підходи набувають емпіричного характеру з урахуванням активізованої ролі Конгресу у зовнішньополітичному процесі постбіполярних часів — тенденції, зумовленої глобальністю завдань зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів, факторами провалів в реалізації зовнішньої політики країни, зростанням відповідальності американського політикуму за реалізацію національних інтересів США.

Серед напрямів, які виявили підвищену активність Конгресу в системі зовнішньої політики:

- підтвердження призначень
- прийняття законів
- визначення асигнувань
- ратифікація договорів
- здійснення інституційного контролю по нагляду за виконавчою владою (у сфері зовнішньої політики) [15, р. 108-113; 16;17].

Реалізація зазначених напрямів активності Конгресу набуває особливого значення у взаємовідносинах законодавчого органу із Президентом Д. Трампом — тенденція, зумовлена відвертою опозиційністю конгресменів-демократів і частини республіканців до політичного курсу глави держави, і насамперед щодо намірів запровадження (відповідно до озвучених заяв) кардинально відмінного від попередніх президентів зовнішньополітичного курсу по особливо резонансних для США вимірах. Мовиться, насамперед, про:

вихід США з інтеграційних об'єднань — Трансатлантичної співдружності та (за умов незадовільного для чинної адміністрації переговорного процесу) НАФТА; посилення протекціоністської політики щодо американського підприємництва із максимальним звуженням економічної (енергетичної) залежності Сполучених Штатів від зовнішнього світу — як переходу значною мірою країни на ізоляціоністські позиції існування;

жорстка імміграційна політика із можливостями застосування в цьому відношенні силових заходів до сусідніх країни (будівництво за рахунок Мексики «імміграційної» стіни);

критичне сприйняття діяльності Європейського Союзу із прогнозуванням в перспективі його розпаду;

недовіра до НАТО як структури, спроможної вести боротьбу з тероризмом; переосмислення ролі в Альянсі Сполучених Штатів;

налагодження (через зняття санкцій) відносин з Росією попри агресивні дії останньої проти України, порушення Росією міжнародного права, створення безпекової нестабільності в Європі;

обмеження інтересу США до світових проблем окрім тих, які безпосередньо стосуються національної безпеки США...[18; 19].

Варто відзначити й той фактор опозиційності Конгресу до новообраного президента США, що був інспірований егоцентричністю Д.Трампа як особи, однозначно переконаної в правомірності своїх дій та спроможності реалізувати озвучені напрями діяльності попри існування протилежних позицій інших впливових акторів політичного процесу (конгресу, ЗМІ) як представників американського суспільства. Очікуваною в даному відношенні стала активізація системи заходів на стримування президента відповідно до конституційних прав і обов'язків законодавчої влади.

Мовиться, насамперед, про реалізацію процедури призначень посадовців президентського кабінету із виключним правом сенату (відповідно до Конституції) щодо їх остаточного затвердження [2]. Так, позиція сенаторів (переважно від Демократичної партії і частини республіканців) щодо міністрів і кабінету Д.Трампа (у тому числі залучених до сфери зовнішньої політики) набула характеру саботажу — штучного затягування (неявки або голосування проти) призначень як лінії поведінки, що може заблокувати повноцінну роботу республіканської адміністрації на місяці після інавгурації президента.

Подібне явище є унікальним для США, якщо врахувати, що попередники Д.Трампа на посаді президента — від Б.Клінтона. Дж.Буша-молодшого до Б.Обами — мали або сформований або повністю узгоджений апарат урядовців вже на етапі проведення інавгурації. Для Д.Трампа з його корпоративними інтересами в системі призначень це питання залишається відкритим навіть через місяць після входження в Овальний кабінет. І хоча експерти мають сумнів, що демократам вдасться повною мірою заблокувати призначення в команду Д.Трампа, і мова може йти лише про затягування процесу, ситуація, що склалась, є найкращим нагадуванням чинному президенту, що конгрес — це той орган, з яким треба рахуватись [20].

Наступним проявом опозиційності конгресу до Д.Трампа від початкового етапу його президентства стало прийняття (або, принаймні, намір щодо прийняття), законів, спрямованих (по аналогії з Актом повноважень про війну від 1973 р.) на обмеження дій президента у конкретному напрямі зовнішньої політики. Одним з найбільш резонансним в цьому відношенні може стати закон щодо заборони президенту самостійно протягом певного (визначеного) періоду приймати рішення по зняттю санкцій з Росії через агресію останньої проти України, анексію Криму, участі у збройному конфлікті на Донбасі.

Слід визнати, що наміри конгресменів законодавчим шляхом закріпити зазначене рішення не є новим. Зокрема, на увагу заслуговує законопроект щодо Акту стабільності і демократії в Україні (Stability and Democracy for Ukraine Act; STAND for Ukraine Act), зареєстрований в Палаті представників Конгресу США ще в квітні 2016 р. Співавторами документу виступили конгресмени Е.Енгел (Демократична партія) і А. Кінзінгер (Республіканська партія). Серед головних ідей документу — сприяння Україні у відновленні її суверенітету і територіальної цілісності; зняття санкцій проти Росії лише за умов повного виконання Кремлем Мінських домовленостей, у тому числі щодо відновлення Україною контролю над кордоном на Донбасі; невизнання де-юре і де-факто (за прикладом приєднання до СРСР країн Балтії) окупації і анексії Криму з боку

РФ і збереження санкцій по Криму до тих пір, поки відповідні (профільні) комітети палати Представників не будуть поінформовані Президентом США про відновлення Україною суверенітету на Кримському півострові; наділення Президента США правом накладати санкції по відношенню до юридичних, фізичних осіб і третіх країн, які будуть порушувати своїми діями санкції, введені за окупацію АРК... [21].

Законопроект, за умов його перетворення на закон, унеможлилював би самостійну дію щодо санкцій Президента США та, відповідно до цього, можливість сепаратної домовленості між Вашингтоном і Москвою за рахунок національних інтересів України. Схожа практика діяла за часи президентства Б.Обами і його попередників відповідно до Куби (Акт від 1996 р.) та Ірану (Акт від 1995 р.), коли президенти (без рішення Конгресу) не мали можливості самостійно відмінити санкції, не дивлячись на свої можливі наміри в цьому відношенні на фоні дипломатичних успіхів з названими країнами [22].

Слід визнати, що схвалення законопроекту STAND for Ukraine Act на рівні Палати представників Конгресу США в вересні 2016 р. окреслило не тільки серйозний дисонанс позицій законодавчого органу і одного з двох головних претендентів на пост Президента США — Д.Трампа в другій половині 2016 р. щодо напрямів зовнішньої політики, а й зусилля лобістів зі сторони Трампа заблокувати через свої корпоративні інтереси документ на рівні Сенату вже після чергових президентських виборів в грудні того ж року. Саме таким чином, як вважають деякі дослідники, можна оцінити позицію нафтової компанії ExxonMobil, гендиректор якої Рекс Тіллерсон був номінований Д.Трампом на пост держсекретаря США. Показово, що ExxonMobil з 2014 р. виступала проти російських санкцій як таких, що унеможливлюють реалізацію багатомільярдного проекту з освоєння арктичного шельфу разом з компанією «Роснефть» РФ, оцінюючи свої збитки при цьому від санкцій протягом наступного періоду в мільярд доларів [23].

Втім, щодо призначення самого Р.Тіллерсона на пост держсекретаря, то його затвердження в цій посаді Сенатом стало можливим, зокрема, після визнання номінантом агресії Росії проти України, необхідності більш активної позиції США щодо підтримки України... [24]. В той же час невизначеність в цьому відношенні нової адміністрації спеціально виокремило зусилля опозиційних конгресменів (як демократів, так і республіканців) щодо продовження підтримки України з боку США. Мова іде про законотворчу діяльність Конгресу, його спроможність при прийнятті відповідних рішень у 2/3 голосів стати серйозним законодавчим обмеженням повноважень Президента у певному напрямі дій. Саме це мав на увазі один з найбільш авторитетних республіканських діячів у сфері зовнішньої політики, голова комітету Сенату з питань збройних сил Дж.Маккейн, коли говорив, що в разі, якщо президент не відмовиться від «безрассудного курсу» на зняття санкцій, «він (Маккейн) і його колеги будуть працювати над кодифікацією закону про санкції проти Росії» [25; 26].

Практичним виміром зазначеного стала підготовка і подання в Сенат проекту відповідного документу в першій декаді лютого 2017 р. (The Russia Sanctions Review Act of 2017). Як повідомляє телекомпанія CNN, авторами документу стали декілька членів верхньої палати конгресу на чолі з Л.Гремом і Б.Кардином. Суть документу полягає в тому, що в разі, якщо Білий дім захоче

зняти санкції з Росії, то йому для початку необхідно буде надати конгресу детальне обґрунтування цього рішення, а надалі, протягом 120-денного періоду, конгресмени вирішуватимуть, погоджуватися їм з президентом чи ні. Серед прихильників законопроекту CNN називає Дж.Маккейна, М.Рубіо, К.Маккаскілл, Ш.Брауна, які представляють як Республіканську, так і Демократичну партії. На підтримку документу виступає і глава комітету з міжнародних справ сенату Б.Коркер. Як підкреслив його прес-секретар, політик «підтримує чітку позицію, що санкції з Росії знімати не можна через її дестабілізаційну поведінку в Україні» Як сказав CNN сам Б.Каддін, він розраховує, що в разі винесення проекту на голосування, він цілком може набрати 67 голосів, які потрібні для його затвердження...[27].

Так, законодавча діяльність опозиційного конгресу (або, принаймні, активні зусилля у даному напрямі) можуть стати важливим засобом стримування і протидії президенту з боку конгресу, тоді як реалізація наглядових і контрольних функцій — додатковим механізмом впливу законодавчого органу на діяльність адміністрації. Хоча відповідальність законодавчої влади за виконання прийнятих нею рішень (законів) не згадується спеціально в конституції, об'єктивно реалізація такого контролю сприймається як повноваження Конгресу як щодо окремих виконавчих структур, так і високопосадовців, включаючи президента. Наглядова функція конгресу при цьому значно посилює решту інших його повноважень та впливів на політичний процес [28, р.323-326; 29, р.152-156], окреслюючи перспективи компромісних підходів адміністрації і конгресу до питань, відповідальність за які, насамперед у сфері зовнішньої політики, несуть обидві (виконавча і законодавча) гілки влади.

Мова може йти і про необхідність звітування (через дію утворених комісій, сенатських слухань) високопосадовців перед конгресом, наслідком чого стають як адміністративні, інституційні (зміна керівництва окремих міністерств або відомств, ініціація реформ), так і політичні (зміна або кореляція раніше ствердженого курсу) заходи. Прикладом зазначеного може стати діяльність комісії у справі 9/11 (2001 р.) для визначення причин недоліків та доцільності структурних реформ в системі національної безпеки і національної розвідки США або сенатські слухання (2004 р.) колишньої радниці з питань національної розвідки К.Райс. по звинуваченням у недостатній пильності та непрофесіоналізмові структур нацбезпеки напередодні терористичних атак на США в вересні 2001 р. за президентства Дж.Буша-молодшого; вимоги Конгресу щодо адміністрації Б.Обами звітувати про участь американських військовиків в зонах конфлікту(Лівія, 2011; Сирія, 2016 рр.) ...

Як щодо особи чинного президента США, то сумнівність його персональних моральних якостей стають додатковим чинником підвищеної уваги до нього з боку Конгресу як у світлі політичної, так і бізнесової чи особистої діяльності. Звертає на себе увагу в цьому відношенні заклик голови фракції демократів в Конгресі США Н. Пеллосі до Федерального бюро розслідування перевірити можливі фінансові, політичні, особисті зв'язки президента Д.Трампа з Російською Федерацією, надати свідчення про податкові декларації глави держави і т.і. Серед американського політикуму — й обговорення поданих телеканалом CNN інформації щодо доповіді розвідки США про «втручання» Росії в процес виборів президента, наявності секретних документів про компромат російських

спецслужб на Д.Трампа, особисті дані, фінансову документацію президента... тощо [30-32].

Наслідками підтвердження поданих даних або появи нових звинувачень в бік глави держави можуть стати серйозні організаційні й політичні висновки конгресу, серед яких найбільш радикальною формою є імпічмент президенту.

Варто зазначити, що можливість імпічменту Д. Трампу почала обговорюватись деякими аналітиками від початку каденції новообраного глави Білого дому. Так, «процедура імпічменту можлива, якщо президент звинувачується в таких правопорушеннях, як державна зрада, хабарництво та інші тяжкі злочини і посадові проступки...», — зазначає науковий співробітник Центру північноамериканських досліджень Франкфуртського університету ім. Гете Крістіан Ламмерт. І додає: «існують різні потенційні можливості для порушення процедури імпічменту проти Трампа. На першому місці тут, безумовно, ... його особисті ділові зв'язки. Ще не зовсім зрозуміло, як Трамп хоче розмежувати свої посадові обов'язки і приватний бізнес. Конституція США, однак, встановлює тут чіткі кордони. Президент не повинен підпадати під залежність іноземних урядів..., не має права приймати винагороди будь-якого виду... Ці обмеження ..., прописані в статті 1 Конституції, можуть стати злим роком для Трампа, оскільки він... має бізнес-інтереси в багатьох країнах, а також борги перед багатьма іноземними банками. Це дуже швидко може зумовити залежність, несумісну з конституцією. Те ж саме... стосується і членів його сім'ї, які також будуть авторитетно представлені в уряді...»

І далі: «фатальним для Трампа може стати його відверта байдужість до повсякденної практики ведення політичних справ, наприклад, коли він розповсюджує через «Твіттер» строго конфіденційну інформацію або — свідомо чи не свідомо — просто порушує існуючі закони. До того ж в поточний час проти Трампа відкрито багато судових впроваджень...» [33].

Зазначене моделювання імпічменту Д.Трампа, з погляду К.Ламмерта, не означає його обов'язкову реалізацію на практиці, втім, окреслює систему викликів політичній кар'єрі президента з перспективою активізації контролюючих функцій щодо нього конгресу. Зворотною реакцією в цьому плані глави Білого дому очікується пошук компромісу із законодавцями, відсутність якого на практиці загрожуватиме не тільки постійним протистоянням (конфліктністю) по лінії виконавча влада — конгрес, а й сумнівність щодо можливості повноцінної реалізації курсу, який має намір здійснювати президент.

Додаткового значення в сенсі підтримки або протистояння політиці адміністрації з боку законодавчої влади набуває й представницький статус конгресу, що позиціонує себе в якості виразника суспільства на протигагу егоцентричної позиції президента. Такий імідж — у вимірі громадської думки — може знайти серйозну підтримку в засобах масової інформації з урахуванням конфліктності між ЗМІ і президентом, спровокованої авторитарною поведінкою останнього. Заслугує на увагу в даному відношенні відкритий лист представників засобів масової інформації до обраного президента США Дональда Трампа, опублікований на сайті американського журналу Columbia Journalism Review Вищої школи журналістики при Університеті Колумбія.

В листі йдеться про випадки, коли Трамп погрожував представникам преси, не допускав медійників на прес-конференції, підтримував пом'якшення відпо-

відальності за наклеп, погрожував судовими розправами з пресою, уникав її, висміяв журналіста за інвалідність, коли той написав «те, що не сподобалось» президенту...». Все це — повне право новообраного президента, відмічають журналісти, але «у нас теж є права...». «Насамкінець, це наш ефірний час та колонки, на які ви хочете вплинути. Ми, не ви, вирішуємо, як краще працювати для наших читачів, слухачів і глядачів...», — говориться в документі.

В листі встановлюються «правила гри», відповідно яким президент вимушений буде співробітничати з пресою. «Доступ для ЗМІ важливий, але не обов'язковий. Ви можете вирішувати, що не потрібно допускати журналіста до вашої адміністрації. Ми вважаємо це помилкою, але, знов-таки, вибір за вами. Ми знайдемо альтернативні джерела інформації... Обмеження доступу нам не подобається, але виклик — надзвичайно», — пишуть журналісти.

«Ми віримо в об'єктивну істину. Якщо ви чи ваші довірені особи будете писати чи говорити щось неправдиве, ми про це заявимо... Ми будемо слідувати за урядом. Ви та ваш штат сидите в Білому Домі, але американський уряд зростає в усі боки. Ми розосередимо репортерів в усі органи, впровадимо їх у ваші структури...»

«Ми піднімемо свої стандарти ще вище, ніж раніше... Ми будемо працювати разом. Ви прагнули роз'єднати нас, але цей час минув... Якщо на прес-конференції ви спробуєте перекричати або проігнорувати репортера, який говорить те, що вам не подобається, проти вас встане єдиний фронт...».

«Ми граємо в тривалу гру. В кращому випадку ви перебуватиме на посту вісім років. А ми тут — з моменту заснування республіки. Наша роль в цій великій демократії була підтверджена багато разів. Ви змусили нас ще раз переглянути фундаментальні питання, ким ми є і навіщо ми тут...», — підсумували медійники [34-35].

Гостра позиція представників ЗМІ до президента зумовлюється обмеженням невід'ємного права журналістського середовища на отримання інформації, права критикувати уряд, хибити президента і його оточення. Втім, питання може бути поставлене й у більш широкому вимірі, як реакції суспільства представницькими заходами — у даному разі ЗМІ — протидіяти авторитарним тенденціям керівництва. В системі політичного, і насамперед зовнішньополітичного процесу, де повноваження президента набувають особливо концентрованого характеру, представницькі функції значною мірою перебирає на себе конгрес, зданий дієво використовувати систему стримування і противаг як найважливішого принципу американської демократії. Хоча функція опрацювання загальної політичної (зовнішньополітичної) стратегії, за низкою чинників, залишається за президентською адміністрацією, конгрес в змозі впливати на процес підготовки й реалізації рішень по окремим напрямкам, а за цим — обмежувати автономність дій президента; посилювати колективізм підходів у вимірі прагматичних потреб американської нації.

Висновки. Обрання Д.Трампа президентом США утворило ситуацію невизначеності з подальшими підходами до реалізації політичного (зовнішньополітичного) курсу США. Мовиться про традиційне отримання чинним президентом надзвичайно широких (майже необмежених у сфері зовнішньої політики) повноважень, з одного боку, а з іншого — егоцентричністю позиції Д.Трампа з тенденцією до авторитаризму, проблематичністю оголошених новобраною ад-

міністрацією зовнішньополітичних орієнтирів — від економічних (внутрішній протекціонізм з можливим поверненням до ізоляціонізму, жорстка імміграційна політика...) до безпекових (можлива відміна санкцій проти Росії, переосмислення ролі США в інтеграційних, у тому числі військово-політичних об'єднаннях, участі у розв'язанні безпекових проблем...тощо). На порядку денному й сумнівність підтримки новообраною адміністрацією стверджених моральних принципів американської нації — від реалізації місіонерства за кордоном до пошуку компромісних підходів з реалізації національних інтересів діючих в суспільному середовищі політичних гравців.

Критично оцінюючи обрання Д.Трампа на посаду президента та, відомий американський фінансист і філантром Дж. Сорос заявив, що «демократія в США вистойть, адже Конституція та інститути, зокрема — четверта влада, є достатньо сильними, щоб протидіяти перегинам виконавчої влади...» [36]. Такий підхід заслуговує на підтримку при тому, що до уваги слід брати не тільки реальну протидію президенту з боку четвертої влади (ЗМІ), а й такого потужного актора політичного процесу США, як конгрес. Показовим є посилення активності протидіючих до виконавчої влади заходів конгресу майже по всіх напрямках, закріплених за ним (конгресом) повноважень — залучення до системи призначення висопосадовців, вплив на формування напрямів зовнішньополітичної стратегії по найбільш резонансним питанням (проблема санкцій проти Росії), контролю за діяльністю адміністрації... Очікуваним є включення конгресу в процес формування й освоєння бюджету країни, (особливо у військовій галузі), законотворчу діяльність з ініціатив президента і т.і.

Конгрес виявляє себе в якості інституту, спроможного обмежувати автономність дій президента і, в цьому відношенні, запобігання відверто авторитарним тенденціям діючої адміністрації. Втім початковий етап президентства Д.Трампа не дає чітких уявлень щодо майбутніх реалій політичного процесу, обмежуючи перспективи двома можливими варіантами. Це — або спроби президента з урахуванням системи формальних і неформальних повноважень, а також механізмів впливу на політичний процес реалізовувати своє бачення внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу, долаючи при цьому перманентний спротив інших впривових гравців США, зокрема конгресу. Або — спроможність президента шукати компромісу з іншими акторами американської політичної системи з метою досягти якнайбільше узгодженої позиції щодо національних інтересів та шляхів їх реалізації на внутрішній і зовнішній арені. Найбільш прийнятним для значної частини аналітиків в США та переважної більшості політиків і оглядачів поза межами Сполучених Штатів є, безсумнівно, другий варіант, що передбачатиме значний ступінь традиційності американської внутрішньої і зовнішньої політики, передбачуваність статусу країни на міжнародній арені з позицій економічних (енергетичних), безпекових інтересів, які відповідатимуть як глобальному світу, так і самим США.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трамп про Крим і війну в Україні. Основні висловлювання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/9/7126286/>

2. The Declaration of Independence. The Constitution Of the United States of America. — United States Information Agency. — 40p.
3. Crabb C.V.Jr. Invitation to Struggle. Congress, the President, and Foreign Policy. Fourth Edition / C.V.Jr.Crabb, P. M.Holt. — Washington, D.C.: CQ Press, 1992. — 322 p.
4. Hartmann F.H. America's Foreign Policy in a Changing World / F.H.Hartmann, R.L.Wendzel. — Maxwell, Newport: Harper Collins College Publishers, 1994. — 503 p.
5. Gelb L.H. Declare War / L.H.Gelb, A.M.Slaughter // The Atlantic Monthly. — 2005. — Vol. 296, № 4. — P. 54-65.
6. Spitzer R.J. President and Congress. Executive Hegemony at the Crossroads of American Government / Robert J.Spitzer. — New York: McGraw-Hill, Inc., 1993. — 309 p.
7. Kernell S. The Logic of American Politics / S. Kernell, G.C.Jacobson. — Washington: CQ Press, 2000. — 573 p.
8. McChesny R.W. The Problem of the Media. U.S. Communication Politics in the 21 st Century / Robert W. McChesny. — New York: Monthly Review Press, 2004. — 367 p.
9. Benett W.L. News. The Politics of Illusion / W. Lance Benett. — New York: Pearson-Logman, 2007. — 305 p.
10. Shank A. American Politics, Policies and Priorities / A. Shank. — Madison: Brown and Benchmark, 1993. — 510 p.
11. Miroff B. The Presidency and Elite Democracy // Debating Democracy. A Reader in American Politics / Bruce Miroff. — Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1999. — P. 281-283; 290-298.
12. Hilsman R. The Politics of Policy Making in Defense and Foreign Affairs. Conceptual Models and Bureaucratic Politics / Roger Hilsman. — Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1993. — 369 p.
13. Джордан А. Вплив Конгресу на політику національної безпеки Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=733&mode=threat&order=08thold>
14. McCormic J.M. Decision Making in the Foreign Affairs and Foreign Relations Committees // Congress Resurgent: Foreign and Defense Policy on Capitol Hill / James M. McCormic. — Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993. — P. 115-153.
15. Carter R.G. Congress and Post-Cold War U.S. Foreign Policy // After the End. Making U.S.Foreign Policy in Post Cold War World / Ralf G.Carter. — Durham, London: Duke Univeersity Press, 1998.
16. O'Halloran Sh. Congress and Foreign Trade Policy // Congress Resurgent: Foreign and Defense Policy on Capitol Hill / Sharyn O'Halloran. — Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993. — P. 282-303.
17. Binder S.A. Acquired Procedural Tendencies and Congressional Reform // Remaking Congress: Change and Stability in the 1990-s / S.A.Binder, St.S.Smith. — Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc, 1995. — P. 53-72.
18. FULL TEXT: President Donald Trump's Inauguration Speech. By ABC NEWS. January 20, 2017 [Electronic resource]. — Regime of access: <http://abcnews.go.com/Politics/full-text-president-donald-trumps-inauguration-speech/story?id=44915821>
19. Администрация Трампа анонсировала пересмотр приоритетов внешней политики США [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/424255/administratsiya_trampa_anonsirovala_peresmotr_prioritetov_vneshneyi_politiki_ssha
20. Дональд Трамп — президент без кабинета. Сенат пытается саботировать назначения на должности членов команды избранного президента США [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.discred.ru/news/donald_tramp_prezident_bez_kabineta/2017-01-20-26188

21. H.R.5094 — STAND for Ukraine Act. 114th Congress (2015-2016) [Electronic resource]. — Regime of access: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/5094>
22. Незамеченная новость. В Конгрессе США готовят сюрприз для Кремля [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.liga.net/opinion/281816-nezamechennaya-novost-v-kongresse-ssha-gotovyat-syurpriz-dlya-kremlya.htm>
23. Politico: компания ExxonMobil помогла заблокировать акт STAND for Ukraine [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/422102/na_podderjku_ukrainy_v_kongresse_ssha_lobbisty_povliyat_ne_smogut_chalyyi
24. Politico: Key moments from Tillerson's confirmation hearing. [Electronic resource]. — Regime of access: <http://www.politico.com/story/2017/01/rex-tillerson-confirmation-hearing-key-moments-233469>
25. Senators promise to codify Russia sanctions if Trump fails to reject «reckless course,» — McCain [Electronic resource]. — Regime of access: http://en.censor.net.ua/news/425285/senators_promise_to_codify_russia_sanctions_if_trump_fails_to_reject_reckless_course_mccain
26. Решение о передаче Украине «Джевелинов» остается за Трампом, но санкции против РФ Конгресс может ввести и без президента, — американские сенаторы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/421894/reshenie_o_peredache_ukraine_djevelinov_ostaetsya_za_trampom_no_sanktsii_protiv_rf_kongress_mozhet_vvesti
27. Американские сенаторы представят сегодня законопроект, позволяющий наложить вето на возможное снятие санкций с РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/426915/amerikanske_senatory_predstavlyat_segodnya_zakonoproekt_pozvolayushchiy_nalozhit_veto_na_vozmozhnoe_snyatie
28. Patterson Th.E. We the People. A Concise Introduction to American Politics / Thomas E. Patterson. — Boston: McGraw Hill, 2000. — 525 p.
29. West W.F. Controlling the Bureaucracy. Institutional Constraints in Theory and Practice / William F. West. — New York, London: M.E. Sharp, Inc., 1995. — 218 p.
30. Глава демократов в Конгрессе США Пеллоси требует расследовать связи Трампа с Россией [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/426553/glavademokrato_v_kongresse_ssha_pellosi_trebuetsya_rassledovat_svyazi_trampa_s_rossiei
31. Российские спецслужбы собрали компромат на Трампа, — CNN [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/422805/rossiyskie_spetssluzhby_sobrali_kompromat_na_trampa_snn
32. Сенат США начинает собственное расследование темы влияния РФ на выборы президента США [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/423254/senat_ssha_nachinaet_sobstvennoe_rassledovanie_temy_vliyaniya_rf_na_vybory_prezidenta_ssha
33. Кристиан Ламмерт Импичмент возможен. За что можно сместить Трампа с должности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ipg-journal.io/intervju/statja/show/impichment-vozmozhen-199/>
34. Американські ЗМІ опублікували відкритий лист до Трампа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/18/7060297/>
35. «When you shout down or ignore reporter who said something you don't like, you're going to face a unified front,» — US press corps to Trump [Electronic resource]. — Regime of access: http://en.censor.net.ua/news/423851/when_you_shout_down_or_ignore_reporter_who_said_something_you_dont_like_youre_going_to_face_a_unified
36. George Soros. Open Society Needs Defending [Electronic resource]. — Regime of access: <https://www.georgesoros.com/essays/open-society-needs-defending/>

REFERENCES

1. Trump about the Crimea and war in Ukraine. The main statements. Revealed from <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/9/7126286/> (in Ukr.).
2. The Declaration of Independence. The Constitution Of the United States of America. United States Information Agency.
3. Crabb, C.V.Jr., & Holt, P. M. (1992). Invitation to Struggle. Congress, the President, and Foreign Policy. Fourth Edition. Washington, D.C.: CQ Press.
4. Hartmann, F.H., & Wendzel, R.L. (1994). America's Foreign Policy in a Changing World. Maxwell, Newport: Harper Collins College Publishers.
5. Gelb, L.H., & Slaughter, A.M. (2005). Declare War. The Atlantic Monthly, 296 (4), 54-65.
6. Spitzer, R.J. (1993). President and Congress. Executive Hegemony at the Crossroads of American Government. New York: McGraw-Hill, Inc.
7. Kernell, S., & Jacobson, G.C. (2000). The Logic of American Politics. Washington: CQ Press.
8. McChesny, R.W. (2004). The Problem of the Media. U.S. Communication Politics in the 21 st Century. New York: Monthly Review Press.
9. Benett W.L. (2007). News. The Politics of illusion. New York: Pearson-Logman.
10. Shank A. (1993). American Politics, Policies and Priorities. Madison: Brown and Benchmark.
11. Miroff, B. (1999). The Presidency and Elite Democracy. In B. Miroff (Ed.), Debating Democracy. A Reader in American Politics (pp. 281-283; 290-298.). Boston, New York: Houghton Mifflin Company.
12. Hilsman, R. (1993). The Politics of Policy Making in Defense and Foreign Affairs. Conceptual Models and Bureaucratic Politics. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
13. Jordan, A. Influence of the Congress on the policy of national security of the United States. Revealed from <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=733&mode=threat&order=08thold> (in Ukr.).
14. McCormic, J.M. (1993). Decision Making in the Foreign Affairs and Foreign Relations Committees. In J. M. McCormic (Ed.), Congress Resurgent: Foreign and Defense Policy on Capitol Hill (pp. 115-153). Ann Arbor: University of Michigan Press.
15. Carter, R.G. (1998). Congress and Post-Cold War U.S. Foreign Policy. In J.M. Scott (Ed.), After the End. Making U.S. Foreign Policy in Post Cold War World (pp. 108-136). Durham, London: Duke University Press.
16. O'Halloran, Sh. (1993). Congress and Foreign Trade Policy. In Sh. O'Halloran (Ed.), Congress Resurgent: Foreign and Defense Policy on Capitol Hill (pp. 282-303). Ann Arbor: University of Michigan Press.
17. Binder, S.A. (1995). Acquired Procedural Tendencies and Congressional Reform. In S.A. Binder, & St.S. Smith (Eds), Remaking Congress: Change and Stability in the 1990-s (pp. 53-72). Washington, D.C.: Congressional Quarterly.
18. FULL TEXT: President Donald Trump's Inauguration Speech. By ABC NEWS. January 20, 2017. Retrieved from <http://abcnews.go.com/Politics/full-text-president-donald-trumps-inauguration-speech/story?id=44915821>
19. Administration of Trump announced revision of the priorities of foreign policy of the USA. Retrieved from http://censor.net.ua/news/424255/administratsiya_trampa_anonsirovala_peresmotr_prioritetov_vneshneyi_politiki_ssha (in Rus.).
20. Donald Trump — president without the cabinet. Senate tries to commit sabotage upon appointment the members of the team of elected president of the USA. Retrieved from

http://www.discred.ru/news/donald_tramp_prezident_bez_kabineta/2017-01-20-26188 (in Rus.).

21. H.R.5094 — STAND for Ukraine Act. 114th Congress (2015-2016). Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/5094>

22. Unnoted news. Surprise for Kremlin is being prepared in the Congress of the USA. Retrieved from http://www.liga.net/opinion/281816_nezamechennaya-novost-v-kongresse-ssha-gotovyat-syurpriz-dlya-kremlya.htm (in Rus.).

23. Politico: company ExxonMobil helped to block Act STAND for Ukraine. Retrieved from http://censor.net.ua/news/422102/na_podderjku_ukrainy_v_kongresse-ssha_lobbisty_povliyat_ne_smogut_chalyyi (in Rus.).

24. Politico: Key moments from Tillerson's confirmation hearing. Retrieved from <http://www.politico.com/story/2017/01/rex-tillerson-confirmation-hearing-key-moments-233469>

25. Senators promise to codify Russia sanctions if Trump fails to reject «reckless course,» — McCain. Retrieved from http://en.censor.net.ua/news/425285/senators_promise_to_codify_russia_sanctions_if_trump_fails_to_reject_reckless_course_mccain

26. Decisions on bringing «Javelins» to Ukraine is Trump's one, but sanctions against RF Congress may introduce even without President. Retrieved from http://censor.net.ua/news/421894/reshenie_o_peredache_ukraine_djevelinov_ostaetsya_za_trampom_no_sanktsii_protiv_rf_kongress_mojet_vvesti (in Rus.).

27. American senators will introduce legislation today granting to veto possible removing sanctions against RF. Retrieved from http://censor.net.ua/news/426915/amerikanskije_senatory_predstavlyat_segodnya_zakonoproekt_pozvolyayuschiy_nalojit_veto_na_vozmojnoe_snyatie (in Rus.).

28. Patterson, Th.E. (2000). We the People. A Concise Introduction to American Politics. Boston: McGraw Hill.

29. West, W.F. (1995). Controlling the Bureaucracy. Institutional Constraints in Theory and Practice. New York, London: M.E.Sharp, Inc.

30. The head of Democrats in Congress Pelosi demands to investigate the ties of Trump with Russia. Retrieved from http://censor.net.ua/news/426553/glavademokrato_v_kongresse-ssha_pelosi_trebuetsya_rassledovat_svyazi_trampa_s_rossiey (in Rus.).

31. Russian special services have gathered compromising materials upon Trump — CNN. Retrieved from http://censor.net.ua/news/422805/rossiyiskie_spetsslujby_sobrali_kompromat_na_trampa_snn (in Rus.).

32. Senate of the USA initiates its own investigation of the topic upon influence of RF on elections of the US President. Retrieved from http://censor.net.ua/news/423254/senat-ssha_nachinaet_sobstvennoe_rassledovanie_temy_vliyaniya_rf_na_vybory_prezidenta-ssha (in Rus.).

33. Christian Lammert. Impeachment is possible. For what Trump may be dismissed from his post. Retrieved from <http://www.ipg-journal.io/intervju/statja/show/impeachment-vozmozhen-199/> (in Rus.).

34. The U.S. press corps has addressed an open letter to Trump. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/18/7060297/> (in Rus.).

35. «When you shout down or ignore reporter who said something you don't like, you're going to face a unified front,» — US press corps to Trump. Retrieved from http://en.censor.net.ua/news/423851/when_you_shout_down_or_ignore_reporter_who_said_something_you_dont_like_youre_going_to_face_a_unified

36. George Soros. Open Society Needs Defending. Retrieved from <https://www.georgesoros.com/essays/open-society-needs-defending/>

**ВЛИЯНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ФАКТОРОВ НА ПРОЦЕСС
ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ**

Анотація. Розглядається питання щодо місця, ролі та значення України в геополітичному просторі, що зумовлюється новими цивілізаційними викликами в умовах глобалізації. Систематизуються основні цивілізаційні фактори політичного і соціально-економічного розвитку України, аналізується вплив даних факторів на процес та перспективи інтеграції України до Європейського Союзу. Виділяються три групи і дві підгрупи цивілізаційних факторів впливу на інтеграційний процес, що в контексті реалізації системного підходу в оцінці кожної групи окремо і всіх груп факторів в комплексі утворює можливості наукового розгляду та окреслення відповідних висновків щодо визначеної теми. Розглядаються особливості і водночас взаємозв'язок цивілізаційних факторів історичної еволюції України, Росії та Європейського Союзу, вплив цивілізаційних факторів на тенденції розвитку, державно-політичний устрій і форму правління зазначених держав та сформованих державних союзів. На основі методів порівняльної політології, робіт класиків і сучасних дослідників, а також міжнародного досвіду щодо переосмислення цивілізаційної ідентичності, здійснюються прогнози про перспективи інтеграції України до ЄС.

Ключові слова: цивілізація, ідентичність, фактори, інтеграція, Україна, Європейський Союз, геополітика, геостратегія, демократія, універсальна держава.

Аннотация. Рассматриваются вопросы относительно места, роли и значения Украины в геополитическом пространстве, которые обуславливаются новыми цивилизационными вызовами в условиях глобализации. Систематизируются основные цивилизационные факторы политического и социально-экономического развития Украины, анализируется влияние данных факторов на процесс и перспективы интеграции Украины в Европейский Союз. Выделяются три группы и две подгруппы факторов, что в контексте реализации системного подхода в оценке каждой группы отдельно и всех групп факторов в комплексе создает возможность научного анализа и формирования соответствующих выводов в отношении очерченной темы. Рассматриваются особенность и одновременно взаимосвязь цивилизационных факторов исторической эволюции Украины, России и Европейского Союза, влияние цивилизационных факторов на тенденции развития государственно-политического устройства и форму правления выделенных государств и сформированных государственных объединений. На основе методов сравнительной политологии, работ классиков и современных исследователей, а также международного опыта переопределения цивилизационной идентичности, даются прогнозы в отношении перспективах интеграции Украины в ЕС.

Ключевые слова: цивилизация, идентичность, факторы, интеграция, Украина, Европейский Союз, геополитика, геостратегия, демократия, универсальное государство.

Abstract. Questions upon the place, role and significance of Ukraine in the geopolitical sphere according to civilizational challenges under globalization are analyzed. In these respect basic civilizational factors of political and socio-economic development of Ukraine as well as impact of these factors on the process and perspectives of integration of Ukraine into the European Union are discussed. There are nominated three groups and two subgroups of civilizational factors which influence integrational process, what makes it possible (in the context of the systematic approach of evaluation of each group separately, and all groups of factors in the complex) to research and draw up

*Zazhigaev B.V., Ph.D. in Political Science, Professor, Co-chairman of All-Ukrainian Association of International Studies, Kyiv, Ukraine. v.kiu.ua@gmail.com

IMPACT OF CIVILIZATIONAL FACTORS ON THE PROCESS OF INTEGRATION OF UKRAINE INTO EUROPEAN UNION

corresponding conclusions upon the noted subject. Special features and interconnection of the civilization factors of historical evolution of Ukraine, Russia and European Union as well as influence of civilization factors on the tendencies of development and public-political system and form of governing of the noted states and unions of states are determined. With due regard to the methods of comparative political science, works of classical and contemporary researchers as well as international experience on redefining civilization identity predictions about the prospects of integration Ukraine into EU are made.

Key words: *civilization identity, factors, integration, Ukraine, the European Union, geopolitics, geostrategy, democracy, universal state.*

Постановка проблемы. Мир вступил в новую качественную стадию эволюции. Разрядка международной напряженности, разоружение, гуманистические императивы во внешней политике уступили место бескомпромиссному противостоянию в новой биполярной системе международных отношений. Эта система международных отношений в отличие от Ялтинско-Потсдамской не имеет ярко выраженную идеологическую платформу. Место идеологий заняла культура — цивилизационная основа. На фоне развала СССР и замены идеологии на цинизм, коррупция стала основой государства, его смыслом и содержанием, сформировавшим политический режим — клептократию. Следствием стал процесс универсализации государства, что привело к его разращению. Произошел откат общественных отношений к достигнутому ранее уровню естественного развития. Глобальные международные отношения стремительно трансформировались в цивилизационное противостояние двух культур — двух супер этнических цивилизаций — европейской и евразийской, распространивших свое геостратегическое влияние на другие государства и регионы планеты.

В этом контексте наиболее актуально возникает вопрос о месте, роли и значении Украины в складывающемся геополитическом раскладе, обусловленном новыми цивилизационными вызовами в условиях глобализации.

Автор исходит из того, что в ходе дискуссий внутри международного экспертного сообщества, на базе фундаментального анализа и выводов, основанных на сравнительном анализе политической практики, формируются устойчивые системы взглядов, на основе которых вырабатываются прогнозы развития глобальной и региональной политики.

В новых цивилизационных условиях устойчивые системы стратегических взглядов возникают поверх делений по мировоззренческим установкам и не соответствуют научным школам мысли.

Предметом настоящей статьи являются цивилизационные факторы, их влияние на процесс интеграции Украины в Европейский Союз. На практике, по гипотезе автора, устойчивые системы стратегических взглядов, не могут выходить за рамки цивилизационных систем, однако, ситуативные конкретные решения могут приниматься под существенным влиянием внутривнутриполитических соображений. Вне рамок рассмотрения остаются внутривнутриполитические моменты формирования политических элит, которые формируют конкретные политические решения.

Статья представляет собой результат полевых исследований включенным наблюдением, которые дополнены библиотечной работой по анализу политической классики, публикаций западных и отечественных экспертов. Автор оперирует данными, полученными в ходе социологических исследований ведущих научных центров.

Анализ предыдущих исследований и публикаций. При очевидной актуальности проблемы она слабо проработана отечественными и российскими учеными, сохраняет индоктринационный отпечаток, носит прикладной технологический характер.

Наибольший вклад в разработку проблемы влияния цивилизационных факторов на международные отношения внесли классики политической науки, начиная с Никколо Макиавелли, Дэвида Юма, Н. Я. Данилевского; русские и украинские ученые (дореволюционной России), преследуемые в СССР, И.А. Ильин, Л.Н. Гумилев, князь Н.С. Трубецкой, русский и украинский ученый (уроженец Черниговщины) П.Н. Савицкий, как и другие исследователи, пострадавшие от ОГПУ и органов госбезопасности Чехословакии.

Значительный вклад в осмысление цивилизационной тематики внесли западные политологи, философы, социологи и психологи — Освальд Шпенглер, Карл Ясперс, Гюстав Лебон, Ханна Арендт, Хэлфорд Джон Маккиндер, Самюэль Хантингтон, Арнольд Джон Тойнби, Фридрих фон Хайек, Иммануил Валлерстайн, Збигнев Казимеж Бжезинский, Раймон Арон, Азар Гат, Ноам Хомский, Стивен Козн, Эран Эльхаик. В постсоветский период к цивилизационной тематике обращались российские и украинские ученые. Фрагментарный интерес вызывают работы А.Г. Дугина, А.Ю. Мельвиля и В.М. Гееца. Своеобразный политико-мифологический интерес в контексте миграционных устремлений украинцев на протяжении истории вызывают и взгляды В.М. Бебика. Автор статьи также имеет ряд исследований, среди которых интерес могут вызвать: монография «Замороженная цивилизация (Современный правовой трайбализм)», работы «Two Civilizations of the Global World», «A Bone of Contention in a Globalized World».

Цель статьи — вычленение основных цивилизационных факторов и определение их влияния на процесс интеграции Украины в Европейский Союз.

Основные результаты исследования. Цивилизационные факторы, оказывают непосредственное влияние на процесс интеграции Украины в Европейский Союз.

Условно их можно разделить на три группы:

1. Географические и геофизические факторы глобального характера;
2. Исторические и этно-культурные факторы;
3. Государствообразующие факторы и факторы, влияющие на формирование формы правления и рекрутацию политической элиты:
 - а) Внутренние факторы;
 - б) Глобальные факторы мировой политики.

Все группы факторов имеют геофизическую и географическую привязку, что значительно облегчает процесс их политологического анализа. Эту особенность геофизической и географической привязки открыли классики политической науки, среди которых необходимо выделить Хэлфорда Джона Маккинтера, Самюэля Хантингтона, Арнольда Джона Тойнби, Владимира Ивановича Вернадского, Элвина Тоффлера, Збигнева Казимежа Бжезинского, Петра Николаевича Савицкого.

Первая группа — географические и геофизические факторы глобального характера, связанные с изменениями вселенной.

Британский географ, историк, теоретик международных отношений Хэлфорд Дж. Маккиндер в работе «Область применения и методы географии и Геогра-

фическая ось истории», писал, что важнейшим фактором задержки развития России и Украины, которая была важнейшим геополитическим регионом Российской империи того времени, является ее географическое положение. «Как осевое государство — Россия — не равносильно периферийным государствам... Развитие России (авт. — Украины) было задержано и деформировано именно в то время, когда остальная Европа быстро шагала вперед» [1, с. 30–44].

Именно геофизические и географические факторы, по мнению Маккиндера, изначально определяют вектор цивилизационного развития.

В качестве определяющих называет геофизические факторы и академик В.И. Вернадский, опираясь на труды американского палеонтолога Д.Д. Дана. Он ссылаясь на открытие американца Д.Д. Дана: в филогенезе нервной системы «иногда наблюдаются геологические длительные остановки, но никогда не наблюдается понижение достигнутого уровня». В.И. Вернадский подтвердил этот вывод, рассчитав совокупный коэффициент цефализации фауны различных геологических эпох [2, с. 251].

Отчетливые симптомы становления ноосферы — сферы, преобразуемой разумом, побудили ученого задуматься над старинной загадкой философии и естествознания: «Мысль не есть форма энергии. Как же может она влиять на материальные процессы?» [2, с. 343].

В первой половине XX века В.И. Вернадский всесторонне обосновал вывод о том, что человеческая мысль является геологическим фактором. Физические процессы в Земной коре, океане и атмосфере испытывают на себе все возрастающее влияние социальной активности, регулируемой субъективными образами, представлениями и намерениями.

В современной науке они находят опору на новые научные открытия в антропологии и медицине. Применительно к Украине интересны генетические исследования американского и израильского ученого Эрана Эльхаика — профессора Института генетической медицины имени МакКузик-Натанса, Университет Джона Хопкинса, Балтимор, Мэриленд, США. Его исследования позволяют установить связь во времени между генетическими особенностями этноса в различных геофизических и географических условиях и уровнем цивилизационного развития [3].

Производными от географических и геофизических факторов являются группа исторических и этно-культурных факторов. Э. Дюркгейм считал: «Всякому коллективному чувству присуще потребность воплотиться в лица, формулы или материальные объекты. ...Они содействуют сближению людей. Лишь испуская один и тот же возглас, произнося одно и то же слово, делая один и тот же жест по поводу одного и того же предмета, люди чувствуют свое единство и «реализуют его» [4, с. 72].

Исторические и этно-культурные факторы. Вся история человечества — история противоборства цивилизации и варварства, которое также является формой общественной организации. «Как вызывающая неприятие персона выполняет важную общественную функцию, объединяя своих врагов, точно так же благодаря давлению внешних варваров Европа сумела создать свою цивилизацию. Вот почему целесообразно взглянуть на Европу и европейскую историю как на явления, зависящие по отношению к Азии и ее истории, ибо европейская цивилизация является в значительной степени результатом вековой борьбы

против азиатских вторжений», — отмечается в работе Хэлфорда Джона Маккиндера [1, с. 30–44].

И далее: «Россия и Польша возникли на лесных прогалинах. Сюда, начиная с V по XVI столетие, через степи из отдаленных и неведомых уголков Азии, направлялась в створ, образуемый Уральскими горами и Каспийским морем, беспрерывная череда кочевников-кочевников: гунны, авары, болгары, мадьяры, хазары, печенеги, куманы, монголы, калмыки. Во время правления Атилы гунны утвердились в центре пустыни, на самых отдаленных «придунайских» островках степи, и оттуда наносили удары на север, запад и юг по оседлому населению Европы. Большая часть современной истории может быть написана как комментарии к изменениям, прямо или косвенно представлявшим собой последствия тех набегов» [1, с. 30–44].

Географические и антропогенные отличия формировали не только иную культуру, но и иные языки. Немецкий ученый Феликс фон Лушан, исследовавший народы, расы и языки, пришел к выводу: «Орды и группы, члены которых не только были замкнуты в пространственном отношении, но также по своим телесным особенностям и в своем языке, были объединены самым тесным образом» [5, с. 156].

Уровень развития центральной нервной системы не позволил варварам сохранить свою историю. Показательным является факт, что во времена распада Римской империи (V век н.э. 4 сентября 476 года.) на территории нынешней Украины происходил распад первобытнообщинного строя. Время с VI по IX в. — это ещё последняя стадия первобытнообщинного строя. Как писал Маккиндер: «Единственная история, которую следует принимать в расчет, есть история средиземноморской и европейской рас. В каком-то отношении это, конечно же, верно, ибо именно среди этих рас зародились идеи, приведшие к тому, что потомки греков и римлян стали господствовать во всем мире» [1, с. 30–44].

История как России, так и Украины неразрывно связана с историей азиатского суперэтноса, составной частью которого они являются и поныне. По мнению российских и украинских историков, сторонников теории евразийства (П.Н. Савицкого, Г.В. Вернадского, Л.Н. Гумилева), русские были спасены от физического истребления и культурной ассимиляции Запада лишь благодаря включению в Монгольский улус. По мнению Савицкого, ордынцы — нейтральная культурная среда, принимавшая всяческих богов в отличие от католической Европы. Как писал П.Н. Савицкий «Административные и военные порядки монголо-татарских государств оказались в гораздо большей степени применимыми в русских условиях, чем перед тем (в XI–XII вв.) порядки византийские... Но только слепой может отрицать, что на великую всемирно-политическую арену Русь, в свое время, была выведена именно «монгольским игом», превратившимся для Руси в великую монголо-татарскую «школу» [6, с. 10–17].

«Киевская Русь была первым отечественным опытом государственного строительства в многоплеменной среде, поскольку Киевская Русь являлась государством не только восточных славян, но и варягов, составлявших правящую элиту древней Руси и ассимилировавшихся в славянской среде, от которых пошло название Русь, а также многочисленных финно-угорских и немногочисленных тюркских племен. Но подлинное начало величия России, как великого государства, при всем значении Киевской Руси, было положено не на Днепре,

не славянами и варягами, и даже не византийцами, а ордынцами», — пишет Кадырбаев А. Ш., доктор исторических наук, профессор Казахского Государственного Национального Университета им. Аль-Фараби. «В силу исторических обстоятельств древнерусская государственность не развилась до имперского уровня, а пошла по пути дробления и пала под натиском тюрко-монгольских кочевников Великой Степи, создавших мировую евразийскую державу — Золотую Орду, ставшую предтечей Российской империи» [7].

В силу естественных этно-культурных факторов славяне являются евразийским этносом. Советский историк В.В. Трепавлов писал: «Оказавшись в составе Золотой Орды, подвластные этой империи народы не остановились в своем развитии. Были радикально изменены пути этого развития, что в итоге привело Русь, например, к принятию от Золотой Орды эстафеты гегемонии в евразийской державе, когда к концу XV века Русь в лице Московского государства становилась решающей силой в великом состязании царств-наследников Золотой Орды, среди которых наиболее грозным соперником Москвы был Крымский юрт» [8, с. 101–114].

Немецкий антрополог, археолог, врач и этнограф Феликс фон Лушан писал: «Славяне допускают сравнение со среднеазиатским типом, так что можно почти утверждать, что славянские переселения имели свой исходный пункт где-то во внутренней Азии» [5, с. 156]. Об этом свидетельствуют исследования европейских языков: «Все множество индогерманских языков в Европе можно без труда разделить на две группы — западную и восточную, которые отделены одна от другой целым рядом явных различий» [5, с. 160].

Этно-культурные факторы являются логическим следствием, вытекающим из воздействия на этносы географических, геофизических и исторических факторов. Под их воздействием русские и украинцы сформировали единое этнокультурное пространство. Как писал С. Хантингтон: «Оба эти народа (авт. — русские и украинцы) славянские, преимущественно православные; между ними на протяжении столетий существовали тесные связи, а смешанные браки — обычное дело...» [9, с. 245].

Исторически славянский этнос очень молодой, находящийся в поиске своей идентичности. Отсюда бесконечная смена религий, от язычества варваров, разных видов православия, до отказа от религии и массового атеизма и вновь возвращения к религии. Бесконечные революции и бунты, даже в XXI веке, а также аморальная властвующая псевдоэлита. Эти морально-нравственные катаклизмы обусловлены лишь одним фактором, определяющим смысл и содержание цивилизации — сохранением личной авторитарной власти лидера. Отсюда социальный алгоритм — социально-политическое устройство общества — производная от авторитарной власти. У европейских этносов сложившаяся идентичность, где власть является производной от сложившихся на протяжении длительной истории морально-нравственных устоев. Это сложившаяся устойчивая цивилизация.

В силу географических и исторических факторов Украина оказалась не только на границе двух суперэтносов — европейского и евразийского, но и разделена двумя конкурирующими цивилизациями, оказывающими на Украину непосредственное воздействие. В первую очередь на элиту, а опосредованно и на общество.

«Это не столько этническая поляризация, сколько различные культуры более вероятный вариант развития ситуации — это раскол Украины по линии разлома на две части...» [9, с. 257]. Эту линию разлома С. Хантингтон определил на карте Европы [9, с. 245], примерно 100 километров западнее Житомира, проходящей с юго-запада Белоруссии на юго-запад Украины, к западной оконечности Молдовы.

По мнению С. Хантингтона, линия раскола Украины — «культурная граница Европы, и в мире после «холодной войны» она стала также политической и экономической границей Европы и Евразии. Таким образом, полицивилизационная модель дает четкий исчерпывающий ответ на вопрос, стоящий перед жителями Западной Европы: «Где заканчивается Европа?». Европа заканчивается там, где заканчивается западное христианство и начинаются ислам и православие. Именно такой ответ хотят услышать западные европейцы, именно его они в подавляющем большинстве поддерживают *sotto voce* (авт. — *вполголоса*), именно такой точки зрения открыто придерживается большая часть интеллигенции и политиков» [9, с. 244].

Основой этого общественного императива является сложившийся способ мировосприятия и общественной организации (формы правления) на основе географических и геофизических и исторических факторов.

Самуэль Хантингтон в работе «Столкновение цивилизаций» наиболее полно обобщил научные исследования и сформулировал их: «Каковы же были эти отличительные черты западного общества, которыми оно обладало в течение сотен лет до его модернизации? Ответы на этот вопрос, которые предоставили нам различные исследователи, расходятся в деталях, но сходятся в определении ключевых институтов, обычаев и убеждений, которые можно по праву назвать стержневыми для западной цивилизации.

Их список приводится ниже:

1. Античное (классическое) наследие.

Запад как цивилизация третьего поколения многое унаследовал от предыдущих цивилизаций. Особенно это касается античной цивилизации. Запад унаследовал от античной цивилизации многое, включая греческую философию и рационализм, римское право, латынь и христианство.

2. Католицизм и протестантство.

Западное христианство, сначала католицизм, а затем католицизм и протестантство, — это, несомненно, самая важная историческая особенность западной цивилизации. Среди народов западного христианства существовало хорошо развитое чувство единства; люди осознавали свои отличия от турок, мавров, византийцев и других народов.

3. Европейские языки.

Язык как фактор определения людей одной культуры уступает только религии. Запад отличается от большинства остальных цивилизаций своим многообразием языков.

4. Разделение духовной и светской власти.

Это разделение и неоднократные столкновения между церковью и государством, столь типичные для западной цивилизации, ни в одной другой из цивилизаций не имели место. Это разделение властей внесло неоценимый вклад в развитие свободы на Западе.

5. Господство закона.

Концепция центрального места закона в цивилизованном бытии была унаследована от римлян... Эта традиция господства закона лежала в основе конституционализма и защиты прав человека, включая право собственности, против применения деспотической власти. В большинстве других цивилизаций закон был куда менее важным фактором, обуславливающим мышление и поведение.

6. Социальный плюрализм.

Исторически западное общество было в высшей степени плюралистичным. Как пишет Дойч, Запад отличается тем, что там «возникли и продолжают существовать разнообразные автономные группы, не основанные на кровном родстве или узах брака».

7. Представительные органы.

Ни одна другая современная цивилизация не имеет даже сравнимой тысячелетней истории в области представительных органов.

8. Индивидуализм. Индивидуализм остается отличительной чертой Запада среди цивилизаций двадцатого века [9, с. 96–101].

Черты евразийского суперэтнуса, к которому относятся и русские и украинцы, кардинально отличаются. Они беспристрастно сформулированы Львом Николаевичем Толстым в работе «Закон насилия»:

- «государственная власть всегда принадлежит худшим и злым» (стр. 89);
- «злые всегда властвуют над добрыми и всегда насилуют их» (стр. 90) и т. под.;

- «Политическая деятельность... правителей и их помощников... есть в сущности самая пустая, притом же и вредная человеческая деятельность» («Закон насилия», стр. 134 и др.)

- «Степень отрицания учения о непротивлении и непонимание его всегда пропорциональна степени власти, богатства, цивилизации людей» («Закон насилия», (стр.) 171;

- Государственные властители суть «большею частью подкупленные насильники» [10, с. 608].

Логику преобразований в Украине необходимо искать в мотивации действий политической элиты в условиях развала советского тоталитарного устройства. Эта элита (как и в России) сформировались из привилегированных слоев, с использованием криминала в качестве инструмента, методом навязывания из девиантных категорий граждан, которые, в силу своего прежнего положения в СССР, были наименее подвержены аномии.

К этим категориям относятся:

- ✓ представители номенклатуры;
- ✓ сотрудники КГБ (СБУ), специфика и методы работы которых способствовали формированию у них девиантных (неправовых) норм поведения [11, с. 5–6];

- ✓ уголовные элементы с девиантными психологическими особенностями.

В этих условиях государство начинает функционировать не как организм, в который проникли разные мафии, а как самая крупная мафия, которая хочет уничтожить мелкие, навести порядок и пополнить «общак»... Государство преобразуется в соответствии с суровыми законами мафии [11, с. 94–95].

По мнению С. Хантингтона Украина является не только расколотой, но и разорванной страной, что осложняет назревшую попытку процесса ее цивилизационного переопределения идентичности.

Сложность проблемы сформулирована С. Хантингтоном: «В отличие от людей из расколотых стран люди из разорванных стран соглашаются с тем, кто они, но не соглашаются с тем, какую цивилизацию считать своей. Как правило, значительная часть лидеров таких стран придерживается кемалистской стратегии и считает, что их обществу следует отказаться от не-западной культуры и институтов и присоединиться к Западу; что необходимо одновременно и модернизироваться, и вестернизироваться...» [9, с. 208–209].

Государство образующие факторы и факторы, влияющие на формирование формы правления и рекрутацию политической элиты.

Распад СССР вернул Украину, как и другие республики бывшего союза на уровень цивилизационной остановки — конец XIX — начало XX века — в эпоху варварства. З. Бжезинский определил это состояние, как «черная дыра» в самом центре Евразии» [12, с. 65].

Украина одновременно расколотая и разорванная страна. Ее разорванность оформилась в 2004 году, а смена вектора цивилизационной ориентированности в 2013–2014 году. Однако это не означает, что Украина будет принята либерально-демократическим европейским сообществом. По моему мнению, этот процесс еще не начался. Главным препятствием смене цивилизационной идентичности являются государствообразующие факторы, которые, исходя из способа воздействия на политический процесс, можно разделить на две подгруппы:

- а) Внутренние факторы;
- б) Глобальные факторы мировой политики.

Внутренние факторы можно условно разделить на четыре естественные составляющие:

1. Универсализация государства («Универсальное государство — продукт доминирующих меньшинств, то есть тех социальных групп, которые когда-то обладали творческой силой, но затем утратили ее» [13, с. 497]. (Авт. — В конкретном случае номенклатура СССР). «Универсальное государство находится в состоянии агонии. Тому, кто удален от объекта наблюдения Временем или Пространством, чужое универсальное государство всегда представляется нетворческим и эфемерным» [13, с. 499].);

2. Олигархизация (грабительская приватизация, аффилированная экономика криминального типа). Это привело к тотальной коррупции, которая превратилась в несущую конструкцию государства. Коррупция в Украине сопровождает человека с рождения до могильной плиты. Государство и общество являются инкубатором коррупции. По исторической шкале западной цивилизации Украина находится примерно в конце I тысячелетия до н.э. Как писал Джон Локк: «Для древних разбойничать было не позорно, а похвально», — свидетельствует в своих схождениях к Гомеру Дидим. «У древних египтян, а это был народ весьма хитроумный в изобретении всякого рода искусств и проницательный в исследовании и познании природы, все виды воровства считались дозволенными и похвальными», — утверждает Аристон, цитируемый А. Геллием [14, с. 31–32]. У лакедемонян, по словам немалого числа весьма достойных авторов, также существовали право и обычай воровать». Они уверены, что справедливость тако-

ва, какой они ее себе воображают: слепая и вооруженная мечом. [14, с. 31–32]. Катон говорил: «Мелкие воры влачат жизнь в темнице заключенными в оковы, а грабители государства процветают в золоте и пурпуре» [14, с. 31–32].

3. Процесс развращения государства. Макиавелли выделяет два признака развращенного государства: бескомпромиссная борьба за высшие государственные должности и бесполезность правоохранительной и судебной системы. «Бесполезность прежних учреждений после развращения общества обнаруживается главным образом в двух отношениях: в деле назначения должностных лиц и в законодательстве» [15, с. 157]. Произошла фрагментация государства, что привело к распаду системы правления, разложению правоохранительной и судебной системы, что не оспаривают ни на Западе, ни на Востоке, ни в самой Украине. Уровень недоверия судам в Украине составляет 95 % [16].

4. Распад системы правления обусловлен универсализацией и развращением государства. Его уровень характеризуют социологические исследования, проведенные фондом «Демократические инициативы имени Илька Кучерива» и социологической службой Центра Разумкова с 22 по 27 июля 2015 года (Таблица 1) [17]. Положительный баланс доверия-недоверия имеют только армия, церковь, общественные организации и волонтеры. Даже уровень доверия СМИ Украины составляет всего + 2,2%. Фактически можно сделать вывод о не легитимности государственных институтов в Украине.

Таблица 1

В какой мере Вы доверяете государственным институтам Украины (июль 2015 г).

	Вообще не доверяют	В основном не доверяют	В основном доверяют	Полностью доверяю	Трудно сказать	Баланс доверия-недоверия
Президенту Украины	33,3	29,2	25,8	3,7	8,0	– 33,0
Верховной Раде Украины	44,4	34,0	13,6	1,9	6,2	– 62,0
Правительству Украины	45,1	29,5	16,0	2,3	7,1	– 56,3
Вооруженным силам Украины	19,1	17,6	41,3	13,4	8,6	+ 18,0
Добровольческим батальонам	20,8	16,)	36,7	15,9	10,6	+ 15,8
Милиции	40,3	34,7	16,1	2,1	6,8	– 56,8
Службе безопасности Украины	32,7	28,7	23,7	3,6	11,3	– 34,1
Местным властям	25,9	30,7	29,5	5,0	8,9	– 22,1
Судам Украины	51,4	28,8	10,4	2,4	7,0	– 67,4
Прокуратуре Украины	51,4	28,2	9,9	2,8	7,7	– 66,9
Церкви	14,4	13,6	38,3	23,7	10,0	+ 34
СМИ Украины	20,1	24,6	40,6	6,3	8,3	+ 2,2
СМИ России	55,8	27,5	5,7	1,6	9,5	– 76,0
Общественным организациям	15,1	17,9	38,7	7,5	20,9	+ 13,2
Волонтерам	12,2	10,6	49,0	17,6	10,6	+ 43,8
Банкам	45,8	31,0	12,6	2,0	9,0	– 61,9

Можно сделать вывод, что в Украине государство утрачивает доверие граждан и этот процесс углубляется на 7 — 38% в год, даже в сравнении с режимом Виктора Януковича.

Внутренние факторы оказывают наиболее негативное, парализующее влияние на процесс интеграции Украины в ЕС, в силу латентной солидаризации псевдоэлит по горизонтали. Кроме того, Россия всеми силами пытается сохранить сюзеренитет над украинской псевдоэлитой в политике, экономике, криминальной сфере, искусстве, особенно науке и образовании, сохраняя систему индоктринации и кадры.

Еще ранее в 2010 году академик НАН Украины, директор Института экономики и прогнозирования НАН Украины В. М. Геец сделал вывод: «Имея в виду задекларированные в Украине намерения дальнейшей интеграции с ЕС, нам будет тяжело их реализовывать, поскольку доверие к власти в Европейских странах в 2009–2010 гг. возросло, а в Украине оно находится на низком уровне... Мы остаемся на другом берегу и даже движемся в другом направлении...» [18, с. 26].

б). Глобальные факторы мировой политики.

Эта группа факторов двойного воздействия:

- Цивилизационного Запада на Украину;
- Развращающего воздействия (по Макиавелли) Украины на Запад.

Основой глобального цивилизационного столкновения является противостояние двух антагонистических идеологий либерально-демократической и клептократического «цинизма», материализовавшихся в противоборство цивилизации «хороших» форм правления с цивилизацией «дурных» форм правления. Противоборство европейской и евразийской цивилизаций за гегемонию в мире, в обозримой перспективе, будет определять содержание всей мировой политики [19, с. 27]. Запад неизбежно будет вытеснять Россию из сферы геополитических интересов своей цивилизации, ограничивая ее влияние, как на Европейский Союз, так и государства лимитрофной зоны, ключевым из которых является Украина

Ведущие российские политологи из МГИМО (У) МИД РФ проф. Подберезкин А. И. и доц. Харкевич М. В., прогнозируя развитие международных отношений в XXI веке, предполагают, что политика Запада в долгосрочной перспективе приведет к вытеснению России из Запада и превращению ее в Евразийскую державу, «...в Азиатско-тихоокеанский регион (с центром в Китае)». [20, с. 11–15].

Выводы. В XXI веке Украина провозгласила намерение переопределить свою цивилизационную идентичность. Анализ показывает, что главное препятствие — цивилизационные факторы, которые препятствуют этому процессу.

Проведенный сравнительный анализ показывает: Украина находится под влиянием двух различных политических систем, в основе отношений которых антагонистические противоречия, сформировавшиеся под влиянием географических, геофизических, исторических, этно-культурных, внутривнутриполитических, геополитических факторов и геостратегических устремлений ведущих акторов глобальной политики.

Эти факторы определяют не только вектор цивилизационной идентичности, но и политическое устройство — форму правления. Анализ показывает, что Ук-

раину можно квалифицировать, как универсальное, разорванное, расколотое, развращенное государство, которое географически находится на пересечении геополитических интересов и геостратегических устремлений превалирующих мировых цивилизаций — Европейской и Евразийской. Цивилизационные факторы в Украине не только препятствуют европейской интеграции, но и, по мнению А. Тойнби, представляют прямую угрозу либеральным демократиям: «Следует признать, что здесь налицо воздействие варварства на представителей западного правящего меньшинства. В свете американского опыта было бы неверным полагать, что духовная болезнь варваризации представляет собой опасность, которой современное правящее меньшинство может пренебречь» [13, с. 400]. Что убедительно показала миграционная политика Европейского Союза в 2015 году.

Украина в этих условиях будет оставаться лимитрофной территорией в силу влияния цивилизационных факторов вплоть до распада универсального государства. Россия и Украина — осколки единой агонизирующей советской империи. По А. Тойнби, это универсальные государства, возникают «после, а не до надлома цивилизаций. Это не лето общества, а бабье лето его — последний всплеск тепла перед сыростью осени и холодом зимы» [13, с. 497].

Американский философ Элвин Тоффлер, спрогнозировав процесс дальнейшего распада существующих, убийственных тоталитарных политических систем: «Но многие будут двигаться лишь тогда, когда требованиям извне станет невозможно сопротивляться или когда кризис уже зайдет настолько далеко и возникнет угроза насилия, что они не увидят альтернативы... Кроме того, это означает начало процесса реконструкции сейчас, до того как дальнейший распад существующих политических систем пошлет силы тирании маршировать по улицам и сделает невозможным мирный переход к Демократии Двадцать Первого Века» [21, с. 696–698].

Украина — не первое в истории человечества государство, пытающееся переопределить свою идентичность. С. Хантингтон пришел к выводу: «Процесс переопределения идентичности может быть длительным, прерывающимся и болезненным в политическом, социальном, институциональном и культурном плане. На данный момент этот процесс нигде не увенчался успехом» [20, с. 210].

Вместе с тем глобализация является новым качеством мироустройства. Сущность геополитических интересов Запада в Украине сформулировал З. Бжезинский: «Украина является ключевым государством постольку, поскольку затрагивается собственная будущая эволюция России» [12, с. 95].

В условиях глобальной конкуренции между Востоком и Западом, смена цивилизационной идентичности Украины, для Запада приобретает геостратегический характер, что в долгосрочной перспективе становится фактором открывающим возможность интеграции (ассимиляции) Украины в Европейский Союз.

ЛИТЕРАТУРА

1. MacKinder H. J. The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot of History / H.J. MacKinder. — L., 1951, p. 30-44.
2. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В. И. Вернадский; отв. ред. А. А. Ярошевский. — 2-е изд. — М.: Наука, 1987. — 340 с.

3. Эльхаик Эран. Отсутствующее звено в родословной европейских евреев: сопоставление Рейнландской и хазарской теорий. Научная статья [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://perevodika.ru/articles/22650.html>. 18.04.2015
4. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана]. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
5. Феликс фон Лушан. Народы, расы и языки / Феликс фон Лушан; перевод с немец. Б. Д. Левина. Под общей редакцией В.Б. Авдеева. Приложение к серии «Библиотека расовой мысли». — М.: Белые альвы, 2014 с.
6. Савицкий П.Н. Письмо Л.Н. Гумилёву. Прага, 13 февраля 1963 г. Опубликовано // Алтайский вестник. — 2007. — №3 (9). — С. 10-17.
7. Кадырбаев А.Ш. Золотая орда как предтеча Российской империи. Центральная Азия и Кавказ / А.Ш. Кадырбаев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ca-c.org/datarus/kadirbaev.shtml>. 24.03.2013
8. Трепавлов В.В. Тюркская знать в России (Ногаи на царской службе) / В.В. Трепавлов // Вестник Евразии. — 1998. — № 1-2 (4-5). — С. 101-114.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М.: АСТ, 2005. — 603 с.
10. Ильин И. А. Собрание сочинений: В 10 т. / И. А. Ильин; сост. и коммент. Ю. Т. Лисицы; Худож. Л. Ф. Шканов. — М.: Русская книга, 1996. — Т. 5. — 608 с.
11. Зажигаяев Б.В. Замороженная цивилизация (Современный правовой трайбализм) : монография / Б.В. Зажигаяев. — К. : Изд-во КиМУ, 2014. — 407 с.
12. Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З.Бжезинский; перевод О.Ю. Уральской. — М. : Междунар. отношения, 1998. — 216 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://hists.narod.ru/doc/new/knigi/Brzezinski_Velikaja_shachmatnaja_doska.pdf. 10.01.2016
13. Тойнби А. Дж. Постигание истории: сб. / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. — М.: Айрис-пресс, 2006. — 640 с.
14. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. / Дж. Локк; пер. с англ. и лат. /Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. — М.: Мысль, 1988. — Т. 3 — 668[1] с.
15. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве. / Предисл., коммент. Е.И. Темнова. — М. : Мысль. 1996. — 639 с.
16. Nuland Victoria. Testimony on Ukraine. Testimony Victoria Nuland Assistant Secretary, Bureau of European and Eurasian Affairs Statement Before the Senate Foreign Relations Committee Washington, DC October 8, 2015./ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2015/oct/248032.htm>. 09.10.2015.
17. Наиболее украинцы доверяют волонтерам и военным, наименее — российским СМИ. Зеркало недели. 03.08.2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/naibolee-ukraincy-doverayayut-volonteram-i-voennym-naimenее-rossiyskim-smi-184345_.html. 04.10.2015.
18. Геец В.М. О межличностном и институциональном доверии как составляющих социального капитала и экономического развития страны /В.М. Геец // Экономическое возрождение России. — №4. — 2010. — С.9-28.
19. Zazhigaev B. Two Civilizations of the Global World / B. Zazhigaev // Проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. — К.: КиМУ, 2013. — Вип. 6. — 320 с. С. 7–27.
20. Подберезкин А. И. Мир и война в XXI веке: опыт долгосрочного прогнозирования развития международных отношений / А. И. Подберезкин, М. В. Харкевич; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Центр военно-политических исследований МГИМО МИД
21. Тоффлер Элвин. Третья волна. — М. ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 698 с.

REFERENCES

1. MacKinder, Halford J. (1951). *The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot of History*. L.
2. Vernadskyi, V.I. (1987) *Chemical structure of the Earth's biosphere and its environment*. — 2nd ed. — M.: Nauka,. (in Rus.).
3. Elhaik, Eran. *The missing link in the ancestry of European Jews: a comparison of the Rhineland and the Khazar theory*. Research Article. Retrieved from: <http://pervodika.ru/articles/22650.html> (in Rus.).
4. Durkheim, E. (1995). *Sociology. Its subject matter, method, purpose*. M.: Canon,. (in Rus.).
5. Felix von Luschan. (2014). *The peoples, races and languages*. M.: Belye alvy (in Rus.).
6. Savitskyi, P.N. (2007). The letter to L. Gumiliov. Prague, February 13, 1963. *Altaiskii vestnik (The Bulletin of Altai)*, №3 (9), 10-17 (in Rus.).
7. Kadyrbaev, A.Şh. Golden Horde as a forerunner of the Russian empire. Central Asia and the Caucasus Retrieved from: <http://www.ca-c.org/datarus/kadirbaev.shtml>. 24.03.2013. (in Rus.).
8. Trepavlov, V.V.(1998). Turkic nobility in Russia (foot on the royal service). *Vestnik Evrazii (Bulletin of Eurasia)*, 1-2 (4-5), 101-114. (in Rus.).
9. Huntington, S. (2005). *The Clash of Civilizations*. M.: AST, — 603 p. (in Rus.).
10. Iliin, I.A. (1996). *Collected works: In 10 v. Vol. 5*. M.: Russian book, 1996. (in Rus.).
11. Zazhigaev, B.V. (2014). *Frozen civilization (modern legal tribalism): monograph*. K. KyMU (in Rus.).
12. Brzezinski, Z. (1998). *The Grand Chessboard (American Primacy and its Geostrategic Imperatives)*. M.: International Relations. Retrieved from http://hists.narod.ru/doc/new/knigi/Brzezinski_Velikaja_shachmatnaja_doska.pdf. [doska.pdf](http://hists.narod.ru/doc/new/knigi/Brzezinski_Velikaja_shachmatnaja_doska.pdf) http://hists.narod.ru/doc/new/knigi/Brzezinski_Velikaja_shachmatnaja_doska.pdf. (in Rus.).
13. Toynbee, A.J. (2006). *A Study of History: collection*. M.: Airis Press (in Rus.).
14. Locke, J. (1988). *Compositions: in 3 vol. Vol. 3*. — M.: Mysl (in Rus.).
15. Machiavelli, N. (1996). *Sovereign. Discourse on the first decade of Livy*. About the art of war. M.: Mysl (in Rus.).
16. Nuland Victoria. *Testimony on Ukraine*. Testimony Victoria Nuland Assistant Secretary, Bureau of European and Eurasian Affairs Statement Before the Senate Foreign Relations Committee Washington, DC October 8, 2015./ Retrieved from <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2015/oct/248032.htm>. 09.10.2015.
17. *Most Ukrainians trust the volunteers and the military, the least — the Russian media*. Mirror of the week. 03/08/2015. / Retrieved from http://zn.ua/UKRAINE/naibolee-ukraincy-doverayut-volonteram-i-voennym-naimenee-rossiyskim-smi-184345_.html. 04.10.2015. (in Rus.).
18. Geiets, V.M. (2010). About interpersonal and institutional trust as a component of social capital and economic development. *Ekonomicheskoe vozrozhdeniie Rossii (The economic revival of Russia)*, 4, 9-28. (in Rus.).
19. Zazhigaev, B. (2013). Two Civilizations of the Global World. *Problemy mizhnarodnyh vidnosyn (Problems of International Relations)*,. 6, 7-27 (in Ukr.).
20. Podbierozkin, A.I., & Kharkevich, M.V. (2015). *Peace and war in the XXI century: the experience of long-term forecasting of international relations*. M.: MGIMO-University (in Rus.).
21. Toffler., A. (1999). *Third Wave*. M.: Firm» AST Publishing (in Rus.).

Закіров М.Б. *

кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. zakirovmarat65@gmail.com

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТІ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ РОСІЙСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ

Анотація. Проведено аналіз сутнісних та характерних ознак деяких моделей пострадянського розвитку російської державності, розроблених мислителями-емігрантами Російського Зарубіжжя. Вказані геополітичні пріоритети та завдання, визначено головний зміст, основні методи і напрямки зовнішньої політики майбутньої Росії. Розкрито особливості бачення російськими вченими-емігрантами найважливіших проблем еволюції, взаємного зв'язку і взаємодії національних культур. Встановлено, що політичну думку діячів Російського Зарубіжжя об'єднує бачення українських земель в якості невід'ємної частини єдиного простору російського «месторазвития». Відзначено, що, з огляду на виразну ідеологічну спадкоємність сучасної російської політики, обрання Україною курсу на євроатлантичну та європейську інтеграцію набуває характеру імперативу, який поряд з внутрішніми передумовами має ще й суттєві і важливі зовнішньополітичні підстави.

Ключові слова: Україна, політична думка, євразійство, Російське Зарубіжжя, народ, держава.

Аннотация. Проведен анализ сущностных и характерных признаков некоторых моделей постсоветского развития российской государственности, разработанных мыслителями-эмигрантами Русского Зарубежья. Указаны геополитические приоритеты и задачи, определены содержание, основные методы и направления внешней политики будущей России. Раскрыты особенности видения российскими учеными-эмигрантами проблем эволюции, взаимосвязи и взаимодействия национальных культур. Установлено, что политическую мысль деятелей Русского Зарубежья объединяет видение украинских земель в качестве неотъемлемой части единого пространства российского «месторазвития». Отмечено, что, учитывая выразительную идеологическую преемственность современной российской политики, избрание Украиной курса на евроатлантическую и европейскую интеграцию приобретает характер императива, который наряду с внутренними предпосылками имеет еще и значительные внешнеполитические основания.

Ключевые слова: Украина, политическая мысль, евразийство, Русское Зарубежье, народ, государство.

Abstract. It is given the analysis of the essential tenets of some models of post-Soviet development of Russian statehood, which are developed by thinkers of the Russian emigration. The creative heritage of Russian emigre-thinkers reveals the traditional politicization of cultural and social life of Russia and the hypertrophy of the role of the state. Whatever the form state structure, the official ideology, historical or economic circumstances, the Russian state aims to be a center of unification of neighboring peoples. It is specified geopolitical priorities and objectives; defined contents, methods and directions of foreign policy Russia's future. It is disclosed vision of Russian scientists migrant problems of evolution and interaction of national cultures. It is installed that the political thought leaders Russian Diaspora combines the vision of the Ukrainian lands as an integral part of the common space of the Russian «mestorazvitiya». Is noted that the given the expressive ideological continuity of contemporary Russian politics electing Ukraine's course towards Euro-Atlantic and European integration assumes the character of an imperative that, along with in domestic preconditions is still considerable foreign policy grounds.

Key words: Ukraine, political thought, Eurasianism, Russian Diaspora, people, state.

*Zakirov M.B. Ph.D in History, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. zakirovmarat65@gmail.com

FOREIGN POLICY IMPERATIVE OF EUROINTEGRATION OF UKRAINE IN THE LIGHT OF POLITICAL THOUGHT OF RUSSIAN DIASPORA

Постановка проблеми. Самостійні держави, що постали наприкінці минулого століття на пострадянському просторі відчувають потужний і не завжди конструктивний зовнішній вплив. Поряд з іншими чинниками активно використовуються штучно створені і вкорінені у свідомості певної частини суспільства ієрархічні ідеологеми політичної чи культурної першості, старшинства та підпорядкованості. Визначення адекватних сьогоднішнім реаліям методів протидії негативним зовнішнім впливам, обґрунтування необхідності європейської інтеграції і подолання нав'язаних стереотипів свідомості потребує визначення мотивації політичних опонентів, вивчення світоглядних концепцій, які є ідеологічною основою для вироблення зовнішньої та внутрішньої політики наших сусідів і, зокрема, Російської Федерації.

Так, трагічні події останнього часу знов актуалізували проблему визначення сутності та змісту ідеології панславізму. Засобом ефективної протидії політичним спекулянтам і маніпуляторам є вивчення і формування об'єктивного розуміння ідеї слов'янської солідарності та єдності. У розпорядженні сучасних дослідників є унікальний масив філософського, культурологічного та політичного знання, створений багаторічною працею вчених та громадських діячів російської післяреволюційної еміграції. Активне вивчення і практичне використання напрацьованого матеріалу допоможе переосмислити минуле і звільниться від багатьох нав'язаних догм і спотворених на користь політичним міркуванням ідеологем.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Окремі концепції і ідейно-політичні течії Російського Зарубіжжя вже стали предметом дослідження як російських, так і українських вчених. Підходи М. Бердяєва до проблеми співвідношення національного і загальнолюдського аналізує український дослідник В. Попков [1]. Особливий інтерес вченого викликають теоретичні засади критики М. Бердяєвим ідеології націоналізму і космополітизму. У роботі російської дослідниці А. Шадже розглядаються деякі положення концепції національного, викладені М. Бердяєвим у книзі «Судьба Росії» [2]. Авторка звертає увагу на актуальність ідей російського релігійного філософа, який зумів передбачити багато сьогоднішніх проблем. У колективній монографії алтайських вчених євразійська ідейно-політична течія розглядається як система фундаментальних ідей і цінностей [3]. Автори праці піддають теоретичному осмисленню політико-філософську спадщину класиків євразійства і досліджують можливості її застосування для вирішення сучасних проблем. Погляди на демократію російського мислителя І. Ільїна крізь призму ліберально-консервативної ідеології розглядає російська дослідниця Н. Ізергіна [4]. Органічність політичної моделі філософа, наголошує дослідниця, полягає у необхідності обов'язкового врахування впливу природно-географічного середовища, культурної самотності, духовної унікальності народу. Погляди М. Трубецького на проблеми співвідношення національного і загальнолюдського, космополітизм і європоцентризм висвітлює Н. Лебедева [5]. Дослідниця аналізує розуміння російським мислителем сутності істинного націоналізму як прагнення до самопізнання і збереження самотності, а не досягнення державності за будь-яку ціну.

Мета статті — з'ясувати сутнісні ознаки моделі пострадянського розвитку російської державності, розроблені мислителями російської еміграції; визначити геополітичні пріоритети і завдання, які визначатимуть зміст, методи і напря-

ми зовнішньої політики майбутньої Росії; розкрити бачення російськими вченими-емігрантами проблем еволюції і взаємодії національних культур.

Основні результати дослідження. Однією з ознак політичної актуалізації теоретичної спадщини Російського Зарубіжжя є цитування думок і використання термінології вчених-емігрантів у статтях і виступах російських політиків. Зокрема, у низці передвиборчих статей, що побачили світ у 2012 році кандидат у президенти Російської Федерації В. Путін, викладаючи своє бачення як минулого, так і майбутнього російського народу, спирається на думки одного з видатних діячів Російського Зарубіжжя філософа І. Ільїна. У статті «Росія і національне питання», на підкріплення власних тез про особливий характер російської державності, В. Путін згадує визначення філософа: «Не викоренити, не подавити, не поневолити чужу кров, не задушити іноплеменне й інословне життя, а надати усім дихання і велику Росію» [6].

Більш того, у своїй статті В. Путін не лише цитує видатного російського філософа. Для аргументації власних висновків і тверджень він використовує і його понятійний апарат. Зокрема, він наголошує: «Росія сильна спільним органічним життям різних народів у рамках єдиної держави» [6]. А свого часу І. Ільїн у статті «Росія є живий організм» зазначав: «Складаючись і зростаючи Росія перетворилася не в механічну суму територій і народностей... а у органічну єдність» [7, с. 318].

З цього приводу, і з огляду на останні події, ще більшу цікавість і, на жаль, вже і практичне значення набули ідеї російського філософа щодо термінології і розуміння поняття «Росія». Аналіз праць І. Ільїна показує, що під Росією він розумів більшу частину території колишньої Російської імперії. «Хлібородний південь Європейської Росії потрібен не малоросам лише», — зазначає він [7, с. 322]. Далі по тексту роботи філософ згадує як необхідні і нерозривно пов'язані елементи «великого і єдиного господарського організму» і кавказькі, і середньоазійські народи, і «Донецьку Всевелику Республіку» [7, с. 322]. А відновлення цієї єдності І. Ільїн вважав невідворотною подією.

Проте, слід підкреслити, що відновлення взаємозв'язків вбачалося філософу не як політичний чи економічний, але, і головне, як природний процес. Він наголошує, що «господарське взаєморозуміння російських країн і народів буде рано чи пізно органічно відновлено... Робоча сила, сировина, товари і єдина валюта буде вільно циркулювати від «лінії Керзона» до Владивостоку і від Баку до Мурманська» [7, с. 323].

Ми сьогодні впевнено можемо констатувати, що ці ідеї, висловлені російським філософом ще у першій половині століття минулого, знайшли свій відгук у політиці російського керівництва у перші десятиліття століття нинішнього. Спроби створення єдиної російсько-білоруської держави, ідея Єдиного Економічного Простору і, нарешті, Митний союз — це послідовні ланки єдиного процесу. І мотивація й аргументація цього процесу також були свого часу передбачені і запропоновані видатним російським філософом. Проте, на жаль, зроблений талановитим вченим І. Ільїним головний акцент на органічному, природному характері відновлення «господарського взаєморозуміння», його послідовниками був залишений поза увагою.

У творчому надбанні російських мислителів-емігрантів можна знайти пояснення і традиційній для Росії політизації інформаційно-культурного і суспіль-

ного життя, гіпертрофії ролі держави. Зокрема, за твердженням всесвітньо відомого російського філософа М. Бердяєва, Росія — сама державна країна в світі. У Росії, на думку вченого, все перетворюється на знаряддя політики [8, с. 6].

Вважаємо за необхідне відзначити, що і сьогодні багато хто не почув філософа, чи не до кінця зрозумів цю особливість Росії. Надмірна і всепроникаюча політизація не є примхою конкретної влади у конкретний історичний період. Політизація усього і вся — є сутнісна характеристика російської держави, історично і об'єктивно зумовлена. Як зазначає М. Бердяєв, від самого початку збирання Росії і створення величезної держави вимагало напруження всіх сил народу. Проте, і надалі не меншої напруги вимагало утримання цієї величезної території. Не тільки особистість, але навіть класи і стани були розчавлені величезними розмірами держави. А російська державність перетворилася на самодостатнє абстрактне начало, яке не хоче бути лише функцією, лише засобом забезпечення життя народу [8, с. 7].

Таким чином, сучасна критика і звинувачення, висунуті як зарубіжними партнерами, так і російською опозицією щодо будь-то економічного тиску, або зайвої політизації міжнародних заходів, що організовує і проводить Російська Федерація, обумовлена нерозумінням цієї особливості російської державності. Не вкладається ця державність у звичні рамки. Причому на безперспективність намагань підходити до російських вимірів із загальним аршином ще у XIX столітті вказував відомий російській поет і, до речі, дипломат Ф. Тютчев. Росія, як зазначає М. Бердяєв, цілий величезний світ, який охоплює нескінченне різноманіття, великий Схід-Захід, що перевищує обмежене поняття індивідуальності [8, с. 19].

Отже, квінтесенція світоглядної концепції Російської державності, сформульована мислителями Російського Зарубіжжя, полягає в її винятковості і месіанському покликанні. Місія Росії в тому, що вона повинна об'єднувати. Це її об'єктивне надзавдання і ключ до розуміння державної політики. Саме таке розуміння об'єктивного завдання, що стоїть перед Росією, її історичного покликання в усі часи служило підставою і спонукальним мотивом політики російської держави. Незалежно від форми державного устрою, офіційної ідеології, історичних чи економічних обставин. Усі сусіди Росії мають це враховувати і будувати свою політику, саме виходячи з цих міркувань.

Важливою частиною світоглядної спадщини Російського Зарубіжжя є ідеологія євразійства, яка останнім часом набуває все більшого значення для формування зовнішньої політики сучасної Росії. Провідну роль у завершенні теоретичного оформлення євразійства як самостійного світоглядного явища відіграли російські емігранти: правознавець М. Алексєєв, історик Г. Вернадський, економіст П. Савицький, філолог М. Трубецькой та інші.

Запропоновані російським керівництвом ідеї створення єдиного економічного простору і митного союзу ґрунтуються не лише на економічній доцільності та певних традиційних економічних зв'язках. Світоглядні підвалини цих проєктів базуються саме на євразійських концепціях. Зокрема, євразійці обґрунтували розділення Старого світу не на два, а на три материка: Європу, Азію і Євразію. Євразія являє собою простір, що охоплює величезні території рівнин від південних Карпат на заході до гір російського Далекого Сходу. Згідно євразійської концепції «месторазвития» на цьому просторі сформувалася особлива соціаль-

но-історична атмосфера, яка визначила своєрідність життєвого ладу, культури й державності. Виходячи з цього постулату, усі держави, що існують у рамках цієї території, й Україна у тому числі, рано чи пізно мають інтегруватися. Відповідно до політичної концепції євразійства провідна роль Росії у процесі інтеграції базується на двох головних чинниках. По-перше: Росія займає основний простір земель Євразії. По-друге: у формуванні російського народу, як зазначали євразійці, велику роль відігравали тюркські та фінно-угорські племена. Вони населяли єдине зі східними слов'янами «месторазвитие» і постійно взаємодіяли між собою. У результаті сформувалася російська нація, яка прийняла на себе ініціативу об'єднання різних етносів у єдину націю євразійців і об'єднання Євразії в єдину державу.

Особливого значення для сучасних українсько-російських відносин набуває відношення євразійців до міжнаціональних відносин у межах євразійського «месторазвития». Ідеологи євразійства різко негативно відносилися до національного (особливо українського та кавказького) сепаратизму. На думку В. Іванова та М. Трубецького, протистояння «двох індивідуцій» загальноруської культури — української і великоруської виявляється ще наприкінці XVII ст. Українське просвітництво йшло зі значним випередженням просвітництва Московії. З того самого часу українська культура набуває остаточної самостійності і створює реальні підвалини українського сепаратизму. Проте, усвідомлюючи сутність сепаратизму, вони не змінювали свого відношення до нього. Головний сенс політичної тактики і стратегії вони вбачали у необхідності збереження геополітичного тіла Росії-Євразії, утримання російського «месторазвития» [9, с. 138].

Додаткової актуальності ідеї євразійців набувають у зв'язку з виникненням у пострадянській Росії течії неоевразійців, які вводять у науковий обіг нові актуальні поняття: «конфлікт цінностей», «питання Схід-Захід», «цивілізаційні відмінності», «менталітет», «ідентифікація» тощо [10, с. 99]. Неоевразійці розвивають ідеї Г. Вернадського, що намагання російського народу розповсюдити свій вплив як на Схід, так і на Захід обумовлена внутрішньою логікою «месторазвития» [10, с. 100].

З цього приводу слід зауважити, що ідеї євразійства у сучасній Росії не тільки набувають популярності, але лідери неоевразійського руху стають своєрідним рупором російської політики. Достатньо пригадати інтерв'ю відомого російського суспільно-політичного діяча і вченого О. Дугіна, лідера Міжнародного «Євразійського руху», кореспонденту РІА «Новий регіон» від 11 серпня 2009 р. «Я думаю, — сказав О. Дугін, — що відзив (у даному випадку мова йде про відстрочку поїздки на Україну посла РФ. — *Прим. авт.*) — це серйозно. Це фактично передвоєнна ситуація ... Ситуація з послом — це підготовка до перегляду нашого ставлення до територіальної цілісності України ... Чорноморський флот Росії буде стояти у Севастополі, навіть якщо прийдеться весь Крим і всю східну Україну перевести під протекторат Росії» [11]. Особливо вражає не тільки висловлені думки і їх співпадіння з реаліями сьогодення, але і той факт, що це інтерв'ю пролунало задовго до трагічних подій, що почали розгортатися у 2014 р.

Поряд з наведеними вище концепціями євразійців щодо геополітичних орієнтирів, для сучасного періоду розвитку України важливе значення має критика М. Трубецьким ідеології європоцентризму. На його думку, культури, що підпадають під вплив цієї ідеології, хворіють на комплекс неповноцінності і ставлять

собі хибну мету «наздогнати» Захід. Народи, що долучилися до цієї гонки, ставлять зовнішні вузькі цілі, досягнення яких виявляє ще більше відставання в інших областях. Виробляється звичка орієнтуватися на зовнішні досягнення цивілізації, а не на внутрішні творчі процеси, що зумовили ці досягнення. Як наслідок сліпе наслідування і деградація культури [12, с. 97].

В унісон із євразійцем М. Трубецьким лунають думки вже згадуваного нами російського філософа М. Бердяєва: «...українці, які здійснюють відступництво від народу Пушкіна і Достоевського, відкидають російську мову в ім'я малоросійського наріччя і розділяють Росію» [13, с. 167]. Як ми бачимо, звернення до витоків власної культури сприймається не лише як культурно-філологічна суперечка, а як сепаратистський антидержавницький рух.

Російській філософ писав ці слова у часи повалення і розпаду Російської імперії. Проте сьогодні вони знов набули актуальності. Розпад радянської імперії несподівано виявився далеко неостаточним і завершеним фактом. Ми стали свідками загрозливого рецидиву, ідеологічним підґрунтям якого може бути твердження М. Бердяєва. «Перемагають духи партикуляризму, провінціалізму, сепаратизму... Заперечується з різних боків існування Росії, російського народу, російської ідеї. Великий російський народ поступається місцем новим, приватним, малим утворенням, він розтрошений... дрібно-егоїстичними національними самоутвердженнями» [13, с. 167]. Отже, на думку філософа, створення національних держав несе безпосередню загрозу існуванню Росії, російського народу і самої російської ідеї.

Ми сьогодні можемо бачити, що у сучасній Росії філософа було почуто. Одним з варіантів подолання зазначених ним проблем стала ідея «Русского мира». «Далеко не всім державам і народам, — зазначає російська письменниця Л. Сичова, — вдається народити феномен глобального розмаху, який можна назвати миром. Такі світа, поряд з Росією, мають тільки Іспанія, Франція і Великобританія» [14]. Слід зауважити, що у цьому висловленні яскраво проявляється ідеологічна наступність теорії месіанства Росії і російського народу, яку свого часу детально розробляли М. Бердяєв, І. Ільїн, І. Солоневич і інші діячі Російського Зарубіжжя. Поняття «Русского мира» як концепції міжнародної трансдержавної і трансконтинентальної спільноти, об'єднаної причетністю до Росії і прихильністю до російської мови і культури, сформулював сучасний російській етнолог В. Тішков [15].

Як ми бачимо, і сьогоднішні практичні дії російської влади, і думки багатьох вчених і суспільних діячів знаходяться у руслі теоретичних викладок мислителів Російського Зарубіжжя. Проте, слід підкреслити, що їхні конструкції, попри усі природні для емігрантів особистісні емоційні переживання, зберігали наукову об'єктивність і зваженість. Так, І. Ільїн наполягає на органічному характері розвитку взаємодії народів пострадянського простору. У свою чергу М. Бердяєв виступає не з позицій великоросійського шовінізму. Він наполягає на єдності рівнозначних і рівновеликих складових російської культури і державності [13, с. 168]. Але, на жаль, багато сучасних послідовників і інтерпретаторів політичної думки Російського Зарубіжжя втратили зазначену зваженість, поміркованість і певну толерантність суджень.

Висновки. Політичну думку діячів Російського Зарубіжжя об'єднує бачення українських земель як невід'ємної частини єдиного простору російського «мес-

торазвития». Деякі положення активно обговорюються і вже навіть починають втілюватися у життя. Наявна виразна ідеологічна наступність сучасної російської політики змушує згадати вислів відомого дипломата і політичного діяча Отто фон Бісмарка, який добре знав Росію і, оцінюючи її політику, казав: «... на кожную вашу хитрість вона відповість своєю непередбачуваною дурістю» [16]. Наведений аналіз деяких виступів В. Путіна, співставлення його тез з роботами російських мислителів і конкретні зовнішньополітичні кроки російської держави свідчать, що не лише у риториці, але і у реальній зовнішній політиці сучасної Росії виявляється вплив політичних ідей філософів Російського Зарубіжжя. З цього приводу обрання нашою країною курсу на євроатлантичну і європейську інтеграцію набуває характеру імперативу, що поряд з внутрішніми передумовами має ще і значне зовнішньополітичне підґрунтя.

Таким чином, з огляду на виявлену у дослідженні ідеологічну наступність російської державності, актуальність всебічного, об'єктивного дослідження творчого надбання російської післяреволюційної еміграції набуває не лише науково-теоретичного, але і виразного практичного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попков В.В. Национальное и общечеловеческое в философской интерпретации Н. Бердяева // Вісник Одеського національного університету. — 2009. — Вип. 13. — С. 411–418.
2. Шадже А.Ю. Николай Бердяев о нации и национальных отношениях (По сборнику Н.А. Бердяева «Судьба России») // Вестник Адыгейского государственного университета. — 2010. — №2. — С. 57–64.
3. Иванов А.В. Евразийство: ключевые идеи, ценности, политические приоритеты: монография / А.В. Иванов Ю.В. Попков, Е.А.Тюгашев, М.Ю. Шишин. — Барнаул: Изд-во АГАУ, 2007. — 243 с.
4. Изергина Н.И. Путь России к демократии: взгляд И.А. Ильина и современность / И.Н. Изергина. — Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2008. — 208 с.
5. Лебедева Н. Н.С. Трубецкой о национальном самосознании в украинском национализме. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/1384.html>
6. Путин В.В. Россия национальный вопрос. — Независимая газета. — 2012. — 23 янв.
7. Ильин И.А. Россия есть живой организм / И.А. Ильин // Наши задачи. Статьи 1948-1954 гг.: в 2 т. / сост. Ю.Т. Лисица. — М.: Айрис-пресс, 2008. — Т. 1. — С. 317–325.
8. Бердяев Н.А. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. — М.: Философское общество СССР, 1990. — 240 с.
9. Пишун К.В. Политическое учение евразийства: Опыт системной реконструкции и интерпретации: диссертация ... канд. полит. наук : 23.00.01 / К.В. Пишун. — Владивосток, 1999. — 176с.
10. Соколов С.М. Философия русского зарубежья: евразийство: Монография / С.М. Соколов. — Улан-Удэ, Изд-во ВСГТУ. — 132 с.
11. Романов А. Медведев объявил войну США на Украине / А. Романов // Новый регион. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://newdaynews.ru/moskow/244351.html>
12. Трубецкой Н.С. Европа и человечество / Н.С. Трубецкой. — София, 1920. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gumilevica.kulichki.net/TNS/tns03.htm>

13. Бердяев Н. Духовные основы русской революции. / Н. Бердяев // Собрание сочинений: в 4 т. — Париж: YMCA-PRESS, 1990. — Т. 4. — 598 с.
14. Сычева Л.А. Русский язык, русская культура, русский мир / Л.А. Сычева // РФ сегодня. — 2007. — №.4.
15. Тишков В.А. Русский мир: смысл и стратегии / В.А. Тишков // Московский дом национальностей. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mdn.ru/cntnt/blocksleft/menu_left/nacionalny/publikacii2/stati/va_tishkov3.html
16. Афоризмы: Отто фон Бисмарк. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.orator.ru/bismarck.html>

REFERENCES

1. Popkov, V. V. (2009). National and universal in philosophical interpretation of N. Berdyaev. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu (Odesa National University Bulletin)*, 13, 411-418 (in Ukr.).
2. Shadzhe, A. Yu. (2010). Nikolai Berdyaev about the nation and national relations (According to the collection of N.A. Berdyaev «The fate of Russia»). *Vestnik Adyigeiskogo gosudarstvennogo universiteta (Bulletin of the Adyge State University)*, 2, 57-64 (in Rus.).
3. Ivanov, A. V. (2007). *Eurasianism: the key ideas, values and policy priorities: monograph*. Barnaul: Izd-vo AGAU (in Rus.).
4. Izergina, N. I. (2008). *The path of Russia to Democracy: Insights of I.A. Iliin and modernity*. Saransk: Izd-vo Mordov. un-ta (in Rus.).
5. Lebedeva, N. N.S. *Trubetskoi on the national consciousness in Ukrainian nationalism*. Retrieved from: <http://www.pravoslavie.ru/1384.html> (in Rus.).
6. Putin, V. V. (2012, January 23). Russia national question. *Nezavisimaia Gazeta (Independent Newspaper)* (in Rus.).
7. Iliin, I.A. (2008). Russia is a living organism. In Ju.T. Lisitsa (Ed.), *Iliin, I.A. Our aims. Articles 1948-1954 years: in 2 vol. (Vol. 1, pp. 317 — 325)*. Moskva: Airis-press (in Rus.).
8. Berdiaev, N. A. (1990). *The fate of Russia. Experiments on the psychology of war and nationalities*. Moskva: Filosofskoe obshchestvo SSSR (in Rus.).
9. Pishun, K.V. (1999). *The political doctrine of Eurasianism: Experience systems reconstruction and interpretation: essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of political sciences*. Vladivostok (in Rus.).
10. Sokolov, S. M. (2003). *Philosophy of Russian diaspora: Eurasianism: monograph*. Ulan-Ude: Izd-vo VSGTU (in Rus.).
11. Romanov, A. (2009). *Medvedev declared war to the USA in Ukraine*. Retrieved from <http://newdaynews.ru/moskow/244351.html> (in Rus.).
12. Trubetskoi, N. S. (1920). *Europe and humanity*. Retrieved from <http://gumilevica.kulichki.net/TNS/tns03.htm> (in Rus.).
13. Berdiaev, N.A. (1990). *The spiritual Foundations of Russian Revolution*. Paris: YMCA-PRESS (in Rus.).
14. Sychiova, L. A. (2007). Russian language, Russian culture, Russian world. *RF segodnya (RF today)*, 4 (in Rus.).
15. Tishkov, V. A. *Russian world: the meaning and strategies*. Retrieved from http://www.mdn.ru/cntnt/blocksleft/menu_left/nacionalny/publikacii2/stati/va_tishkov3.html (in Rus.).
16. Aphorisms: Otto fon Bismark. Retrieved from <http://www.orator.ru/bismarck.html> (in Rus.)

Закірова С.Г.*,

кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. zakirovasvtl@gmail.com

ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано передумови формування юридичної компаративістики як самостійного наукового напрямку. Акцентовано увагу на вимоги, дотримання яких необхідно для успішного вивчення і використання права інших держав. Розглянуто розвиток процесу включення порівняльного правознавства до числа навчальних дисциплін провідних юридичних навчальних закладів США і держав Європейського Союзу. Виділено причини необхідності введення курсу порівняльного правознавства до системи юридичної освіти. Однією з найважливіших організацій, що пропагує викладання юридичної компаративістики в світі, є Американське суспільство порівняльного права. Особливе значення для становлення і розвитку юридичної компаративістики в Європі має Міжнародний факультет з викладання порівняльного права Страсбурзького університету. Показана особливість вивчення юридичної компаративістики в різних навчальних закладах Європи та США. Проаналізовано процес інституціоналізації юридичної компаративістики в Україні. З 2001 р. під керівництвом Інституту держави і права ім. В.М. Корецького проводиться активна робота з метою поширення традиції викладання юридичної компаративістики. Підкреслено особливе значення порівняльного правознавства у професійній підготовці юристів в Україні.

Ключові слова: Порівняльне правознавство, історія викладання порівняльного правознавства, інституціоналізація юридичної компаративістики, юридична освіта.

Аннотация. Проанализированы предпосылки формирования юридической компаративистики как самостоятельного научного направления. Акцентируются внимание на требованиях, соблюдение которых необходимо для успешного изучения и использования права других государств. Рассмотрено развитие процесса включения сравнительного правоведения в число учебных дисциплин ведущих юридических учебных заведений США и государств Европейского Союза. Выделены причины необходимости введения курса сравнительного правоведения в систему юридического образования. Одной из важнейших организаций, которая пропагандирует преподавание юридической компаративистики в мире, является Американское общество сравнительного права. Особое значение для становления и развития юридической компаративистики в Европе имеет Международный факультет по преподаванию сравнительного права Страсбургского университета. Показана особенность изучения юридической компаративистики в разных учебных заведениях Европы и США. Проанализирован процесс институционализации юридической компаративистики в Украине. С 2001 г. под руководством Института государства и права им. В.М. Корецкого проводится активная работа с целью распространения традиции преподавания юридической компаративистики. Подчеркнуто особое значение сравнительного правоведения в профессиональной подготовке юристов в Украине.

Ключевые слова: Сравнительное правоведение, история преподавания сравнительного правоведения, институционализация юридической компаративистики, юридическое образование.

Abstract. It is analyzed preconditions of formation of comparative law as an independent scientific field. Attention is accented on requirements, compliance with which is necessary for successful study and use of foreign law. It is considered the development process enable comparative law among academic disciplines US and European Union countries leading law schools. It is specified causes the need for a course of comparative law in

* Zakirova S.G., Ph.D. in History, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. zakirovasvtl@gmail.com

legal education. One of the major organizations that promotes the teaching of comparative law in the world is the American Society of Comparative Law. Of particular importance to the formation and development of comparative law in Europe is International Faculty of Comparative Law Teaching University of Strasbourg. It is defined the features the study of comparative law in different educational institutions of Europe. It is analyzed the process of institutionalization of comparative law in Ukraine. From 2001 under the guidance of the V.M.Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine actively work to spread the tradition of teaching comparative law. It is signified special importance of comparative law in the training of lawyers in Ukraine.

Key words: Comparative Law, History of the teaching Comparative Law, the institutionalization of Comparative Law, legal education.

Постановка проблеми. Порівняльне правознавство існує вже понад два століття. Його становлення проходило у гострих дискусіях від повного заперечення позитивного значення компаративістики для юридичної науки і правового розвитку народів до визнання її основним методом правової науки.

Поряд з терміном «порівняльне правознавство» у вітчизняній та іноземній юридичній літературі активно використовуються терміни «компаративізм», «порівняльна юриспруденція», «порівняльне право». Термін «компаративізм» походить від латинського «comparativus» («порівняльний») і достатньо активно використовується вітчизняною наукою для позначення порівняння правової матерії. Юридична компаративістика сьогодні розглядається як складне і багатовимірне утворення через триєдність структури: 1) як метод, що є науковим засобом вивчення правових явищ, завдяки застосуванню якого стає можливим виявити загальне, особливе й окреме в правових системах; 2) як наука, що є сукупністю наукових знань про правові системи; 3) як навчальна дисципліна, що є предметом викладання знань про правові системи у вищих навчальних закладах [1, с. 15]. Важливою виглядає необхідність прискорення практики вивчення і конкретизація змісту порівняльного правознавства як напряму наукового дослідження і реалізації навчального процесу в юридичних вишах нашої держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемам досвіду викладання компаративістики в навчальних закладах присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні вчені О. В. Кресін, М. М. Марченко, О. Ф. Скакун, А. Х. Саїдов, В. С. Шилінгов, О. В. Тюріна, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та ін. Разом з тим, в умовах світової глобалізації правового поля та інтеграції України до європейського простору суспільством загалом, і юристами зокрема, особливо гостро відсувається брак спеціальних знань щодо правових систем світу, європейського законодавства і практики застосування юридичних норм.

Метою статті є висвітлення досвіду викладання юридичної компаративістики у світі та окреслення передумов і перспективності розвитку цього процесу в Україні.

Основні результати дослідження. Питання включення порівняльного правознавства в систему загальної юридичної освіти обговорюються практично від тоді як перші курси порівняльного права з'явилися спочатку у вузах Франції, Великобританії, а потім і в інших західних країнах. Розширення зв'язків між різними країнами в кінці XIX — на початку XX ст. і накопичення першого позитивного досвіду у викладанні та вивченні порівняльного правознавства в європейських країнах призвело до скликання першого Міжнародного конгресу порівняльного права, проведеного у Парижі в 1900 р. З тих пір з різним ступенем глибини і узагальненості матеріалу викладання юридичної компаративісти-

ки триває у всіх розвинених країнах світу. У 1934 р. Роско Паунду — відомий американський юрист, засновник соціологічної (гарвардської) школи права, заявив, що в майбутньому викладання права «буде засновано на порівняльно-правовому методі», коли в процесі навчання викладач буде постійно показувати студенту на конкретних прикладах, що «жодна з національних правових систем, ніяка доктрина, концепція, норма або конструкція не можуть запропонувати адекватного вирішення проблем, що постійно виникають у повсякденному житті» [2, с. 40].

Після закінчення Другої світової війни для більшості країн процес зближення і встановлення взаємних зв'язків істотно посилювався. Це дозволило на конференції юристів — професорів і викладачів США і низки інших країн в 1948 р. підкреслити, що викладання міжнародного та порівняльного права є «дуже важливою складовою частиною сучасного юридичної освіти» [3, с. 61].

Особливо гостро постає питання про необхідність включення юридичної компаративістики в навчальні плани і програми підготовки юристів сьогодні. Сучасному етапу існування порівняльного правознавства властиві актуалізація, інтенсивність і різноаспектність напрямів його розвитку. Актуалізація розвитку порівняльного правознавства визначається, передусім, глобалізаційними та регіональними процесами в сучасній правовій сфері. Ціннісний науковий і навчальний потенціал порівняльного правознавства є необхідним для сучасного етапу правової науки, адже збагачує та розширює її можливості. Водночас воно вимагає пізнання сутності власне порівняльного правознавства з метою ефективного його розвитку для вирішення нагальних потреб правового сьогодні та майбутнього [4, с. 25].

Ще К. Цвайгерт і Х. Кетц переконливо доводили, що покоління нинішніх юристів зіткнеться з безпрецедентною інтернаціоналізацією правового життя. В умовах глобалізованого світу серйозна відповідальність покладається на юристів щодо таких важливих проблем, як охорона навколишнього середовища, усунення расової дискримінації, посилення соціальної справедливості. Сьогодні юристи всіх країн, у тому числі і не особливо економічно розвинених, стикаються з проблемами тлумачення міжнародних договорів, подачею позовів до міжнародних судів та арбітражних органів, захистом інтересів громадян своїх країн, що наймаються на роботу в інші держави і міжнародні організації. Важливим стає необхідність захисту економічних, соціальних та політичних прав дітей, подружжя та опікунів унаслідок широкого розповсюдження міжнародних шлюбів і всиновлення дітей громадянами інших країн.

Юрист не може звертатися до іноземного права без певної порівняльно-правової підготовки. Засновник юридичної компаративістики Рене Давид сформулював ряд вимог, дотримання яких необхідно для успішного вивчення і використання іноземного права. Перш за все, до джерел права треба підходити так, як це робить юрист тієї країни, право якої вивчається. Інша вимога полягає в тому, що, перш ніж звернутися до конкретної проблеми, потрібно мати уявлення про структуру права досліджуваної країни, тобто про систему права, методи правового регулювання [1, с. 27]. При цьому особливо важливо враховувати соціальне середовище, в якому діє конкретне право. Істотним може виявитися і вплив релігійних чинників, зокрема в ісламських країнах, або традицій, що протистоять формальним вимогам писаного права. А все це стає мо-

жливим тільки при достатньому ступені підготовленості майбутніх юристів в стінах університетів .

Відомий американський професор права Дж. Вінтертон відзначав, що «у теперішній час курси лекцій з порівняльного права читаються практично у всіх юридичних вузах — факультетах і університетах світу». Професор Д. Хендерсон на прикладі юридичних вузів США свідчить про те, що у довоєнний час і навіть у перші роки повоєнного періоду порівняльне правознавство в цій країні хоч і вважалось вельми «перспективним», важливим і потрібним, але мало обмежений характер: викладалося в небагатьох вузах, зводилося в основному до порівняння системи загального з системою континентального права, мало скоріше теоретичний, ніж практичний характер [5, с. 220]. У даний час ситуація кардинально змінилася, і вивчення порівняльного правознавства ведеться в усіх провідних юридичних вузах країни, має не тільки теоретичну, а й практичну значимість. Особливо серйозна підготовка юристів в Гарвардському, Йельському, Колумбійському та Чиказькому університетах заснована на створених у цих вузах школах та інститутах порівняльного правознавства.

Однією з найважливіших організацій, що пропагує викладання юридичної компаративістики у США і в усьому світі, є Американське товариство порівняльного права (ASCL), створене у 1951 р. Це співтовариство являє собою організацію інституційних та індивідуальних членів, присвячену дослідженню порівняльного і міжнародного приватного права. Його метою, як зазначено в оригіналі свідоцтва про реєстрацію, є «забезпечення порівняльних досліджень законодавства та вивчення іноземних правових систем; підтримка та публікація некомерційного порівняльного юридичного журналу; забезпечення наукових досліджень і публікації некомерційних праць, книг, газет, брошур, присвячених порівняльному, іноземному або міжнародному приватному праву». Товариство проводить щорічні конференції різного рівня, круглі столи, на які запрошуються провідні компаративісти університетів США та інших країн світу. Товариство видає науковий щоквартальний Американський журнал порівняльного права. При організації існує Спеціальна консультативна група (YCC), метою якої є виявлення і підтримка наукової діяльності молодих вчених в США і по всьому світу. Для полегшення наукового обміну ідеями та організації досліджень у всіх сферах порівняльного права формуються бази даних робіт вчених з усього світу в галузі порівняльного права. [6].

Після утворення Європейського Союзу різні національні та міжнародні факультети, інститути та центри європейських країн організували викладання європейського права як права співтовариства в цілому і порівняльного права окремих національних правових систем. Відомий компаративіст А. Х. Саїдов зазначає, що аналіз програм і навчальних посібників французьких, англійських і деяких інших західноєвропейських інститутів, факультетів і кафедр порівняльного права свідчить, що в різних країнах ця галузь знання різна з точки зору, як змісту, так і організаційної структури тих навчальних закладів, де вона викладається [7, с. 101]. У Німеччині курс «Введення в порівняльне правознавство», в якому подається матеріал про предмет, метод і завдання цієї дисципліни, її місце і роль серед інших міжнародно-правових дисциплін, дається огляд основних правових інститутів, — викладається майже в усіх університетах країни.

У Нідерландах курси юридичної компаративістики в різних поєднаннях з курсами близьких до неї правових дисциплін викладаються також практично в усіх юридичних навчальних закладах країни. На юридичному факультеті найстарішого в країні Лейденського університету, наприклад, поряд зі спеціальними курсами з німецького приватного права; міжнародного приватного права; англо-американського приватного права; елементарного російського права; права Індонезії та інших дисциплін, викладаються загальні порівняльні курси (порівняльний кримінальний процес, порівняльне приватне право та ін.) Особлива увага приділяється вивченню законодавства окремих європейських країн, а також права всього Європейського співтовариства.

Викладання порівняльного правознавства включено у навчальні програми та плани майже в усіх західноєвропейських державах — у школах права, юридичних коледжах, на юридичних факультетах університетів. У Франції, зокрема, викладання основних правових систем сучасності є обов'язковим на всіх юридичних факультетах, що готують ліценціатів. (Європейська ступінь основної вищої освіти ліценціат (Licenciate) відповідає ступеню магістра. Дану ступінь в деяких країнах Європи можна отримати після двох або трьох років додаткового навчання зі спеціалізації і написання наукової роботи. За деякими дисциплінами ця ступінь може бути отримана після більш тривалого періоду навчання). У Бельгії іспит на ступінь ліценціату обов'язково включає будь-яку галузеву дисципліну з області порівняльного правознавства.

Особливе значення для вивчення і пропагування юридичної компаративістики в Європі має Міжнародний факультет з викладання порівняльного права, створений у Франції в 1961 р. при Страсбурзькому університеті. Програма викладання порівняльного правознавства на цьому факультеті передбачає три відносно самостійних цикли навчання, що передбачають рівні опанування юридичною компаративістикою. Перший цикл являє собою вступний, де викладається загальне введення в міжнародне приватне право, а також розглядаються загальні уявлення про основні правові сім'ї світу. Другий цикл присвячується вивченню основних тенденцій розвитку галузей права різних правових сімей. Третій цикл навчання порівняльного правознавства концентрує увагу студентів на детальному і більш глибокому вивченні окремих (схожих між собою) правових проблем, що виникають у різних країнах. Навчання проводиться, як правило, у формі засідань «круглого столу» і на прикладі взятих з практики конкретних справ. Проте, така програма викладання порівняльного правознавства, як вважає професор Московського університету, доктор юридичних наук М. Н. Марченко, «це — програма-максимум, успішне виконання якої під силу лише окремим, елітним за своїм формальним і реальним статусом юридичним вузам» [8, с. 147].

Разом з тим, не викликає сумніву гостра необхідність викладання загального порівняльного правознавства в усіх юридичних університетах. Його структура та змістовна частина, безумовно, можуть варіюватися, однак в основу викладання повинен бути покладений певний стандарт, який включає в себе вироблені на державному рівні комплекс знань та вмінь з загальної й особливої частини юридичної компаративістики.

Порівняльне правознавство в Україні має власну традицію розвитку, що сягає 30-х років XIX ст. На жаль, наприкінці XX ст. воно пережило глибоку кризу, пов'язану з методологічною ревізією, практичною відсутністю попиту на

компаративні дослідження, відсутністю необхідної для них інфраструктури, за непадом провідних українських шкіл порівняльного правознавства. З 2001 р. Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького почала здійснюватися низка фундаментальних проєктів, спрямованих на відродження і якісне оновлення українського порівняльного правознавства. Зокрема, розпочато публікацію серії наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства», метою якої є узагальнення української та зарубіжної наукової компаративістської спадщини, розвиток методологічного, термінологічного та довідково-інформаційного апарату порівняльного правознавства.

У 2005 р. Інститут разом з Маріупольським державним гуманітарним університетом, іншими українськими та зарубіжними партнерами розпочав публікацію першого і досі єдиного в Україні спеціалізованого компаративістського періодичного видання — міжнародного наукового журналу «Порівняльно-правові дослідження». У 2006 р. Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України у співпраці з Таврійським національним університетом ім. В.І. Вернадського та іншими навчальними закладами та організаціями було створено Українську асоціацію порівняльного правознавства, у 2010 році відновлено роботу Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [9, с. 15].

Саме у 2000-х роках почалося включення курсу юридичної компаративістики у навчальні програми деяких українських університетів, що готують правників. Такий нетривалий період викладання порівняльного правознавства в Україні не дозволяє говорити про традиції викладання юридичної компаративістики і вирішення усіх проблемних питань, але доволі суттєвий український досвід вже існує. Сьогодні до провідних вишів України, де юридичній компаративістиці відведено належне місце у фаховій підготовці юристів, сміливо можна віднести Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський університет права НАН України, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського (традиції якого сьогодні вже на новому місці відновлює професорсько-викладацький колектив), Маріупольський державний гуманітарний університет, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Натомість існує нагальна потреба у поширенні практики викладання цієї важливої дисципліни в усіх юридичних навчальних закладах нашої держави. Викладач і науковець М. Яцишин пов'язує необхідності викладення курсу порівняльного правознавства у всіх вищих навчальних закладах України з такими причинами: розвитком і укріпленням міжнародних зв'язків України з різними народами і державами; вступом України в Раду Європи і прагненням стати членом ЄС; гармонізацією національної законодавчої системи держави з зарубіжними системами; проведенням структурних реформ в Україні з впровадженням нових правових інститутів в національну правову систему, що вимагає вивчення і узагальнення історичного і сучасного міжнародного правового будівництва; конституційним визнанням принципів верховенства права, правової держави, прав людини у відповідності з міжнародними стандартами, що визначили відкритість суспільства для світових правових цінностей; удосконаленням методології компаративістики і підвищенням наукового рівня викладачів; визнанням домінування міжнародного права над правом національним [10, с. 9].

Висновки. Отже, практика становлення порівняльного правознавства в системі юридичних навчальних дисциплін у світі переконливо доводить, що воно сьогодні є необхідним елементом професійної підготовки правників. Нетривалий досвід викладання юридичної компаративістики в Україні засвідчує існування певних напрацювань, але ще більше вимагає перспективного підходу до запровадження цієї дисципліни до навчальних планів усіх юридичних навчальних закладів. У цьому відношенні Україна не повинна опинитися в числі тих небагатьох держав світу, які поки що не приділяють достатню увагу вивченню порівняльного правознавства. Адже як вважав Ернст Рабель, засновник Гамбурзького інституту порівняльного правознавства у сфері приватного права ім. Макса Планка: «Здорове національне право, зовсім як нормальна людська істота, може розвиватися тільки на основі постійного соціального обміну зі своїми супутниками» [11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Закіров М. Б. Юридична компаративістика / М.Б. Закіров, С.Г. Закірова. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. — 208 с.
2. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : В 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц. — М. : Междунар. отношения, 2000. — Том I: Основы. — 2000. — 480 с.
3. Гурковський М.П. Ціннісний потенціал освітньої функції порівняльного правознавства / М.П. Гурковський // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наукових праць / За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, О.К. Маріна; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар. — Київ, 2011. — С. 59—68.
4. Тюріна О.В. Перспективи розвитку порівняльного правознавства / О.В. Тюріна // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2015. — № 1 (94). — С. 19—27.
5. Марченко М.Н. Место и роль сравнительного права в системе юридического образования / М.Н. Марченко // Правоведение. — 1999. — № 1. — С. 215—224.
6. Сайт Американского общества сравнительного права (ASCL). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.comparativelaw.org/>
7. Саидов А.Х. Основные правовые системы современности / А.Х. Саидов. — М. : Юристъ, 2003. — 448 с.
8. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть / М.Н. Марченко. — М.: Зерцало, 2001. — 560 с.
9. Закирова С.Г. Проблемы и перспективы становления юридической компаративистики как самостоятельной науки / С.Г. Закирова // «Юристъ-Правоведъ» — Ростов-на-Дону, 2015. — №4 (71). — С. 12—17.
10. Яцишин М. Стан та перспективи компаративістських досліджень в Україні: Відкрита лекція / М. Яцишин. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. — 21 с.
11. Циммерман Р. «Двойной перекресток»: сравнение шотландского и южноафриканского права [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dirittoestoria.it/iusanquum/articles/Zimmermann-Confronto-diritto-scozzese-sudafricano.htm>

REFERENCES

1. Zakirov, M.B., & Zakirova, S.G. (2012). *Comparative Law*. Lugansk : RVV LDUVS Im. E. O. Didorenka (in Ukr.).

2. Tsvaigert, K., & Kiotts, X. (2000) *Introduction into comparative law in the field of private law*. Moskva : Mezhdunar. otnosheniia (in Rus.).
3. Gurkovskiy, M.P. (2011). Valuable potential of the educational function of comparative law. In Yu.S. Shemshuchenko, & I.S. Hritsenko etc. (Eds.), *Comparative Law: Current State and Prospects for Development* (pp. 59–68). Kyiv (in Ukr.).
4. Tiurina, O.V. (2015) Prospects for the development of Comparative Law. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav (Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs)*. 1, 19–27 (in Ukr.).
5. Marchenko, M.N. (1999). Place and Role of Comparative Law in the system of legal education. *Pravovedenie (Law studying)*, 1, 215–224 (in Rus.).
6. Website of the American Society of Comparative Law (ASCL). Retrieved from <http://www.comparativelaw.org/>
7. Saidov, A.H. (2003). *Main legal systems of modernity*. Moskva : Yurist (in Rus.).
8. Marchenko, M.N. (2001). *Comparative Law. General Part*. Moskva: Zertsalo (in Rus.).
9. Zakirova, S.G. (2015). Problems and prospects of formation of a legal comparativistics as independent science. *Yurist-Pravoved (Jurist-Lawyer)*, 4(71), 12–17 (in Rus.).
10. Yatsyshyn, M. (2012). *Status and perspectives of Comparative Studies in Ukraine: Open Lecture*. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky (in Ukr.).
11. Tsimmerman, R. «Double crossroads»: a comparison of the Scottish and South African rights Retrieved from <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Zimmermann-Confronto-diritto-scozzese-sudafricano.htm> (in Rus.).

УДК 342.9

Коссе Д. Д.*

кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний університет
імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. Dmkocce@gmail.com

РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглядаються підходи правового режиму найбільшого сприяння в економіці України. Серед таких, по перше, режим найбільшого сприяння в односторонньому порядку законодавчим органом країни по відношенню до визначених суб'єктів або територій. По-друге, застосування норм матеріального та процесуального права в окремих галузях економіки за умови чіткої стратегії перспективного розвитку держави та визначення місця країни в системі глобального розподілу праці. По-третє, застосування режиму найбільшого сприяння до окремо визначених груп суб'єктів господарювання або до відповідних територій в частині розміщення на них виробничих процесів. По-четверте, реалізація вимог до змісту режиму найбільшого сприяння: забезпечення спеціального статусу окремих суб'єктів; забезпечення процесуальних можливостей захисту суб'єкту господарювання від держави та відповідальності держави у разі порушення заздалегідь встановлених прав суб'єкта господарювання; визначення суті та обов'язкових умов існування режиму найбільшого сприяння в економіці, забезпечення однакового розуміння цих норм та їх однакового застосування; визначення юридичної відповідальності за ефективне

* Kosse D.D. Ph.D. in Law, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. Dmkocce@gmail.com
THE MOST PRIVILEGED LEGAL REGIME IN ECONOMY OF UKRAINE

виконання встановлених показників щодо реалізації правових режимів в економіці країни.

Ключові слова: правовий режим, режим найбільшого сприяння, економіка України

Аннотация. Рассматриваются подходы правового режима наибольшего благоприятствования в экономике Украины. Среди таковых, во-первых, режим наибольшего благоприятствования в одностороннем порядке законодательным органом страны по отношению к определенным субъектам либо территориям. Во-вторых, применение норм материального и процессуального права в отдельных отраслях экономики при четкой стратегии перспективного развития государства и определения места страны в системе глобального разделения труда. В-третьих, применение режима наибольшего благоприятствования к отдельно определенным группам субъектов хозяйствования или на соответствующих территориях в части размещения на них производств. В-четвертых, реализация требований к содержанию режима наибольшего благоприятствования: обеспечение специального статуса отдельных субъектов; обеспечение процессуальных возможностей защиты субъекта хозяйствования от государства и ответственности государства в случае нарушения заранее установленных прав субъектов хозяйствования; определение сути и обязательных условий существования режима наибольшего благоприятствования в экономике, обеспечение единообразного понимания этих норм и одинакового их применения; определение юридической ответственности за эффективное выполнение установленных показателей по реализации правовых режимов в экономике страны.

Ключевые слова: правовой режим, режим наибольшего благоприятствования, экономика Украины.

Abstract. Different approaches upon the most privileged legal regime in economy of Ukraine are characterized. Among them, firstly, establishment of the most privileged legal regime unilaterally by the parliament of the country in relation to specific subjects or areas. Secondly, application of the norms of material and procedure law in certain sectors of economy under establishment of a clear strategy for future development of the state and determining the place of the state in the global division of labor. Thirdly, application of the most privileged regime to separately determined groups of the subjects of business or to the respective territories in dimension of placing on them productive processes. Fourthly, realization of requirements to the content of the most privileged regime: ensuring special status of individual subjects; ensuring procedural protection capabilities of the subject of business from the state, and the state responsibility in the case of violation of beforehand established rights of the subject of business; determination of the essence and mandatory conditions of existence of the most privileged regime in economy, ensuring uniform understanding of these rules and their uniform application; determination of legal responsibility for effective implementation of the stated indicators in respect of realization of legal regimes in economy of the state.

Key words: the most privileged legal regime, economy of Ukraine

Постановка проблеми. Правовий режим найбільшого сприяння в економіці — це комплексна категорія, яка визначає та впливає на ті відносини, які повинні бути врегульовані або/та врегулювання яких потребує суб'єкт (учасник) та держава в економічній сфері. Існування та розвиток категорії «правовий режим найбільшого сприяння» пов'язано із необхідністю вирішення, врегулювання та забезпечення практичної реалізації ряду важливих комплексних проблем, що відносяться у більшості до сфери міжнародної та внутрідержавної безпеки, в тому числі і економічної.

Правовий режим найбільшого сприяння в сфері економіки може включати будь-які способи, методи і типи правового регулювання, але при цьому в різному їх сполученні, при домінуючій ролі одних і допоміжній ролі інших. Саме тому неможливо віднести категорію «правовий режим» до однієї із галузей права, визначеною окремим предметом та методом правового регулювання. В цілому правовий режим безпосередньо визначає коло учасників, які можуть застосовувати той чи інший правовий режим здійснення господарської діяльності.

Також правовий режим впливає на зміст правовідносин, тобто на коло прав і обов'язків учасників таких відносин, в тому числі і процесуальних. Крім того, правовий режим впливає на процеси застосування норм, якими регламентується його існування і функціонування, забезпечення стабільності прийнятих норм протягом тривалого часу, забезпечення та гарантування виконання чинного законодавства та захисту прав й інтересів учасників правовідносин, і особливо гарантування та забезпечення права власності.

У цьому контексті постає дуже важливе питання щодо застосування в економіці України різних правових режимів найбільшого сприяння відносно окремих галузей господарських відносин, окремих напрямків діяльності суб'єктів господарювання та держави, щодо розвитку окремих територій в межах держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Актуальність вивчення проблеми правових режимів та правових режимів найбільшого сприяння в економіці визначається науковцями та практиками: Розановим І. С. [1], Алексєєвим С. С. [2], Мицкевичем А. В. [3], Явичем Л. С., Рейхером В. К., Мамутовим В. К. Проте, не зважаючи, що ряд науковців надавали увагу питанню правового режиму найбільшого сприяння в економіці, у більшості науковий аналіз, здійснений ними, стосується загальних норм та характеристик. Тому поза увагою лишається проблематика конкретного опису умов застосування правового режиму найбільшого сприяння в економіці, методів та способів застосування права, прийняття законодавчих рішень, процедур застосування та визначення кола суб'єктів, обмежень щодо застосування задля захисту від зловживань з боку суб'єктів господарювання, державних органів, органів управління таким режимом. Але гармонійна стабільність матеріальних і процесуальних норм, виважена, розрахована та спланована економічна позиція, яка закріплена законодавчими нормами забезпечує умови розвитку економіки в цілому й позитивно впливає на застосування режиму найбільшого сприяння. У свою чергу, вищезазначені результати дають позитивний ефект для бізнесу, держави, збільшують можливості зайнятості населення та життєзабезпечення населення на відповідній території.

Метою статті є аналіз досвіду застосування режиму найбільшого сприяння в економіці й можливостей його застосування в сучасних реаліях України.

Основні результати дослідження. Категорія правового режиму найбільшого сприяння та можливості його застосування всередині країни може розглядати в декількох аспектах. Багато десятиріч режим найбільшого сприяння розглядається як один з найважливіших юридичних інструментів нормального здійснення міжнародних торгово-економічних зв'язків. Держави, зацікавлені в рівноправному і взаємовигідному економічному співробітництві, прагнуть будувати його на основі взаємності.

Найбільше сприяння — це договірний режим і визначення його обсягу — справа саме договірних сторін. Таке тлумачення цієї категорії було пануючим протягом останніх сторіч. Сторони можуть поширити дію цього режиму на сферу економічних відносин, можуть обмежити його дію лише питаннями торгівлі, мореплавства, визначеної сфери взаємодії тощо, можуть домовитися про його застосування тільки по окремих галузях регулювання економічних відносин (наприклад, щодо митного оподаткування або митного режиму в цілому).

Поряд з винятками обмежувального характеру чинне законодавство передбачає і виключення стимулюючого характеру у вигляді пільг (не тільки фінансових) для іноземних інвесторів, що можуть бути встановлені в інтересах соціально-економічного розвитку держави або суспільства. Види пільг і порядок їх надання встановлюються внутрішнім законодавством країни (наприклад, податковим).

У міжнародній торгівлі режим найбільшого сприяння означає порядок, при якому рівень мита і інших зборів, стягнутих при імпорті товарів із країни, що користується таким режимом, не повинен бути вище аналогічних митних платежів та зборів, що накладаються на товари будь-якої іншої країни. Те ж стосується і різних, пов'язаних з торгівлею, формальностей і процедур. Тобто режим найбільшого сприяння в економіці передбачає лише рівний з іншими торговими партнерами (не дискримінаційний) статус, а не будь-які особливі претензії чи пільги.

Як правило, рівні митного оподаткування всіх країн не залишаються незмінними, а міняються в залежності від ситуації у системі міжнародного поділу праці, інтеграційних процесів у світі тощо. У цілому ж характерна тенденція (зокрема, для розвинутих країн Світу) до поступового зниження митних податків. Так за останні 40 років їх рівень знизився більш ніж на 3/4.

Хоча у зв'язку із зміною економічної політики деяких держав, застосування санкцій щодо Російської Федерації, зміни економічних відносин із азійськими країнами, фактично економічні відносини, переходять до іншої фази правового регулювання, в якій саме і відображається підхід до застосування правових режимів як комплексних заходів міжнародного правового регулювання або захисту, а можливо і нападу на економіки інших країн. Не зважаючи на це, важливо пам'ятати, що взаємність є одним із основних принципів міжнародного торговельного й інвестиційного співробітництва. Однак багато актів міжнародно-правового характеру передбачають порушення даного принципу, насамперед, відносно країн, що розвиваються. Подібні положення містяться, наприклад, у ст.19 Хартії економічних прав і обов'язків держав ООН [4], яка встановлює у відношенні країн, що розвиваються, преференційний, невзаємний і недискримінаційний режим. У минулому такий режим надавався торгівлі між колоніальними країнами і їх метрополіями. СРСР і інші соціалістичні країни надавали особливі преференції для підтримки національної економіки країн, що розвиваються.

Отже, правовий режим найбільшого сприяння також може надаватися як на умовах взаємності між державами, так і без застосування цієї умови. У тому випадку, коли режим найбільшого сприяння надається без умови взаємності, мова йде про абсолютне найбільше сприяння. Саме такий режим, його стабільність дають змогу окремим територіям отримати інвестиції заради розвитку економіки за умови підтримки державною інфраструктурних проєктів: транспорту, зв'язку тощо на належному рівні, достатньому для розвитку бізнесу.

Значення принципу найбільшого сприяння варто показати на прикладі торгово-економічних відносин між США і Радянським Союзом. 18 жовтня 1972 р. між СРСР і США було підписано угоду про торгівлю, яка передбачала надання сторонами один одному режиму найбільшого сприяння в питаннях митного обкладання, зборів і інших формальностей при імпорті та експорті товарів. Засто-

сування в торгівлі з СРСР цього принципу могло б спричинити значні збитки для США, і саме тому не застосовувалося в повному обсязі.

Таким чином, держава Україна в цьому випадку може визначати та застосовувати особливий правовий режим найбільшого сприяння для розвитку відповідної території або розвитку відповідної галузі економіки, сфери господарювання шляхом, наприклад, застосування чинного українського законодавства з питань публічно-комерційного партнерства (в тому числі в односторонньому порядку), відкриваючи свої ринки товарів та послуг для нерезидентів України. Для такого випадку економісти мають виробити модель і сутність економічного впливу на суб'єктів господарювання у визначеній сфері, а юристи збудують правову конструкцію, яка забезпечить розуміння загальних та спеціальних правил й однакове їх застосування у будь-яких випадках.

З юридичного боку найбільш важливими напрямками обґрунтування та фіксування процесів будуть напрямки врегулювання в правовому режимі найбільшого сприяння таких питань:

- забезпечення можливості реалізації спеціального статусу окремих суб'єктів, на яких буде розповсюджуватися правовий режим, зміст їх правосуб'єктності, виникнення, зміни та припинення такого статусу та відповідальність за зловживання тими можливостями, які надає статус, й порушення;
- забезпечення процесуальних можливостей захисту суб'єкта господарювання від держави, та відповідальності держави у разі порушення заздалегідь встановлених його прав;
- визначення суті та відповідних обов'язкових умов існування режиму найбільшого сприяння в економіці, забезпечення однакового розуміння цих норм та однакового їх застосування;
- визначення юридичної відповідальності за ефективне виконання встановлених економістами KPI (англ. Key Performance Indicators — ключові показники ефективності) показників щодо реалізації визначених правових режимів в економіці країни.

Саме така близька та сумісна робота економістів та юристів задля встановлення й функціонування ефективних правових режимів в економіці, зможе забезпечити економічний розвиток України в подальшому й визначення її достойного місця в системі глобального розподілу праці.

На сьогодні Урядом створено програму розвитку України 2050, але її реалізація, особливо в частині економічних реформ, можлива лише у разі юридичного фіксування відповідальних осіб, регламентування їх правової відповідальності, повноважень органів управління цією програмою, їх правосуб'єктності, можливої участі недержавних суб'єктів у її реалізації, визначення можливостей самостійної реалізації суб'єктами господарювання умов цієї програми тощо. Саме такий підхід застосовується у багатьох країнах світу, саме такий досвід реалізації фактично комплексного підходу до вирішення економічних проблем дає позитивні результати.

Важливо розуміти, що інструментарій та механізми застосування особливих правових режимів загально відомі в юридичній науці. Незважаючи на це, на сьогодні, фактично, ця правова категорія отримує новий подих у результаті закладення законодавцем, правозастосовчими органами правових конструкцій, які виходять за межі конкретно визначених галузей права і можуть об'єднувати

окремі механізми, методи правового регулювання різних за сутністю галузей права. Взяти, для прикладу, ті, які регламентують для визначених суб'єктів особливий режим оподаткування господарських операцій, особливий режим найму іноземних спеціалістів, спрощення для них візових обмежень та дозволів, особливості укладання і реєстрації окремих видів правочинів, систему захисту права власності на інвестиції та майно.

Такий комплексний підхід може мати в законодавчому полі такі форми:

- комплексний підхід до врегулювання (саме врегулювання) відповідних суспільних відносин;
- своєрідна систематизація в одному нормативному акті єдиного комплексного підходу до суб'єктів, територій та/або напрямків господарської діяльності;
- інструмент спрощення застосування вже вкрай складного та запутаного чинного українського законодавства;
- визначення пріоритетних напрямків розвитку бізнесу, стратегічні пріоритети та місце національних компаній в міжнародному розподілі праці.

У більшості випадків в Україні режим найбільшого сприяння встановлюється, змінюється та припиняється на основі відповідних договорів України з іншими державами і застосовується в сфері зовнішньої торгівлі до відповідних суб'єктів господарської діяльності (правові норми СОТ [5], право країн Європейського Співтовариства). Хоча існують і правові режими, які визначають сприяння в розвитку конкретних галузей економіки, економічних процесів та правовідносин. При цьому в міжнародному публічному та приватному праві розглядається в більшості режим найбільшого сприяння відносно особливого фінансового режиму (режиму оподаткування), особливого митного режиму перетину митного та державного кордону товарами, послугами, фінансами та особами (адміністративне та митне право), тощо.

Таким чином, правовий режим найбільшого сприяння в економіці можна характеризувати, як цілий пласт правових норм, знань, наукових поглядів. Зазначений режим повинен визначати та оформлювати пріоритетні й стратегічні напрямки розвитку економіки на території державі. Виникнення та існування в державі такого режиму, а можна сказати і цілої низки таких режимів щодо окремих галузей економіки або окремих територій, є найважливішим елементом законодавчого оформлення тих економічних процесів, які виникають в українській державі за останні роки. Основною умовою застосування відповідних режимів найбільшого сприяння повинен стати ґрунтовний економічний аналіз можливостей застосування таких режимів, його вплив на населення країни і його зайнятість.

Виникнення передумов для існування та розвитку категорії правового режиму найбільшого сприяння всередині держави визначається необхідністю для України визначитися із своїм місцем в міжнародному розподілі праці, створенні доданої вартості в окремих галузях виробництва, відновленням розвитку економіки та зайнятості населення.

На сьогодні в світі питання щодо простого постачальника сировини на світові ринки для країни є не надто актуальним, оскільки в цій категорії товарів достатньо мала частка доданої вартості й, переважно, сировина, яка дешевшає. Ще більшим постає питання щодо забезпечення необхідними товарами внутрішнього ринку, а саме зменшення залежності від імпорту та імпортних цін. Саме

за допомогою комплексного вирішення, комплексного підходу, як до концепції економічного розвитку країни, стратегії розвитку визначених галузей економіки або територій, так і до правової форми, законодавчого оформлення, та визначення ефективної юридичної практики застосування цієї стратегії можна визначити й направити розвиток економіки України в цілому.

Для такого комплексного підходу до вирішення питання економічного розвитку України може бути застосована конструкція правового режиму найбільшого сприяння, яка повинна включати в себе елементи не тільки і, навіть, не стільки внутрішнього законодавства, а й гармонізуватися із нормами Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [6], нормами Угоди про заснування Світової організації торгівлі [7] (із нормами Угоди про приєднання для України [8]). Більш того, дуже важливим в цьому питанні є максимальне спрощення процедур, практики застосування всього що стосується розвитку бізнесу та максимального забезпечення права власності на інвестиції, майно, грошові кошти, в тому числі із можливістю використання для цього норм законодавства та судової практики інших країн, яким будуть довіряти інвестори, як внутрішні, так і зовнішні. Пріоритетом захисту повинні стати саме інвестиції. Саме тому, зміст й умови правового режиму найбільшого сприяння в сфері економіки повинні включати будь-які способи, методи і типи правового регулювання, але при цьому в різному їх сполученні, при домінуючій ролі одних і допоміжній ролі інших.

У зв'язку з цим по суті і неможливо привести категорію правового режиму найбільшого сприяння до якоїсь однієї галузі права, визначити окремим предметом та методом правового регулювання.

В цілому правовий режим найбільшого сприяння впливає на зміст правовідносин, тобто на коло прав і обов'язків учасників таких відносин, в тому числі і процесуальних, безпосередньо визначає коло учасників, які можуть застосовувати той чи інший правовий режим найбільшого сприяння здійснення господарської діяльності, процедури застосування таких норм, забезпечення стабільності прийнятих норм протягом тривалого часу, забезпечення та гарантування виконання чинного законодавства та захисту прав та інтересів учасників правовідносин і особливо гарантування та забезпечення права власності. Враховуючи вищезначене, не обов'язково, що до одного суб'єкта господарювання може застосовуватися лише один правовий режим найбільшого сприяння. У цьому контексті актуалізується питання щодо застосування в економіці країни різних правових режимів найбільшого сприяння щодо окремих галузей господарських відносин, окремих напрямків діяльності суб'єктів господарювання та держави, щодо розвитку окремих територій в межах України.

В науці існують погляди, що правовий режим навіть можна ототожнювати із правовою системою в державі в цілому, а режим найбільшого сприяння в свою чергу можна розглядати як елемент правового режиму. По суті правовий режим найбільшого сприяння в будь-якому разі похідна від правової системи в цілому, має більш вузький предмет регулювання, особливості законодавчого оформлення [9, с. 27], а найбільш важливими елементами змісту правового режиму найбільшого сприяння в економіці як правило, постають:

– особливості правового статусу, його набуття та припинення такого статусу щодо суб'єктів господарювання, в тому числі в процесі реєстрації, здійснення,

припинення господарської діяльності на конкретних територіях і у сферах господарської діяльності;

- особливості здійснення господарської діяльності на конкретних територіях та/або сферах господарської діяльності;

- особливі умови правового забезпечення фінансово-правового режиму (публічних фінансів);

- особливості руху та моніторингу руху капіталів (приватних фінансів) та товарів;

- особливості правового забезпечення руху фізичних осіб, особливості працевлаштування, освіти фізичних осіб [10].

У випадку із Україною, входженням до Світової організації торгівлі та особливостями набуття Україною правового статусу асоційованого учасника Європейського співтовариства, вище зазначені елементи змісту правового режиму змінюються, адаптуються та імплементуються у разі застосування правових режимів найбільшого сприяння щодо визначених суб'єктів господарювання, видів господарської діяльності, визначених територій. Наприклад, це стосується режиму найбільшого сприяння для розвитку вітчизняного товаровиробника. При цьому таке застосування може бути різним. Можливим є застосування режиму найбільшого сприяння як до економіки держави в цілому, так і до окремих галузей економіки чи до відповідних територій держави. Але, у будь-якому разі, необхідно комплексно підходити до питання місця відповідної галузі або території в системі економічних зв'язків всередині держави, конкурентоспроможності галузі на міжнародних ринках, перспектив та системи інфраструктури відповідної території, потенціалу галузі та/або території. Особливо це має значення у зв'язку із негативним досвідом застосування в Україні вільних економічних зон та їх особливого режиму, в тому числі оподаткування.

Це питання актуально постає вже протягом останніх двох років, коли, вартість робочої сили в Україні фактично відповідає китайській, але освіта та досвід персоналу має більш високий потенціал, при цьому інфраструктурні та природні можливості України більш доступні для Європи ніж будь-які азійські. У зв'язку з цим великі корпорації готові будувати виробництво близько до Європи, але їм необхідні умови для розвитку, юридичні гарантії здійснення господарської діяльності, судові гарантії захисту права їх власності на інвестиції й майно.

Висновки:

1. Встановлення правового режиму найбільшого сприяння може бути здійснено в односторонньому порядку законодавчим органом країни по відношенню до визначених галузей економіки або територій.

2. Встановлення або зміна правового режиму в окремих галузях економіки або на визначених територіях є можливим за умови встановлення чіткої стратегії перспективного розвитку держави або окремої території в державі та визначення їх місця в системі глобального розподілу праці.

3. Обов'язковим вимогами до змісту та законодавчих умов режиму найбільшого сприяння повинні бути:

- законодавче забезпечення можливості реалізації спеціального статусу окремих суб'єктів, на яких буде розповсюджуватися правовий режим, зміст їх правосуб'єктності, виникнення, зміни та припинення такого статусу для

суб'єктів господарювання та відповідальність за зловживання та порушення тими можливостями, які надає статус;

- законодавче забезпечення процесуальних можливостей захисту суб'єкту господарювання від держави та відповідальності держави у разі порушення заздалегідь встановлених прав суб'єкта господарювання;

- законодавче визначення суті та відповідних обов'язкових умов існування режиму найбільшого сприяння в економіці, забезпечення однакового розуміння цих норм та однакового застосування;

- визначення юридичної відповідальності за ефективне виконання встановлених економістами КРІ показників щодо реалізації визначених правових режимів в економіці країни.

4. Правова форма застосування такого режиму може мати декілька варіантів в залежності від економічних пріоритетів:

- це комплексний підхід до врегулювання (саме врегулювання) відповідних суспільних відносин;

- своєрідна систематизація в одному нормативному акті єдиного комплексного підходу до суб'єктів, територій та/або напрямків господарської діяльності;

- інструмент спрощення застосування вже вкрай складного та запутаного чинного українського законодавства;

- визначення пріоритетних напрямків розвитку бізнесу, стратегічні пріоритети та місце національних компаній в міжнародному розподілу праці.

5. Входження України до Світової організації торгівлі та особливості набуття Україною правового статусу асоційованого учасника Європейського співтовариства встановлюють відповідні вимоги та обмеження до змісту та умов правового режиму найбільшого сприяння і повинні змінюватися, адаптуватися та імплементуватися у відповідності із взятими на себе зобов'язаннями.

Подальше дослідження проблематики встановлення і забезпечення функціонування правового режиму найбільшого сприяння в економіці має бути спрямованим на вироблення механізмів забезпечення правових умов для адекватності економічного ефекту від рівня освіти і кваліфікації трудового потенціалу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розанов И. С. Административно-правовые режимы по законодательству Российской Федерации, их назначение и структура / И. С. Розанов // Государство и право. — 1996. — № 9. — С. 84-91.

2. Алексеев С. С. Теория права. 2-е изд. / С. С. Алексеев. — М.: Издательство БЕК, 1995. — 320 с.

3. Мицкевич А. В. Соотношение системы советского права с системой советского законодательства / А. В. Мицкевич // Ученые записки ВНИИСЗ. — Вып. 11. — М., 1967. — С. 3-24.

4. Хартия экономических прав и обязанностей государств [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_077

5. Генеральна угода про торгівлю послугами між країнами СОТ. Стаття 2989 // Офіційний вісник України від 12.11.2010 р. — 2010. — № 84. — С. 482.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої

сторони [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

7. Угода про заснування Світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_049

8. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. Женева, 5 лютого 2008 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_049

9. Коссе Д. Д. Значення та сутність правового режиму в правовій системі України / Д. Д. Коссе // Часопис Київського університету права. — 2010. — Вип. 2. — С. 25-29.

10. Коссе Д. Д. Правовий режим та правова система (ознаки та співвідношення) / Д. Д. Коссе // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Сьомі осінні юридичні читання». Частина друга. — Хмельницький: ХУУП, 2008, — С. 81 — 83.

REFERENCES

1. Rozanov, Y. S. (1996). The administrative and legal regimes in legislation of the Russian Federation, their appointment and structure. *Gosudarstvo I pravo (State and Law)*, 9, 84-91 (in Rus.).

2. Alekseev, S. S. (1995). *The theory of law*. Moscow: Izdatelstvo BEK (in Rus.).

3. Mytskevych, A. V. (1967). Alignment of Soviet law to the Soviet system of law. *Uchonye zapiski VNIISZ (Scientist notes of VNIISZ)*, 11, 3-24 (in Rus.).

4. *The Charter of Economic Rights and Duties of States*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_077 (in Rus.).

5. The General Agreement on Trade in Services between the WTO. Article 2989. (2010). *Ofitsialnyi visnyk Ukrainy (Official Bulletin of Ukraine)*, 84, 482 (in Ukr.).

6. *The Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (in Ukr.).

7. *Agreement Establishing the World Trade Organization*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_049 (in Ukr.).

8. *Protocol on Ukraine's accession to the World Trade Organization. Geneva, February 5, 2008*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_049 (in Ukr.).

9. Kosse, D. D. (2010). Significance and essence of the legal regime in the legal system of Ukraine. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava (Journal of Kyiv University of Law)*, 2, 25-29 (in Ukr.).

10. Kosse, D. D. (2008). The legal regime and legal system (features and correlation). In *Actual problems of legal science: Abstracts of the International Scientific Conference of Young Scientists «Seventh legal autumn reading.»* (Vol.2, pp. 81-83). Khmelnytskyi: KhUUP (in Ukr.).

Лисенко Г.І.*

кандидат історичних наук, доцент
ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»
Дніпро, Україна. G-193@ yandex.ua

Волкова С.П.,

старший викладач
ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»
Дніпро, Україна. G-193@ yandex.ua

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Анотація. Аналізується питання щодо необхідності приведення українського права у відповідність з нормами та принципами міжнародного права — тенденції, що особливо виявила себе після підписання політичної та економічної частини частини Угоди про асоціацію між Європейським Союзом і Україною. Розглядається діяльність Європейського суду з прав людини та вплив даної міжнародної інституції на національну судову практику і сприяння її дотриманню основних прав і свобод людини. Обговорюється вплив рішень Європейського Суду на правову систему України, що потребує реформаций не лише на рівні захисту прав і свобод людини, а й на рівні інституційних змін. Йдеться, зокрема, що певні рішення системи судопроцесу і юрисдикції судів України викликають сумнів щодо відповідності положенням Європейській конвенції з прав людини. Зазначається, що правотворчий вплив Суду на українське право виявляється у багатьох аспектах, включаючи принцип автономності термінів та концепцій, що їх використано у тексті Конвенції. Новим для України став інститут апеляційних судів, який розглядається Європейським Судом як один з ефективних засобів захисту прав людини в більшості держав-членів Ради Європи.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція, правова система, рішення Європейського суду з прав людини, Закон України.

Аннотация. Анализируется вопрос о необходимости приведения украинского права в соответствие с нормами и принципами международного права — тенденции, которая особенно проявила себя после подписания политической и экономической части Соглашения об ассоциации между Европейским Союзом и Украиной. Рассматривается деятельность Европейского суда по правам человека и влияние данной международной институции на национальную судебную практику и содействие ее соблюдению основных прав и свобод человека. Обсуждается влияние решений Европейского суда на правовую систему Украины которая требует реформации не только на уровне защиты прав и свобод человека, но и на уровне институциональных изменений. Указывается, в частности, что определенные решения системы судопроцесса Украины и юрисдикции судов вызывают сомнение относительно положений Европейской конвенции по правам человека. Отмечается, что правотворческое влияние Суда на украинское право проявляется во многих аспектах, включая принцип автономности терминов и концепций, которые использованы в тексте Конвенции. Новым для Украины стал институт апелляционных судов, который рассматривается Европейским судом как один из эффективных средств защиты прав человека в большинстве государств-членов Совета Европы.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конвенция, правовая система, решение Европейского суда по правам человека, Закон Украины.

*Lysenko G.I., Ph.D. in History, Associate Professor, Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Academy, Dnipro, Ukraine. G-193@ yandex.ua

Volkova S.P., Senior Lecturer, Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Academy, Dnipro, Ukraine. G-193@ yandex.ua

IMPACT OF DECISIONS OF EUROPEAN COURT UPON LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. *It is analyzed the question about necessity of bringing Ukrainian law into conformity with the norms and principles of international law — the tendency which especially revealed itself after signing the political and economic part of the Association Agreement between the European Union and Ukraine. It is considered the activity of the European Court of Human Rights and the influence of this international institution on a national jurisprudence and the promotion of fundamental human rights and freedoms. Discussion is given on the impact of the European Court of Human Rights on the legal system of Ukraine which is of need to be reformed not only upon protection of human rights and freedoms, but also at the institutional level. It is said in particular in this respect, that certain decisions of the judicial system of Ukraine and the jurisdiction of the courts cast doubt according to European Convention on Human Rights. It is noted legislative impact of the European Court on the Ukrainian law in different spheres, including the principle of autonomy of the terms and concepts used in the text of the Convention. New for Ukraine became the Institute of appellate courts which is seen by the European Court as one of the most effective means of protecting human rights in most of the members of the Council of Europe.*

Key words: *European Court of Human Rights, the Convention, the legal system, the European Court of Human Rights, Law of Ukraine.*

Постановка проблеми. Після здобуття незалежності України, стало актуальним питання про необхідність приведення українського права у відповідність з нормами та принципами міжнародного права, а особливо гостро постає питання після підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Європейським Союзом і Україною, яку було укладено 21 березня 2014 року, та економічної частини — 27 червня 2014 року.

Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) — це міжнародна судова установа, створена 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, ратифікованої 1953 року. Суд розглядає міждержавні або індивідуальні заяви й виносить рішення стосовно порушень політичних і цивільних прав людини.

Суд знаходиться у Страсбурзі (Франція) в Палаці прав людини, який було спроектовано британським архітектором Річардом Роджерсом у 1994 році. Під юрисдикцією ЄСПЛ перебуває близько 800 мільйонів людей, які проживають у 47 державах-членах Ради Європи, що ратифікували Конвенцію. Рішення ЄСПЛ є обов'язковим для держав та підлягає виконанню. Україна ратифікувала Європейську конвенцію 17 липня 1997 року, а вже 11 вересня того ж року вона набула чинності. Відтоді цей документ є частиною законодавства нашої держави й має застосовуватися нарівні з іншими нормативно-правовими актами, а рішення Європейського суду з прав людини підлягають прямому виконанню на національному рівні.

Парламентська асамблея Ради Європи обирає суддів до Європейського суду строком на 6 років, які не можуть переобиратися. Суддя може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів (стаття 24). З квітня 2010 року суддею ЄСПЛ від України є Ганна Юдківська (наразі вона є віцепрезидентом п'ятої палати ЄСПЛ).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питанням щодо організації, принципів та структури діяльності Європейського суду й застосування рішень ЄСПЛ у правовій практиці України присвячено чимало наукових праць як українських, так і зарубіжних науковців, зокрема М. Чугуєвської [1], О. Сидоренко,

Т. Фулея, І. Демченка, В. Буткевича, В. Капустинського, С. Головатого, С. Шевчука та багатьох інших.

Мета статті: розглянути діяльність Європейського суду з прав людини та вплив даної міжнародної інституції на національну судову практику і сприяння її дотриманню основних прав і свобод людини.

Основні результати дослідження. Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави став вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995 року та ратифікація Верховною Радою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. З часу набрання чинності Конвенцією було прийнято 11 Протоколів, які стали її невід'ємною частиною. Протоколи розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту. Конвенція та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції України як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Верховна Рада України прийняла два закони: Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [2] та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3].

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, держава перш за все зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих протоколах. У пункті 1 частини першої Закону України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року, на підставі якого відбулася ратифікація Конвенції та окремих протоколів до неї, зазначено, що: «Україна повністю визнає на своїй території ... щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [4].

Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позицій ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [4, с. 6].

Права й свободи, передбачені Конвенцією, обіймають найважливіші сторони життя особи і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них — право на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону [5].

Рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції, а порядок виконання Рішення визначається Законом України «Про виконавче провадження» й іншими нормативно-правовими актами з урахуванням особливостей, що передбачені цим Законом. Виконання Рішення здійснюється за рахунок Державного бюджету України [3].

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3] виплата відшкодування повинна бути здійснена протягом трьох місяців із моменту набуття рішенням остаточного статусу. У разі порушення встановленого терміну на суму відшкодування нараховується пеня. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в частині виплати відшкодування покладено на органи Державної виконавчої служби. Так, відповідно до п. 10 ч. II ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» [6] рішення ЄСПЛ підлягають виконанню Державною виконавчою службою з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3].

Відповідно до ст. 46 Конвенції нагляд за виконанням рішень Європейського суду здійснює Комітет міністрів Ради Європи, який для виконання цієї норми має стежити не тільки за своєчасною виплатою грошової компенсації, але і за тим, як держава — учасник Конвенції виправляє очевидні у світлі Європейського суду розходження норм його внутрішнього права або позиції судової практики зі стандартами Ради Європи. Юридично рішення, винесене Європейським судом, є обов'язковим лише для держави — відповідача у справі. Однак доволі часто значущість рішень Європейського суду виходить за національні межі, впливаючи на право і судову практику й інших держав — учасниць Конвенції [7].

Наприклад, станом на 31 грудня 2011 році в Європейському суді на розгляді перебувало загалом 152 800 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (станом на 31 грудня 2010 р. — 139 650). З них 10750 справ проти України, що складає 7 % від загальної кількості справ (станом на кінець 2010 р. — 7,5 %). У порівнянні з іншими державами за кількістю справ на розгляді Європейського суду Україна перебувала на п'ятому місці після Росії, Туреччини, Італії та Румунії [8].

Згідно зі звітом за 2014 рік Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини Наталії Севостьянової, на 30 листопада 2014 року на розгляді в суді проти України перебувало 13 600 справ (13,3% від загальної кількості). Тобто Україна посідала перше місце за кількістю справ, які перебували на розгляді в цьому суді [9].

За статистичною інформацією, наявною на сайті ЄСПЛ [10], станом на 31 грудня 2014 року в Європейському суді перебувало на розгляді 13650 заяв проти України, що становить 19,5% усіх заяв, які перебувають на розгляді. Це найбільша частка однієї країни. Для порівняння, щодо Італії на розгляді перебувало 10100 заяв (14,4%), Росії — 10000 (14,3%), Туреччини — 9500 (13,6%), Румунії — 3400 (4,9%).

Станом на 31 серпня 2015 року Україна посідає перше місце за кількістю скарг, які чекають розгляду ЄСПЛ серед усіх держав-відповідачів. Про це свідчить офіційна статистика, оприлюднена на сайті ЄСПЛ. Скарги проти України складала близько 21%.

За період 1998-2014 рр. щодо України було винесено 1002 рішення; з них у 987 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї [11]. Тексти рішень Суду розміщені в базі даних HUDOC, у справах щодо України їх також можна знайти на сайті Міністерства юстиції України. Крім того, рішення у справах проти України публікуються в «Офіційному віснику України» та інших офіційних і неофіційних виданнях.

В. Капустинський та І. Демченко відзначають, що рішення ЄСПЛ стали одним із основних джерел права для національних правових систем у галузі прав людини, включаючи й українську систему права, для формування європейських і національних стандартів захисту прав людини [12, 13].

Рада Європи підготувала зведену статистику виконання рішень ЄСПЛ країнами-членами організації за 2014 рік, у якій влада суттєво зменшила виплати у справах, в яких Україна прогала позивачам в ЄСПЛ, накопичивши через це значну заборгованість. Зокрема, кожне п'яте рішення ЄСПЛ, в якому виникло тривале прострочення виплат, є українським (всього на обліку ЄСПЛ — 765 справ, в яких виникло тривале прострочення платежу). Протягом 2013 року Україна прогала за позовами в ЄСПЛ майже 33 млн євро [14].

Голова Вищого адміністративного суду України Олександр Нечитайло на IV Міжнародному форумі з практики Європейського суду з прав людини у м. Львові, який відбувся наприкінці листопада 2015 року відзначив, що «кількість поданих до ЄСПЛ заяв щодо порушення громадянських прав Україною в особі уповноважених органів свідчить про наявність проблем на рівні держави як з додержанням прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, так і з їхнім судовим захистом. У Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2014 році серед основних проблем, які призводять до констатації Європейським судом порушень Україною положень Конвенції, за прикрою традицією названо невиконання або тривале виконання рішень національних судів, а також недоліки судової практики, що призводять до порушення права особи на справедливий судовий розгляд. В Україні не виконуються рішення не лише національних судів. Маємо проблеми з виконанням рішень Європейського суду з прав людини» [15].

Вплив рішень ЄСПЛ на правову систему України вбачається не лише на рівні захисту прав і свобод людини, а й на рівні інституційному, оскільки певні рішення системи судоустрою України і юрисдикції судів викликають сумнів відповідності положенням Конвенції. Правотворчий вплив Суду на українське право виявляється хоча б у принципі автономності термінів та концепцій, що їх використано у тексті Конвенції. Окрім цього, певні рішення Європейського суду з прав людини стали керівними для захисту прав і свобод особи і викликали ряд однорідних заяв до Європейського суду. Новим для України став інститут апеляційних судів, який розглядається Європейським судом як один з ефективних засобів захисту прав людини в більшості держав-членів Ради Європи.

Проте, розглядаючи справи українських заявників, Європейський суд постійно звертає увагу на байдужість судових органів України, які на практиці повторюють одні й ті самі помилки замість того, щоб уникати їх. Це свідчить про те, що українські суди мають постійно одержувати інформацію про рішення, прийняті Європейським судом, вивчати, аналізувати їх та враховувати у своїй роботі.

Якщо проаналізувати стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав людини, деякі автори зазначають, що владою здійснюються певні кроки щодо приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів прав людини та їх запровадження на практиці [16]. Однак сучасність потребує посилення заходів для забезпечення виконання взятих Україною зо-

бов'язань у галузі прав і свобод людини. В цьому плані слід підтримати пропозицію Н. Карпачової про розробку Національної програми щодо адаптації законодавства України до міжнародних стандартів у галузі прав людини, де визначити перелік універсальних та регіональних конвенцій з прав людини, які потрібно ратифікувати у першочерговому порядку [16].

Актуальними і на сьогодні є слова М. Пурбе-Лундін (Швеція, Група Європейської народної партії), що Конституція України потребує негайних змін, рівність між обвинуваченням та захистом повинна бути забезпечена, кримінальне переслідування за політичну діяльність є неприпустимим й запропонувала Україні допомогу на шляху до демократії, оскільки як теперішній, так і попередній уряди більше говорили, ніж робили для демократизації держави [17].

Висновки. Вплив рішень Європейського Суду з прав людини на правову систему України вбачається не лише на рівні захисту прав і свобод людини, а й на рівні інституційному, оскільки певні рішення викликають сумнів у відповідності системи судоустрою України і юрисдикції судів положенням Конвенції. Правотворчий вплив Суду на українське право виявляється хоча б у принципі автономності термінів та концепцій, що їх використано у тексті Конвенції. Окрім цього, певні рішення Європейського суду з прав людини стали керівними для захисту прав і свобод особи і викликали ряд однорідних заяв до Європейського суду. Новим для України став інститут апеляційних судів, який розглядається Європейським Судом як один з ефективних засобів захисту прав людини в більшості держав-членів Ради Європи.

Правозахисна система в Україні ще не спроможна належно забезпечити своїм громадянам захист прав та свобод, гарантованих Конституцією України. Вирішення зазначеного можливе лише за умов належного законодавчого забезпечення та створення ефективного механізму його реалізації, зокрема дотримання стандартів Ради Європи, прецедентної практики Європейського суду, Конституції, кодексів та законів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти / М. Чугуєвська // Віче. — 2013. — № 2. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3895/>
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року // Голос України. — 1997. — 24 липня.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
4. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. — К., 2015. — 128 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1784349/>
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Європейський Суд з прав людини — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/159>

6. Про виконавче провадження: Закон України № 606 XIV від 21.04.1999 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606141>
7. Сидоренко О. О. Вплив рішення Європейського суду з прав людини на правову систему України // Проблеми законності. Збірник наукових праць. — 2015. — № 130. — С. 27 — 34 — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/53729/49755>
8. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2011 році — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/files/Zvit_2011_%2802022012%29.pdf
9. Європейський суд з прав людини проти України: як подолати ганебну статистику — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yeuropejskij-sud-z-prav-lyudini-proti-ukrayini-yak/>
10. European court of human rights application pending before a judicial formation 31/12/2014 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2014_ENG.pdf
11. Violations by Article and by State — 1959 — 2014 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf
12. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 — міжнародне право / В. А. Капустинський, Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2006. — 22 с.
13. Демченко І. С. Практика Європейського суду з прав людини в національній судовій практиці у справах, пов'язаних із медициною / І. С. Демченко // Часопис Київського університету права. — 2014. — № 2. — С. 348.
14. Україна провалює виконання рішень Європейського суду з прав людини — статистика — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/03/23/7032158/>
15. Відбувся IV Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vasu.gov.ua/123535/>
16. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні / Н. Карпачова // Право України. — 2009. — № 4. — С. 4 — 21.
17. Звіт за результатами роботи Постійної делегації Верховної Ради України у Парламентській асамблеї Ради Європи під час Першої частини сесії ПАРЕ 2012 року. м. Страсбург, 23-27 січня 2012 року — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1408_Zvit_%2823-27_jan_2012%29.htm

REFERENCES

1. Chuguievska, M. (2013). Implementation by Ukraine of decisions of the European Court of Human Rights: problematic aspects. *Viche (Council)*, 2. Retrieved from <http://www.viche.info/journal/3895/> (in Ukr.).
2. On ratification of the European Convention on Human Rights of 1950, the First Protocol and Protocols № 2,4,7 and 11 of the Convention. The Law of Ukraine № 475/97-Verkhovna Rada from 17 July 1997. (1997, July 24). *Golos Ukrainy (The Voice of Ukraine)* (in Ukr.).
3. *On execution of decisions and application of the European Court of Human Rights*. The Law of Ukraine № 3477-IV from 23.02.2006. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (in Ukr.).

4. Fulei, T.I. (2015) *The application of the European Court of Human Rights in administrative proceedings*. Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/1784349/> (in Ukr.).
5. *European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights* (n.d.). Retrieved from <http://old.minjust.gov.ua/159> (in Ukr.).
6. *On Enforcement Proceedings*. The Law of Ukraine № 606 from 21.04.1999, the XIV (1999). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606141> (in Ukr.).
7. Sidorenko, O. O. (2015). The impact of the European Court of Human Rights on the legal system of Ukraine. *Problemy zakonnosti (The Problems of legality)*, 130, 27-34. Retrieved from <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/53729/49755> (in Ukr.).
8. *The annual report on the performance of the Government Commissioner for the European Court of Human Rights in 2011*. Retrieved from http://www.minjust.gov.ua/files/Zvit_2011_%2802022012%29.pdf (in Ukr.).
9. *European Court of Human Rights against Ukraine: how to overcome the shameful statistic* (n.d.). Retrieved from http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yevropejskij_sud-z-pravlyudini-proti-ukrayini-yak/ (in Ukr.).
10. *European court of human rights application pending before a judicial formation 31/12/2014* Retrieved from http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2014_ENG.pdf
11. *Violations by Article and by State — 1959 — 2014* (2014). Retrieved from http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf
12. Kapustynskyi, V. A. (2006). *The impact of the European Court of Human Rights on the formation of national human rights systems and compliance by States with human rights standards: essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of jurisdiction*. Kyiv (in Ukr.).
13. Demchenko I. S. (2014). Practice of European Court of Human Rights in national jurisprudence in cases involving medicine. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava (Journal of Kiev University of Law)*, 2, 348 (in Ukr.).
14. *Ukraine fails execution of the decisions of the European Court of Human Rights — statistics* (n.d.). Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/03/23/7032158/> (in Ukr.).
15. *The IV International Forum of the practice of European Court of Human Rights took place* (n.d.). Retrieved from <http://www.vasu.gov.ua/123535/> (in Ukr.).
16. Karpachova, N. (2009). International standards in the field of human rights and problems of their implementation in Ukraine. *Pravo Ukrainy (the Lawt of Ukraine)*, 4, 4-21 (in Ukr.).
17. *Report on the work of the Constant Delegation of the Verkhovna Rada of Ukraine in the Parliamentary Assembly of the Council of Europe at the first part of the PACE session in 2012. Strasbourg, 23-27 January 2012* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1408_Zvit_%2823-27_jan_2012%29.htm (in Ukr.).

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Анотація. Досліджуються проблеми політичної і правової відповідальності за порушення земельного законодавства України. Аналізуються визначення, а також ознаки дисциплінарної, цивільної, адміністративної і кримінальної відповідальності за земельні порушення. Розглядаються пропозиції українських вчених щодо введення спеціального типу політичної і правової відповідальності за порушення земельного законодавства. Виявлено сутність, цілі, доцільність, особливі риси такого типу відповідальності. В статті також аналізуються зобов'язання України щодо адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Відмічається, що адаптація національних інститутів правової відповідальності за порушення земельного законодавства буде орієнтована, насамперед, до земельних порушень екологічного характеру. Досліджуються фундаментальні принципи природоохоронної відповідальності законодавства Європейського Союзу. Визначені принципи попередження шкоди, «забруднювач платить», принцип невідворотної відповідальності. Визнається необхідність реалізації принципу «забруднювач платить» в українську правову систему, що вимагає широкомасштабні зміни національного законодавства.

Ключові слова: земельне правопорушення, юридична відповідальність, земельно-правова відповідальність, адаптація, Європейський Союз

Аннотация. Исследуются проблемы политической и правовой ответственности за нарушения земельного законодательства Украины. Анализируются определения, а также признаки дисциплинарной, гражданской-правовой, административной и криминальной ответственности за земельные нарушения. Рассматриваются предложения украинских ученых в отношении введения специального типа политической и правовой ответственности за нарушение земельного законодательства. Выявлены суть, цели, целесообразность, особые черты такого типа законодательства. В статье анализируются обязательства Украины в отношении адаптации национального законодательства к законодательству Европейского Союза. Отмечается, что адаптация национальных институтов правовой ответственности за нарушение земельного законодательства будет ориентирована, прежде всего, на земельные нарушения экологического характера. Исследуются фундаментальные принципы природоохранной ответственности законодательства Европейского Союза. Определены принципы предотвращения вреда, «загрязнитель платит», принцип неизбежной ответственности. Определяется необходимость имплементации принципа «загрязнитель платит» в украинской правовой системе, что требует широкомасштабных изменений национального законодательства.

Ключевые слова: земельное правонарушение, юридическая ответственность, земельно-правовая ответственность, адаптация, Европейский Союз.

Abstract. The problems of political and legal responsibility for violations of land legislation of Ukraine are researched. The definitions of legal responsibility as well as features of disciplinary, civil, administrative and criminal responsibility for the land violations are described. It is examined the proposals of Ukrainian scientists upon the introduction of a special type of political and legal responsibility for violations of land legislation. The essence, goals, expediency and specific characteristics of such kind of responsibility are revealed. The article examines also the obligations of Ukraine regarding

* Litoshenko O.S., Ph.D. in Law, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. olena826@ukr.net

SOME ASPECTS OF POLITICAL AND LEGAL ENSURING OF LAND RELATIONS REFORMING IN UKRAINE

the adaptation of national legislation to the legislation of the European Union. It is noted that the adaptation of the national institute of legal responsibility for violation of land legislation will be applied, firstly, to the land violations of an environmental nature. The fundamental principles of environmental responsibility of the European Union legislation are investigated. The principles of preventing harm, the «polluter pays principle» and the principle of inevitability of environmental responsibility are nominated. The necessity of implementation the «polluter pays principle» into Ukrainian law is justified, that requires large-scale changes in the national legislation.

Key words: *land violations, legal responsibility, land legal responsibility, adaptation, European Union.*

Постановка проблеми. Відповідальність за порушення земельного законодавства — важлива складова політико-правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, спрямованих на стимулювання додержання земельно-правових норм, відновлення порушених прав суб'єктів, а також запобігання вчиненню земельних правопорушень. В літературі існує велика кількість визначень юридичної відповідальності [1, с. 152-153; 2, с. 268; 3, с. 232-233; 4, с. 557 тощо], але найбільш вдалим видається визначення А.М. Мірошниченка, який розглядає юридичну відповідальність як правовідносини із примусового покладення на правопорушника додаткових обов'язків негативного характеру або позбавлення його прав у зв'язку із вчиненням правопорушення [5, с. 476]. Традиційно виділяють такі види юридичної відповідальності, як цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та дисциплінарна. Вони перераховані, зокрема, у ст. 92 Конституції України від 28.06.1996 р. Крім того, останнім часом виділяють ще й такі види відповідальності, як конституційна, фінансова, еколого-правова, земельно-правова, господарсько-правова та інші [5, с. 477].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема встановлення спеціального виду юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства аналізується у працях Вівчаренка О.А. [6], Мірошниченка А.М. [5, 7], Погрібного О.О. [4], Шульги М.В. [3] та інших вчених. Однак дане питання не знайшло свого остаточного вирішення ані в земельно-правовій доктрині, ані в нормативно-правових актах. На сьогоднішній день дана проблема набуває особливої актуальності, з огляду на взяті на себе Україною зобов'язання щодо поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу (далі — ЄС).

Метою статті є подальше дослідження спеціального виду політико-правової відповідальності за порушення земельного законодавства, вироблення пропозицій щодо доцільності запровадження такої відповідальності на рівні нормативно-правових актів з урахуванням адаптаційних процесів між Україною та ЄС.

Основні завдання: 1) розкрити особливості застосування традиційних видів юридичної відповідальності за земельні правопорушення; 2) проаналізувати специфічні ознаки земельно-правової відповідальності; 3) сформулювати висновки щодо доцільності запровадження спеціального виду політико-правової відповідальності за порушення земельного законодавства в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Основні результати дослідження. У спеціальній літературі зазначається, що відповідальність за порушення земельного законодавства є міжгалузевим правовим інститутом, оскільки реалізується з використанням різних за характером заходів впливу на правопорушників [3, с. 234]. В переважній більшості випадків порушення земельного законодавства є одночасно і порушенням право-

вих норм інших галузей права (зокрема, трудового, цивільного, адміністративного чи кримінального). Таким чином, земельне правопорушення може бути підставою для застосування заходів кримінальної, цивільно-правової, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, якщо воно одночасно є злочином, цивільно-правовим порушенням, адміністративним чи дисциплінарним проступком.

Перелік видів порушень земельного законодавства закріплений у ст. 211 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. (далі — ЗК України), згідно якої громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення, як: самовільне зайняття земельних ділянок; псування або забруднення земель; будівництво об'єктів, що негативно впливають на стан земель; використання земель не за цільовим призначенням тощо. Але наведений перелік правопорушень не є вичерпним, у зв'язку з чим у ч. 2 ст. 211 ЗК України передбачено, що законом може бути встановлено відповідальність й за інші порушення законодавства.

Можливість застосування до осіб, винних у вчиненні земельних правопорушень, дисциплінарної відповідальності зазначеною статтею прямо не передбачена. Але з цього не випливає, що притягнення порушників земельного законодавства до такого виду відповідальності виключається. Відповідно до чинного законодавства при скоєнні правопорушень працівниками сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і форм господарювання застосовуються відповідні норми Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 р. Крім того, за певних умов можуть застосовуватися заходи дисциплінарної відповідальності, передбачені в статутах і правилах внутрішнього розпорядку цих підприємств. Підставами їх застосування є вчинення дисциплінарних проступків, що являють собою винне невиконання трудових обов'язків під час роботи.

Цивільно-правова відповідальність за вчинення земельних правопорушень виконує компенсаційно-відновлювальну, організаційно-стимулюючу, запобіжно-превентивну та карально-штрафну функції [4, с. 578]. Законодавчою підставою застосування такої відповідальності є ст. 211 ЗК України та ст.ст. 1166-1194 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. Відповідно до вимог цивільного законодавства заподіювач шкоди, яка виникла внаслідок порушення земельного законодавства, зобов'язаний відшкодувати її власнику землі чи землекористувачу в повному обсязі.

Найбільш поширеним видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення є адміністративна відповідальність. Основний вид адміністративного стягнення — штраф, що стягується з суб'єкта правопорушення в дохід державного бюджету (а не на користь потерпілої сторони, як у випадку цивільно-правової відповідальності) з метою покарання правопорушника. Адміністративна відповідальність застосовується за адміністративні правопорушення, якими згідно ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність. Причому адміністративна відповідальність настає лише за такі порушення, які за своїм характером не тягнуть кримінальної відповідальності. Перелік видів земельних правопорушень і порядок

притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення встановлений Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення і має яскраво виражений каральний характер. Вона настає за вчинення злочину, яким визнається суспільно небезпечне винне діяння, заборонене Кримінальним кодексом України від 05.04.2001 р. під загрозою покарання. Кримінальній відповідальності за порушення земельного законодавства притаманні такі ознаки, як виключно особистий характер, особливий порядок притягнення особи до цього виду відповідальності та обмеженість підстав її виникнення. Чинний КК України передбачає низку складів злочинів у сфері земельно-правових відносин, які переважно вміщені у розділі VIII Кодексу «Злочини проти довкілля». Крім того, з огляду на багаточисельність та підвищений рівень суспільної небезпеки правопорушень у вигляді самовільного зайняття земельних ділянок, у 2007 році такі діяння були криміналізовані шляхом доповнення КК України ст. 197-1, яка розміщена у розділі VI «Злочини проти власності».

Отже, за порушення земельного законодавства можуть застосовуватися заходи дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності, що прямо передбачено ст. 92 Конституції України. В земельному праві юридичну відповідальність можна визначити як комплексний міжгалузевий правовий інститут, який охоплює сукупність політико-правових норм, що закріплюють види, заходи й порядок застосування заходів юридичної відповідальності до порушників земельного законодавства.

Крім того, земельне законодавство містить низку самостійних заходів впливу на правопорушників, що дало підстави науковцям виділяти поряд із традиційними видами юридичної відповідальності, ще й спеціального виду відповідальності за порушення земельного законодавства. Він найчастіше іменується земельно-правовою відповідальністю. Втім, у науковій літературі відсутня єдність щодо найменування цього виду відповідальності: одні вчені називають його спеціальним видом відповідальності [8, с. 362], інші — земельно-правовим [9, с. 7-8].

Земельно-правова відповідальність у правовій доктрині визначається як: «застосування державно-правових санкцій, що безпосередньо передбачені земельним законодавством, до правопорушника, у результаті чого останній зазнає негативних наслідків земельно-правового характеру» [9, с. 7-8].

Дослідники обґрунтовують визначення та застосування спеціальної земельно-правової відповідальності наступним: 1) земля як об'єкт природи має певну специфіку, відмінну від інших об'єктів матеріального світу, тому застосування традиційних засобів юридичної відповідальності є недостатнім для забезпечення належного правового режиму її використання та охорони; 2) основною метою законодавчого закріплення та практичного застосування спеціальних земельно-правових заходів відповідальності є відновлення попереднього стану у земельних відносинах; 3) спеціальні заходи відповідальності проявляються не стільки у настанні несприятливих матеріальних наслідків для порушника земельного законодавства, скільки у відшкодуванні витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки [4, с. 587-588]. До спеціальної земельно-правової відповідальності пропонується віднести примусове припинення права

користування земельною ділянкою, обов'язок знести власником земельної ділянки чи землекористувачем самовільно зведеного об'єкту чи повернути самовільно зайняту земельну ділянку [3, с. 233-234; 4, с. 588] тощо.

Слід зазначити, що за самовільне зайняття земельної ділянки передбачена кримінальна відповідальність за ст. 197-1 КК України та адміністративна — за ст. 53-1 КУпАП. Водночас О.О. Погрібний пропонує поряд із застосуванням кримінальної або адміністративної відповідальності застосовувати до порушника також заходи земельно-правової відповідальності [4, с. 588], оскільки земельно-правові заходи впливу за своєю природою, цілями та умовами застосування відрізняються від адміністративної відповідальності наступними ознаками: 1) об'єктом земельного правопорушення є суб'єктивні права і законні інтереси власників землі та землекористувачів, а об'єктом адміністративного правопорушення є встановлений порядок використання та охорони земель; 2) застосування заходів адміністративної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки не вирішує питання про повернення ділянки законному власнику чи користувачу, а накладення цього заходу впливу не звільняє правопорушника від застосування до нього земельно-правових заходів відповідальності; 3) земельно-правова відповідальність передбачає систему дій, спрямованих на приведення земельної ділянки у придатний стан для використання за призначенням (знесення будинків, будівель і споруд, відновлення межових знаків тощо), що здійснюється самими винними особами чи за їх рахунок, а адміністративна відповідальність передбачає стягнення штрафу або інші заходи впливу, які безпосередньо не впливають на стан земельної ділянки; 4) земельно-правова відповідальність може застосовуватися виключно у судовому порядку в межах строків позовної давності, а адміністративна відповідальність може застосовуватися уповноваженими органами по земельних ресурсах в межах строків, встановлених ст. 38 КУпАП [4, с. 588].

Натомість, як слушно зазначається в інших джерелах [3, с. 234], заходи впливу на правопорушників, що самовільно зайняли земельну ділянку чи вчинили інше земельне правопорушення, дійсно передбачені чинним земельним законодавством. Але за своєю сутністю вони є специфічними санкціями, які в адміністративному порядку застосовуються судовими або іншими органами до правопорушників. Ці санкції можуть стосуватися як носіїв земельних прав, так і інших осіб — правопорушників. З цієї причини, на думку М.В. Шульги, введення в обіг поряд з традиційними видами відповідальності, інших її видів наряд чи доцільно [3, с. 234].

О.А. Вівчаренко вказує, що припинення права користування земельною ділянкою за порушення законодавства врегульоване виключно нормами земельного законодавства, тому можна вести мову про існування «земельної відповідальності» [6, с. 156]. З іншого боку М.В. Шульга висловлює логічні аргументи, що специфіка землі підтверджує тезу не про формування нового виду відповідальності, а про специфіку застосування існуючих видів відповідальності за конкретні земельні правопорушення [10, с. 215].

Деякі вчені відносили до заходів земельно-правової відповідальності застосування так званої «земельно-правової реституції» — повернення земельної ділянки законному користувачу [11, с. 303, 316-317]. З цього приводу доцільно приєднатися до слушної думки А.М. Мірошниченка, згідно якої «земельно-

правова реституція» ґрунтується насамперед на положеннях цивільного законодавства і не може бути віднесена до суто «земельно-правової» відповідальності [7, с. 426].

Насамкінець, вважаємо аргументованою думку Ю.С. Шемшученка про те, що застосування заходів впливу на правопорушників у сфері земельного права не є достатньою підставою для виділення нового виду юридичної відповідальності, оскільки позбавлення права землекористування здійснюється переважно на підставі норм адміністративного права та в адміністративному порядку, а тому є адміністративною відповідальністю [12, с. 29].

Отже, ми погоджуємося з думкою А.М. Мірошніченка, що виділення земельно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності залишається спірним питанням; його вирішення є складовою більш загальної дискусії щодо виділення галузевих видів політико-юридичної відповідальності (конституційно-правової, фінансової, еколого-правової тощо) [5, с. 485; 7, с. 425].

Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Союзом та державами-членами від 14.06.1994 р. Україна взяла на себе зобов'язання щодо поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС (адаптація законодавства). Згідно положень Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. адаптації підлягає, зокрема, інститут юридичної відповідальності, в тому числі за порушення земельного законодавства як важливий засіб охорони навколишнього природного середовища.

Слід зазначити, що правове регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення розглядається в ЄС здебільшого в контексті охорони ґрунтів від забруднення та ерозії, тому адаптація вітчизняного інституту юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства стосується, у першу чергу, земельних правопорушень екологічного спрямування [7, с. 594; 13, с. 85].

Згідно Директиви Європарламенту та Ради Європи 2004/35 про екологічну відповідальність з метою попередження та ліквідації екологічної шкоди від 21.04.2004 р. одним з основоположних принципів екологічної відповідальності є принцип попередження шкоди, що забезпечується покладенням на суб'єкта господарської діяльності (оператора) обов'язку вживати превентивні заходи; на спеціально уповноважені органи держави покладається обов'язок контролю за вжиттям оператором усіх необхідних запобіжних заходів або самостійне їх впровадження з наступним відшкодуванням витрат за рахунок оператора. Крім того, на оператора покладається обов'язок вживати заходів щодо мінімізації ризиків фінансової відповідальності, у тому числі шляхом стимулювання розвитку інструментарію фінансової безпеки (передусім страхування).

Принцип попередження шкоди знаходить свій розвиток в іншому принципі — «забруднювач платить», зміст якого полягає у тому, що суб'єкт (оператор), що спричиняє екологічну шкоду або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди, зобов'язаний нести повні витрати на усі необхідні запобіжні та відновні заходи, а в разі невиконання свого обов'язку — оператор підлягає притягненню до фінансової відповідальності. У випадках, коли компетентний орган здійснює такі заходи замість оператора, цей орган забезпечує стягнення відповідних ви-

трат з оператора, у тому числі витрат на оцінку екологічної шкоди або ймовірності її заподіяння.

Проте, як зазначають дослідники [13, с. 88], механізм відповідальності, побудований на принципі «забруднювач платить», може бути ефективним лише за певних умов, серед яких: 1) можливість ідентифікації забруднювача (забруднювачів); 2) реальна, тобто така, що може бути обрахована, шкода; 3) встановлений причинно-наслідковий зв'язок.

Принцип «забруднювач платить» підсилений принципом невідворотності екологічної відповідальності, згідно якого відповідальність має нести як суб'єкт (оператор), так і уповноважені органи влади, які мають створити такі умови, за яких оператор не уникне відповідальності. У разі неможливості визначити оператора, діяльність якого заподіяла шкоду, уповноважені органи влади зобов'язані самостійно вжити необхідних заходів щодо попередження та/або ліквідації шкоди.

Як слушно зазначається у науковій літературі [13, с. 89], для повноцінного втілення у життя концепції екологічної відповідальності та компенсації шкоди землі в результаті господарської або іншої діяльності необхідно сформувати систему забезпечення реалізації фінансової відповідальності суб'єктів, одним із способів якої може виступати екологічне страхування. Крім того, особливу увагу необхідно приділити питанню гармонізації методик оцінки екологічної шкоди, які повинні забезпечувати реальну оцінку заподіяної землі шкоди.

Таким чином, найбільш розвиненим в європейській системі юридичної відповідальності за земельні правопорушення є інститут екологічної відповідальності, що базується на трьох основних принципах: принцип попередження шкоди, принцип «забруднювач платить» та принцип невідворотності відповідальності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження вбачається, що питання про виділення земельно-правової відповідальності залишається відкритим, оскільки є складовою більш загальної дискусії щодо виділення галузевих видів юридичної відповідальності, що, у свою чергу, може бути предметом окремого дослідження. На думку автора, наразі аргументи на користь виділення окремого виду політико-юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства не є переконливими, а існуючі класичні види юридичної відповідальності — дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна та кримінальна — виглядають такими, що містять достатній інструментарій для забезпечення додержання земельно-правових норм усіма суб'єктами земельних відносин. Натомість, приєднуємось до позиції А.М. Мірошніченка щодо необхідності послідовного впровадження в законодавство принципу «забруднювач платить», що потребує масштабних змін у законодавстві [7, с. 600].

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодій А. М. Теорія держави і права : Навч. посібник / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. — К.: Юрінформ, 1995. — 185 с.
2. Лисенков С. Л. Теорія держави і права : Підручник / С. Л. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров, В. С. Ковальський; За ред. С. Л. Лисенкова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 448 с.

3. Шульга М. В. Земельне право України : Підручник / М. В. Шульга (кер. авт. кол.), Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін.; За ред. М. В. Шульги. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 368 с.
4. Погрібний О. О. Земельне право України : Підручник / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. — Вид. 2, перероб. і доп. — К.: Істина, 2009. — 600 с.
5. Мірошніченко А. М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України, 3-тє видання, змінене і доповнене / А.М. Мірошніченко, Р.І. Марусенко. — К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. — 516 с.
6. Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О. А. Вівчаренко. — К., 2005. — 199 с.
7. Мірошніченко А. М. Земельне право України : Підручник. — 2-ге вид., допов. і перероб. / А. М. Мірошніченко — К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. — 678 с.
8. Ерофеев Б. В. Земельное право: Учебник для вузов / Б.В. Ерофеев. — М.: Новый юрист, 1998. — 544 с.
9. Измайлов О. В. Ответственность за нарушение земельного законодательства : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / О. В. Измайлов — М., 1973. — 23 с.
10. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М. В. Шульга. — Харьков: Фирма «Консум», 1998. — 224 с.
11. Аксененок Г. А. Общая теория советского земельного права / Г. А. Аксененок, Н. И. Краснов, И. А. Иконичкая. — М.: Наука, 1983. — 360 с.
12. Шемшученко Ю. С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовский. — К.: Наукова думка, 1978. — 280 с.
13. Саркісова Т. Б. Юридична відповідальність за земельні правопорушення в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС / Т. Б. Саркісова // Порівняльно-аналітичне право. — 2014. — № 3. — С. 85-90.

REFERENCES

1. Kolodii, A. M., Kopeichikov, V. V., & Lysenkov, S. L. (1995). *Theory of state and law* : Educational supplies . Kyiv: Urinform (in Ukr.).
2. Lysenkov, S. L., Kolodii, A. M., Tikhomirov, O. D., & Kovalskyi, V.S. (2005). *The theory of state and law* : Textbook. Kyiv: Urinkom Inter (in Ukr.).
3. Shulga, M. V., Anisimova, G. V., Bagay, N. O., & Hetman, A. P. (2004). *Land law of Ukraine* : Textbook. Kyiv: Urinkom Inter (in Ukr.).
4. Pohribnyi, O. O., & Karakash, I. I. (2009). *Land law of Ukraine* : Textbook. Kyiv: Istyna (in Ukr.).
5. Miroshnychenko, A.M., & Marusenko, R.I. (2011). *Scientific and practical commentary of Land code of Ukraine*, 3rd edition. Kyiv: Alerta; TSUL (in Ukr.).
6. Vivcharenko, O. A. (2005). *Guarantees of the right to land ownership in Ukraine : thesis for gaining academic degree of the candidate of jurisprudence*. Kyiv (in Ukr.).
7. Miroshnychenko, A. M. (2011). *Land law of Ukraine* : Textbook. 2nd edition. Kyiv: Alerta; TSUL (in Ukr.).
8. Yerofeiev, B. V. (1998). *Land law*: Textbook for universities. Moscow: Novyi Yurist (in Rus.).
9. Izmailov, O. V. (1973). *Responsibility for violation of land legislation : essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of jurisprudence*. Moscow (in Rus.).

10. Shulga, M. V. (1998). *Pressing legal problems of land relations in contemporary conditions*. Kharkov: Firma «Konsum» (in Rus.).
11. Akseenok, G. A., Krasnov, N. I., & Ikonitskaia, I. A. (1983). *The General theory of Soviet land law*. Moscow: Nauka (in Rus.).
12. Shemshuchenko, U. S., Muntian, V. L., & Rozovskyi, B. G. (1978). *Legal responsibility in the field of environment protection*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
13. Sarkisova, T. B. (2014). Legal responsibility for land law violations in the context of adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation. *Porivnialno-analitychne pravo (Comparative law)*, 3, 85-90 (in Ukr.).

УДК: 94(477) «19/20»

Ніколаєва Т. М.*

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. n_t_m@ukr.net

ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В РОСІЙСЬКО-РАДЯНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ ТА ЇХ ІДЕОЛОГО-КУЛЬТУРНА ДВОВИМІРНІСТЬ

Анотація: Розглядаються особливості російської інформаційно-пропагандистської війни як складової гібридної війни проти України. Аналізуються доктрини відродження Росії: повернення статусу наддержави з власним культурним, мовним та історичним простором. Показано ідеологічний вплив такої пропаганди на російське, українське, європейське суспільства, її поширення через усі можливі інформаційні канали. Проводиться аналіз послідовності сучасної російської ідеологічної політики від культурної парадигми радянського періоду — тенденції, що на думку багатьох істориків, є продовженням ідеологічного протистояння в рамках холодної війни. Показано часткову зміну акцентів: від антизахідної до антиукраїнської та антиамериканської ідеологічної тематики. Стверджується, що перекручені та знівельовані історичні факти стали найпотужнішою ідеологічною зброєю російської пропаганди в культурному та освітньому середовищі з метою повернення українських земель, формування суспільного переконання в необхідності таких дій. Зазначається про наявність соціального підґрунтя для сприйняття подібних підходів в тих регіонах України, де російські мас медіа були найбільш доступними, а українська державна ідеологічна політика показала слабкість.

Ключові слова: імперська політика, антиукраїнська ідеологія, антизахідна пропаганда, гібридна війна.

Аннотация: Рассматриваются особенности российской информационно-пропагандистской войны как составляющей гибридной войны против Украины. Анализируются доктрины возрождения России: возвращение статуса сверхдержавы с собственным культурным, языковым и историческим пространством. Показано идеологическое воздействие такой пропаганды на российское, украинское, европейское общества, ее распространение через все возможные информационные каналы. Проводится анализ последовательности современной российской идеологической политики от культурной парадигмы советского периода — тенденции, которая, по мнению многих историков, является продолжением идеологического противостояния в рамках холодной войны. Показано частичное изменение акцен-

* Nikolaieva T. M., Ph.D. in History, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. n_t_m@ukr.net

HISTORICAL PARALLELS OF RUSSIAN-SOVIET PROPAGANDA AND THEIR CULTURAL AND IDEOLOGICAL TWO-FACED DIMENSION

тов: от антизападной к антиукраинской и антиамериканской идеологической тематике. Утверждается, что искаженные и снисвельзированные исторические факты стали наиболее мощным идеологическим оружием российской пропаганды в культурной и образовательной среде с целью возвращения украинских земель, формирования общественного убеждения в необходимости таких действий. Отмечается наличие социальной почвы восприятия подобных подходов в тех регионах Украины, где российские масс медиа были наиболее доступны, а украинская государственная идеологическая политика показала слабость.

Ключевые слова: имперская политика, антиукраинская идеология, антизападная пропаганда, гибридная война

Abstract. The peculiarities of the Russian information-propagandistic war as a component of the hybrid war against Ukraine are studied. The doctrine of the renewal of Russia, namely, the return of the status of super country with its own cultural, language and historical areas are analyzed. It is performed ideological influence of such a propaganda on Russian, Ukrainian and European societies, its spreading by all available information channels. The analysis is given upon the succession of contemporary Russian ideological politics through the cultural paradigm of the soviet period — a tendency, which, according to many historians, has become a continuation of the ideological opposition within the cold war. It is demonstrated partial shift of emphasis: from the western to anti-Ukrainian and anti-American ideological topics. It is stated, that falsified and ignored historical facts have become the most strong ideological weapon of the Russian propaganda in the cultural and educational spheres with the aim to return the Ukrainian lands, to formulate social persuasion in necessity for such actions. It is noted existence of the social base for accepting such approaches in those regions of Ukraine, where the Russian mass media were the most accessible and where the Ukrainian state ideological politics was unstable.

Key words: imperial policy, anti-Ukrainian ideology, anti-Western propaganda, hybrid warfare

Постановка проблеми: Інформаційно-пропагандистська війна, яка свого часу була складовою біполярного протистояння, після закінчення «холодної війни» здавалось б стала історією. Світ, як і колишні республіки Радянського Союзу, звикли до мирного співіснування із правонаступницею СРСР Росією. Але для Російської Федерації розпад СРСР став геополітичною катастрофою, а тому російський політичний бомонд і значна частина суспільства відчували потребу реваншу. Тому з початком ХХІ ст. почала втілюватись у життя доктрина «відродження» Росії, а саме повернення статусу наддержави, що формує основи світопорядку і «велику російську цивілізацію» з власним культурним, мовним та історичним простором. Саме перекручені та знівельовані історичні факти стали найпотужнішою ідеологічною зброєю російської пропаганди в культурному та освітньому середовищі, спрямованою на повернення політичного й ідеологічного впливу на українські землі.

Актуальність теми історичної спадщини як засобу ідеологічного впливу російської пропаганди особлива для українського суспільства та існування держави Україна. Адже частина населення Сходу України та Криму, перебуваючи під впливом російської пропаганди, що нівелює історичну правду, підтримала російську агресію на українські землі. Тому розкриття історичних вигадок в російському кіно, художній літературі та мистецтві є вкрай важливим.

Аналіз попередніх досліджень. В процесі розгортання російсько-українського конфлікту питання використання фальсифікації історичних фактів у якості ідеологічного впливу на українське суспільство («фейків» — від англ. Fake підробка) висвітлювали чимало політичних, культурних та військових оглядачів в українських та зарубіжних періодичних виданнях. Військову агресію та намагання керманичів Росії за допомогою засобів масової інформації виправдати за-

хоплення українських територій через ідеолого-культурну двовимірність обговорюють на сайтах та телеефірах, в пресі та дискусійних клубах. Американський історик, професор Єльського університету Тімоті Снайдер, Пітер Померанцев, британський публіцист і телепродюсер, російський військовий репортер радіо «Ехо Москви» Аркадій Бабченко, німецький політолог Уве Хальбах, український історик та політолог Євген Магда займаються питаннями ідеологічного впливу російської пропаганди. Саме ця різноманітна джерельна база і послужила основою даного дослідження.

Мета: Проаналізувати історичні перекручування антиукраїнського та антизахідного спрямування, які застосовує російська пропаганда на прикладах фільмів, художніх творів, телевізійних передач; показати ідеологічний вплив даного чинника на російське, українське, європейське суспільства й значиму роль правдивих історичних знань.

Основні результати дослідження. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України за своєю всебічністю є найбільш безпрецедентною за всю історію україно-російських стосунків. Пропагандистські бої на «історичному фронті» ведуться з метою знищити підвалини історичної пам'яті українців і тим самим знівелювати підґрунтя української національної консолідації та її базової основи — існування власної української держави.

Сьогодні, напевне, найбільш болісно відбувається переосмислення україно-російських відносин та спільної історії на рівні масової свідомості, адже не дивлячись на складну історію стосунків українського й російського народів українці у переважній більшості не були русофобами, сприймаючи росіян як сусідів, братів, друзів, але ніяк не ворогів, що можуть завдати удару в спину. За нинішньої ситуації українське суспільство шокує не стільки політика офіційної Москви (більш як за триста шістьдесят років російська імперська політика щодо України мала чітку закономірність), скільки настрої і налаштування громадян Росії. Росіяни із надзвичайним ентузіазмом, гідним «кращих» традицій пропаганди радянських часів, підтримали імперську політику Російської Федерації. Навіть частина українських громадян, які ностальгують за минулим, не отримали правдивих історичних знань і виступають носіями поглядів, мотивованих радянською ідеологією, є лектором відповідних поглядів на історичне минуле. «Історія як історична пам'ять, — за твердженням Л. Зашкільняка, — є не тільки інструментом політики та ідеології, вона виконує цілком конкретні і зрозумілі легітимізаційні завдання: «узаконює» державність, націю, групові і спільнотні інтереси тощо» [1, с.21]

На сьогодні переважна більшість громадян України осмислила свою державну окремішність саме через російську агресію, почала з більшою цікавістю підходити до історичних знань. Сучасне суспільство виглядає значно консолідованішим навколо національної ідеї — збереження суверенної держави, відчуває власну відповідальність за те, що відбувається, і реально прощається з тією системою свідомості й поглядів, яка отримала назву «совок».

Проте важливим є питання, що спонукало російське суспільство до підтримки агресивної політики влади Російської Федерації щодо України? Зазвичай, необхідною компонентою тоталітаризму є ідеологія, яку можна визначити як загальнообов'язковий світогляд, котрий насаджується правлячим режимом методами і прийомами пропаганди. Пропаганду сьогодення важко порівнювати з

пізньорадянською пропагандою. У період так званого «застою» люди ледве вірили в ідеологічні орієнтири, сьогодні ж позиція уряду щиро підтримується більшістю народу Росії. І в першу чергу в політиці щодо історії й пам'яті — де держава добирає систему суспільно-політичних цінностей. Відтак, історична політика Росії — це нав'язування російському і українському суспільству своїх цінностей, що стало складовою інформаційно-психологічної війни, мета якої — доносити подробну («фейкову») інформацію та інформацію із винятково негативними конотаціями щодо образу українця і України за допомогою всіх можливих засобів. Найбільш відверто сфальсифіковані і широко розповсюджені пропагандистські матеріали містять повідомлення про «розп'яту українською армією дитину у Слов'янську», чутки про теорію змови навколо трагедії МН-17 для відволікання уваги від російських найманців, повідомлення про використання білого фосфору Україною під час військового конфлікту на Донбасі...

Російський військовий репортер радіо «Ехо Москви» А. Бабченко вважає, що уникнути війни на сході України було неможливо, оскільки, на його думку, «це був не закономірний процес, а штучно створений», що це перша війна, «розв'язана абсолютно на порожньому місці виключно пропагандою», що йде з зомбоящиків, і це значно гірше, ніж «Іскандери» чи підводні човни [2].

Пітер Померанцев, британський публіцист і телепродюсер, автор книги про Росію 21 століття — її телепростір, ідеологію та владу — «Ніщо не правда і все можливо», вважає, що мета російської пропаганди — добитися, щоб ніхто нікому не довіряв. Не переконати, як у класичній пропаганді, а зробити інформаційне поле брудним. Тобто забруднити образ України, її історичне минуле так, щоб на Заході сказали: не зрозуміло, хто там правий, нехай самі розбираються. На думку британця, брудна історична інформація не менш небезпечна, ніж ядерна зброя [3].

На думку М. Рябчука, письменника та публіциста, пропаганда в Росії лягає на вдячний ґрунт, який плекався десятиліттями. «Якщо люди хочуть бути обдуреними, вони й одуряться. Не тому, що вони зовсім не мають доступу до інформації, але більшості це подобається. Це ... втеча від свободи» [4].

Відомий американський історик, професор Єльського університету Тімоті Снайдер в своєму виступі на Chicago Humanities Festival назвав російську пропаганду загрозою, яка перекладається на дуче, диктатора, фюрера, який усіх веде і за все відповідає [5]. На думку Тімоті Снайдера, мета російської пропаганди в тому, щоб показати, що історичної правди, по суті, не існує. На прикладі тесту на протиріччя, він нагадує деякі речі з російської пропаганди: української держави не існує, але українська держава займається репресіями; української нації не існує, але всі українці — націоналісти; української мови немає, але на Донбасі всіх змушували говорити українською. Небезпека такої державної політики у тому, що вона руйнує чисельні види існуючих зв'язків: трансатлантичний, європейський, цілісність держави або суспільства [5].

Після розпаду СРСР, процесу, який нинішня російська влада і суспільство сприймають як геополітичну катастрофу, все більш розповсюдженим в Росії стає протиставлення цінностям Заходу власних «російських національних цінностей». Президент В. Путін бере на себе роль своєрідного «фюрера» і «мислителя», одночасно беручи за приклад думки російських філософів і прихильників «євразійської школи», розквіт яких відбувався сто років тому. Отже, граючи

роль спадкоємниці СРСР, Росія в своєму віртуальному світі, вже фактично 15 років, продовжує воювати в «холодній війні». У цій війні Росії протистоять США, НАТО, ЄС та весь інший світ, і за потреби ці вороги «об'єднуються» і постають як зло проти російської спільноти, велич якої чомусь перестали поважати. Антизахідні за настроєм російські публіцисти об'єднуються в різні групи, як наприклад, Ізборський клуб, що позиціонує себе як «інституція динамічного консерватизму». До цього інтелектуального кола належить А. Дугін, відомий представник так званої «євразійської школи». Екстремістські націоналістичні ідеологи, такі як А. Дугін, давно висунули тезу, що Україна не є нацією, а скоріше підгрупою «великих росіян». Цю думку поділяють багато представників владних кіл Російської Федерації, у тому числі сам президент В. Путін, який ще у 2008 р. сказав президенту США Дж. Бушу: «Ви повинні зрозуміти, Джордж, що Україна навіть не країна».

«Чи стала криза в Україні причиною для повернення Росії до часів холодної війни?», — задається питанням відомий німецький політолог Уве Хальбах. На його думку, політологи та експерти з питань Східної Європи мають щодо цього сумніви, хоч і вказують на систематичний характер конфронтації блоків і минулого ідеологічного розколу між таборами. Але, на думку політолога, все, що стосується світоглядної різниці, це заперечення все більше і більше втрачає переконливості[6].

Глобальна змова «всіх ворогів» продовжує існувати в російській пропаганді. Цей міф активно просувається в Україні ще з початку 2000-х, коли на екрани російських телеканалів стали масово виходити відповідні науково-популярні передачі, а на полицях українських книгарень з'явилися незліченні наклади книжок під назвами, що починалися з «Росія проти...». Зараз міфом холодної війни сповнені інтернет-ресурси так званих «ДНР» та «ЛНР», його активно експлуатують проросійські групи, а також багато ЗМІ, які діють в Україні. Зокрема, ця тема є однією з ключових донецького інтернет-ресурсу «Комитет». Проте значно далі пішло телебачення в Росії. Російський пропагандист Д. Кисельов (Перший канал «Росія»), заявив, що «Росія — єдина країна, яка може перетворити США на радіоактивний попіл». Life News (телеканал), Russia Today, РИА Новости — далеко неповний перелік джерел російської пропаганди в багатьох країнах світу.

А. Гітлер у «Майн Кампф» писав: «Здатність мас до сприйняття є дуже обмеженою і слабкою. Беручи це до уваги, будь-яка ефективна пропаганда має бути зведена до мінімуму необхідних понять, які слід виражати стереотипними формулюваннями. Найголовніше — це забарвлювати контрасти в чорне і біле» [7].

Наскільки велика роль пропаганди в російському суспільстві, найбільш яскраво виявляється через історичні перекручування в культурній парадигмі. В Росії поширені певні стереотипи про українців: своєрідною групою «південних руських» або росіян, які втратили російську культуру та ідентичність через втручання іноземних держав, або як неосвічених і грубих селян. Тому й не дивно, що у російському культовому фільмі «Брат 2» один з героїв кричав перед тим, як вбити українського мафіозі: «Ви ще заплатите за Севастополь, свині». Цей фільм вийшов на екрани у 2000 р., а вже українців зображено як бандитами і нацистами. Антиукраїнські стереотипи не є новими в російській офіційній пропаганді, вони нав'язуються як російському, так і українському суспільству із

XVIII ст., від «анафеми Мазепі». Їхньою метою є забарвлення у «чорний» колір, за наведеною вище термінологією А. Гітлера, українську культуру і мову (Валевський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.) та репрезентація українських історичних постатей як зрадників, буржуазних націоналістів або поплічників нацистів. Сучасна російська пропаганда спирається на стереотипи про українців, що беруть початок ще з радянських часів.

В такому історично сформованому медіа-середовищі успіх навіть погано сфабрикованої російської пропаганди, спрямованої на російське суспільство й частину українського, яка лишилась носіями радянської ментальності, є зрозумілим. Сформовані стереотипи, негативне зображення України протягом останніх 10-15 років та фальсифіковані інформаційні повідомлення разом взяті спрямовані на підтвердження побоювання звичайних росіян про нібито агресивних українців на Майдані. У результаті ми маємо сліпу довірливість росіян до свідомо неправдивої інформації, а також, небезпечне зростання рівня ненависті до українців. Серія книг російського фантастичного бойовика «Україна — поле битви» Г. Савицького і Г. Боброва зображує футуристичну громадянську війну в Україні, яку ведуть українські націоналісти проти південного сходу. У романі можна прослідкувати зневажливе ставлення до українців як до «підконтрольного бидла». На палітурці видання зображені страта українця на Майдані та побиття вбраного у «національний костюм» «хохла».

Так, успіх російської пропагандистської кампанії в російському суспільстві як окремого проекту маніпуляцій пануючого у Російській Федерації режиму В. Путіна протягом останнього десятиліття поєднує стереотипи і забобони, існування яких є беззаперечним в багатьох суспільствах стосовно так званого «іншого», «чужого». Нинішня ситуація є лише продовженням путінської десятирічної інформаційної війни, щоб задовольнити сьогоденні потреби В. Путіна у зміцненні його режиму за умов погіршення соціальної прірви між багатими і бідними на тлі погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Забруднити образ України в очах суспільства Заходу через створені, так звані, «громадські організації», фінансовані із джерел, контрольованих Кремлем, щоб Європа не зуміла розібратись «хто правий», є окремою технологією панівного в Російській Федерації режиму. Терористична атака на інфраструктуру розуму російського та західноєвропейського обивателя до певної міри досягає бажаних для російського режиму результатів при тому, що санкції держав Заходу проти Росії стимулюють зусилля російських ідеологів великодержавності по зміцненню їх соціальних позицій в середовищі населення Російської Федерації. Ще починаючи з 2003 р. Всеросійський центр дослідження суспільної думки ставить питання: «чи має країна стати супердержавою як СРСР?». До цього часу відповідачі вдовольнялися відповіддю, що їхня країна може бути серед найбільш розвинених країн світу. Тим часом, нині 82% опитаних думає, що Росія має великий вплив у світі, 42% — заявляють про статус наддержави, як це було за Радянського Союзу (в 2013 р. цієї позиції притримувались тільки 32% респондентів). Приводом для таких змін політолог В. Соловей називає «патріотичну мобілізацію і ейфорію від повернення Криму» [8].

У радянський період фільми, які мали антизахідне спрямування, були невід'ємною складовою державної пропаганди і практично ніколи не відображали особистих поглядів кінематографістів. Росія завше сприймала Захід вороже,

вбачаючи у ньому свою протилежність. У кінематографі ця тема яскраво проявилася в картині С. Ейзенштейна «Александр Невський», що вийшла на радянські екрани 1938 р., напередодні Другої світової війни. У цьому фільмі головні вороги Росії — німці, новочасні варвари, які хочуть поневолити росіян. Ці німці, «пси-лицарі», як їх називають у картині, виведені на екран пихатими панамі, жорстокими нелюдами, котрі планомірно винищують мирних жителів, мріючи перетворити решту на своїх рабів.

«Александр Невський» заклав основи антизахідної риторики у радянському, а згодом і в російському кінематографі. Ключовим тут був і вибір головного героя. Це — православний святий, який, за версією багатьох російських істориків, свого часу зробив доленосний геополітичний вибір, відвернувши Росію від Заходу на користь Золотої орди. Відтак Захід у свідомості росіян постав як першочергова загроза для їхньої віри, способу життя і територіальної цілісності.

Історія свідчить про те, що два князі: галицько-волинський (Данило Галицький) та новгородський (Олександр Невський), які правили майже одночасно, настільки несхожі, наскільки українці несхожі на росіян — у своєму ставленні до права, свободи, родини, власності. Якщо король Данило — знакова фігура України, то васал золотординського хана Олександр Невський — знакова фігура Росії. Якщо перший — природний і логічний в культурному та історичному плані, то другий — носій кардинальних змін з далекосяжними наслідками: культурними, державними, історичними, психологічними, моральними. І навіть на цьому поєднанні історичних особистостей — державників одного часу, можна відслідкувати цивілізаційну ворожнечу, та заперечити існування «великого братерства».

Більшість радянських кінорежисерів, як люди творчі й вільнодумні, були лояльними до Заходу і радо переймали звітлі ідеї свободи. І щойно впала «залізна завіса» у відносинах між СРСР і країнами Європи та США, з'явилося безліч фільмів про співпрацю між Росією та західними країнами. Особливо ж це стосувалося США. Кінорежисер Л. Гайдай у своєму останньому фільмі «На Дерибасівській гарна погода, або на Брайтон-біч знову йдуть дощі» в іронічному ключі показав приклад подібної співпраці, цього разу між КДБ та ЦРУ. Прикметно, що у фільмі лунає знакова пісня під назвою «Хелло, Америко!», яка незабаром зміниться на слоган, котрий дала пісня Ю. Бутусова, «Гудбай, Америко!», як першочергова загроза вірі росіян, способу життя і територіальній цілісності.

За інерцією, в цілому позитивне ставлення росіян до образу США і американців домінувало аж до середини 1990-х рр., доки росіяни ще зберігали надію безболісно інтегруватися до західного світу. Із крахом таких ілюзій у Росії з'являються картини з одвертою антизахідною риторикою. Одним із перших і найвиразніших фільмів став «Брат» кінорежисера А. Балабанова. Він став чи не найпершим правдивим російським кінематографістом, який одверто задекларував свій зв'язок із питомо російською культурою, котра свято дотримується заповідей Александра Невського: «Хто до нас з мечем прийде, той — від меча і загине». Своєрідного апогею подібна філософія досягає у фільмі «Брат 2». Тут головний герой Данила Багров не тільки висловлює свою незгоду із західними цінностями, але й бере до рук автомат, аби здійснити відплату у самій Америці. Картина О. Балабанова ніби розкрила потаємні фантазії російської людини про

реванш на ворожій території, куди росіянин нарешті приходить, аби покарати своїх одвічних кривдників. І тут таки звучать перефразовані слова Александра Невського про силу та правду.

У фільмі Ю. Гримова «Чужі», що вийшов на екрани 2008 р., між американцями (лікарями, що робили вакцинацію ісламських дітей) та росіянами (військовими, що утримують мир у цій країні), виникає конфлікт, бо росіяни не хочуть пропустити американців через блок-пост, мотивуючи свою відмову тим, що за межами їхнього контролю дуже небезпечна територія. У підсумку, сенс фільму зводиться до того, що в цьому світі існують тільки американці, араби та росіяни. Араби та американці ворогують між собою, а росіяни мирять усіх. У цьому, мовляв, місія великої Росії. Адже угруповання «Ісламська держава Ірак», яка була утворена у 2006 р. шляхом злиття одинадцяти радикальних ісламістських угруповань на чолі з місцевим підрозділом «Аль-Каїди», нині — ІДІЛ, та події в Сирії, терористичні акти у Європейських країнах — чи не було це пророчим відлунням російського кінематографу для сучасного тероризму, що розпалюється Росією з метою показати свою значимість та залякати світ?

За останні роки, готуючи мілітаризацію суспільства, у російське кіно повернулася практика сталінських часів, де антизахідні мотиви знову стали частиною російської державної політики. Прикладом стає фільм «1612» режисера В. Хотиненка про події Смутних часів у Росії, коли перервалося панування династії Рюриковичів і Росія втратила царя — головне своє національне надбання. Стрічка розкриває можливу проблему суспільства: у що перетвориться Росія, якщо вона царя не знайде, і її заповнять юрби іноземців, серед яких верховодитимуть поляки та католицькі священики, одвічні ненависники Росії. Фільм буквально на фізичному, біологічному рівні демонструє неприязнь росіян до людей із Заходу, усі вони порівнюються зі змією, яка хоче пролізти у саме серце Росії.

Якщо українська самосвідомість історично тяжіє до Європи, то традиційна російська самосвідомість сприймає Європу з більшою або меншою мірою ворожості, недовіри і заздрості, зворотним боком якої виступає месіанська чванливість і викривальний пафос у відношенні до загниваючого Заходу. Україна ж, завдяки Литві і Речі Посполитій, зберегла в собі причетність до Європи, збереглася як Русь у справжньому сенсі цього поняття. А Московія, втративши споконвічну цивілізаційну ідентичність, з ревністю ставилась до України. Європа для росіян — це, свого роду, «втрачений рай», звідки їх вирвали татарським арканом. Саме конфлікт між початковою європейською природою і нав'язаним азіатизмом історії та державності визначив російський психотип, всі його комплекси і фобії: від пияцтва до більшовизму. Втративши Європу, росіяни захотіли її не просто забути — вони вирішили її зненавидіти, полюбивши при цьому «своє», історичне, нехай значно гірше. На цьому ідеологічному перекручуванні формується російський патріотизм.

Російська Федерація розглядає територію сучасної Української держави як, власне, історичні російські землі і формує такі погляди в російських громадян з дитинства. Основним джерелом формування поглядів на українські (і не тільки) землі як російські є звичайний шкільний підручник з історії. Ось деякі «перлини» з російських підручників. Підручник за авторства Пчелова, на с. 244: «В России книгопечатание началось около 1553 г., книгу напечатал дьякон московской церкви Иван Федоров ... выпустил в свет еще несколько книг, в том числе

и первый русский букварь»[†]. (Відомо, що у 1566 р. Іван Федоров (Федорович) утік з Москви після того, як спалили його друкарню. Свій «Буквар» він надрукував 1574 р. у Львові.)[9].

Історія вчить нас узагальненим досвідом, до якого слід звернутися у світлі подій сьогодення. У XVII столітті Річ Посполита потребувала федеративної й правової реформи. При наявності двох суб'єктів — Польщі та Литви — нагальною була потреба визнання третього суб'єкту — України (Русі). Від гострої конфронтації між гордими поляками і українськими козаками, які в цивілізаційному плані були набагато ближчі, ніж московити, незважаючи на їх православ'я, виграла лише Москва. Тоді, можливо, історія Європи була б іншою. Російсько-українське протистояння триває віками — на історичному, економічному, політичному а сьогодні на військовому рівні, а також «на полі» культури.

Українців, нажаль, часто використовували росіяни у пропаганді антизахідних мотивів. Можливо, спадщина М. Гоголя, за яку борються росіяни, є найбільш показовою в російській пропаганді. Часто озвучувана російською пропагандою аргументація, ніби М. Гоголь писав російською мовою, тому ніякої української ідентичності не існує, може йти лише про малоросійському етнографічну своєрідність. Звісно, що М. Гоголь — український письменник, з польським корінням, який був вимушений писати російською мовою в силу історичних і політичних обставин. Адже доля М. Гоголя — це доля України в складі імперії. Як ще міг зробити літературну кар'єру талант, що народився в колоніальній провінції?

Фільм «Тарас Бульба», поставлений за мотивами одноіменного роману М. Гоголя російським режисером В. Бортко (українцем за походженням), саме завдяки Гоголю досягає актуальної політичної мети: про антагонізм поміж силами Тараса Бульби, один із яких Остап — прихильник проросійської філософії, а інший Андрій — прозахідної. Не важко здогадатися, хто із синів стане зрадником, піддавшись спокусі польської панянки та відповідної цивілізаційної моделі, а хто до самої смерті буде дотримуватися російських традицій свавілля і беззаконня. В решті, полічної мети досягнуто: безстрашний полковник Тарас Бульба думає не про синів і не про власну долю, а лякає ворогів, клятих ляхів, що буде їм відплата від нового російського царя. «Тарас Бульба», не дивлячись на майстерну гру акторів, — є політичним проектом. Росія ж М. Гоголю не принесла душевного спокою, вона душила його свідомість. Твір М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» — це намагання хоч якось повернутись в неіснуючу Україну, перетворену на Малоросію. Тікаючи від себе і Росії, в Італії М. Гоголь марно тиснув на самосвідомість російських чиновників, безвихідну історію і, створивши «Мертві душі», дійшов до покаяння, вбивши в собі художника.

Сьогодні багато що залежить від культурного рівня суспільства, а саме історичної освіченості людей, що формує світоглядну складову. Не слід недооцінювати й таку принципово важливу складову, як інтенсивність сучасних досліджень у сфері національної пам'яті, де об'єднуючим фактором виступає націоцентрична версія культурних цінностей, єдиний «пантеон героїв» національної культури, спільні культурні цінності, спільні уявлення про здобутки укра-

[†] Цит. Мовою оригіналу

їнської культури. І тут дуже важливу роль відіграють засоби культурно розважальної інформації а саме: національний кінематограф та фільми, що базуються на історичній правді.

Сучасне українське кіно відходить від нав'язаної українцям меншовартнісної ментальності, а розкриває формування саме демократичного українського суспільства, здатного на жертвність заради Вітчизни та демократії, розкриває історичну правду, відкриваючись темам боротьби за свободу (way to freedom). У цьому прикладами мають служити роботи «Плем'я» М. Слабошпицького, «Поводир» О. Саніна, «Голод 33», «Нескорений», «Залізна сотня» О. Янчука. На жаль, український кінематограф потерпає від відсутності коштів. Є певна надія на меценатську допомогу (хоча б із виведених з офшорів коштів наших олігархів).

Висновок. Пропаганда в суспільному житті несе серйозні виклики. Суспільство має бути інформованим через всі можливі засоби комунікації, через фільми і ЗМІ про правдиву історію держави і народу, реальні події, які стають історією, спростовуючи нав'язані радянською та російською пропагандою стереотипи та міфи про Україну. Адже ще до початку нинішньої війни експерти відзначали: розкол в українському суспільстві йде по лінії пострадянського та українського патріотичного мислення. Які ж виходи з цієї складної ситуації, коли ворог має значно більше можливостей, ведучи сьогодні гібридно-інформаційну війну?

На думку Є. Магди: «Україна не може витратити астрономічні кошти на пропаганду, ми маємо працювати за «револьверним» принципом: коли всі відповідальні особи держави подають інформацію по одному каналу, зберігаючи відповідний тон та однакову лексику. Має бути єдиний комунікаційний канал для влади, це забезпечить суспільство від того, щоб воно не «хиталося»[10].

Пропаганда — ефективний та дуже небезпечний препарат, неконтрольовані ін'єкції якого можуть викликати звикання аж до повної втрати людських цінностей. Тому у подальшому потребує детального аналізу методика вироблення засобів для збереження у «чистоті» критичного розуму суспільства. Окремого дослідження потребує вироблення суспільного усвідомлення невідворотності перемоги українського суспільства в ідеологічній війні за збереження ним людського єства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі / Л. Зашкільняк // Історія — ментальність — ідентичність. Вип. IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX — першій половині XX століття: колективна монографія / За ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. — Львів: ПАІС, 2011. — С. 21–26.
2. Бабченко А. Ехо Москви [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://echo.msk.ru/blog/ababchenko/>
3. Савчук А. для Української Правди. Пітер Померанцев: «Мета російської пропаганди — щоб ніхто нікому не довіряв» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/31/7063251/>
4. Цит. по Шейко Ю. Ментальний розкол пострадянського простору [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ua/analytics/14275>

5. Тімоті Снайдер. «Російська пропаганда працює не тільки проти України — вона працює і проти світу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/timoti-snaider/>
6. Уве Хальбах. Росія у війні цінностей проти Заходу / Пер. з нім. Роговська М. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/aktuell/2014A43_hlb.pdf
7. Speeches of Adolf Hitler. April 1922 — August 1939 / Ed. N. H. Baynes. — New York: H. Ferting, 1969. — P. 574.
8. Студія Захід з Антоном Борковським. Політичний і не політичний погляд на події в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://espreso.tv/news/2015/10/03/valeriy_solovey_igor_tanchyn_ta_piter_pomerancev_u_quotstudiya_zak
9. Охредько О. Підручник з історії — головна зброя Росії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/pidruchnik-z-istoriyi-golovna-zbroya-rosiyi-.html>
10. Клішчук Л. Політичний експерт у Вінниці: «Україна має стати нудною європейською державою». 13 бер. 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vlasno.info/spetsproekti/1/istoriya/item/9678-politychnyi-ekspert-u-vinnytsi-ukraina-maie-staty-nu>

REFERENCES

1. Zashkilniak, L. (2011). Historical memory and social functions in contemporary world history. In Zashkilniak, L., Pisulinska, Y. & Serzhengi, P. (Eds.), *History — mentality — identity* (Vol. IV: The historical memory of Ukrainian and Polish during the formation of national consciousness in XIX — the first half of XX century: the collective monograph, pp.21-26). Lviv: PAIS (in Ukr.).
2. Babchenko A. *Echo Moskvyy (Echo of Moscow)*. Retrieved from <http://echo.msk.ru/blog/ababchenko/> (in Rus.).
3. Savchuk A. for Ukrainian Pravda. Peter Pomerantsev: *The purpose of Russian propaganda — to trust none*. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/31/7063251/> (in Ukr.).
4. Sheiko, Yu. *Mental disintegration of post-soviet space*. Retrieved from <http://www.3republic.org.ua/ua/analytics/14275> (in Ukr.).
5. Timothy Snyder. *«Russian propaganda is not only against Ukraine — it works against world»*. Retrieved from <http://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/timoti-snaider/> (in Ukr.).
6. Uwe Halbach. *Russia in the war of values against the West*. German Translation. Retrieved from http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/aktuell/2014A43_hlb.pdf (in Ukr.).
7. Baynes, N. H. (Ed.). (1969). *Speeches of Adolf Hitler. April 1922 — August 1939*. New York: H. Ferting.
8. *Studio West with Anton Borkowski. Political and not political view on events in Ukraine*. Retrieved from http://espreso.tv/news/2015/10/03/valeriy_soloveyigor_tanchyn_ta_piter_pomerancev_u_quotstudiya_zak (in Ukr.).
9. Ohredko, A. *History textbooks — Russia's main weapon*. Retrieved from <http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/pidruchnik-z-istoriyi-golovna-zbroya-rosiyi-.html> (in Ukr.).
10. Klishchuk, L. *Political expert in Vinnitsa city: «Ukraine must become boring European country»*. March 13, 2016. Retrieved from <http://vlasno.info/spetsproekti/1/istoriya/item/9678-politychnyi-ekspert-u-vinnytsi-ukraina-maie-staty-nu> (in Ukr.).

СТАЛИЙ РОЗВИТОК В СТРАТЕГІЯХ НОВИХ ЧЛЕНІВ ЄС

Анотація. Досліджуються особливості стратегічного планування сталого розвитку в Європейському Союзі. Розглядаються стратегії сталого розвитку, прийняті в ЄС у 2001 р., 2006 р. та 2010 р. і головні труднощі у їх впровадженні. Аналізуються стратегії сталого розвитку держав, що належать до групи нових членів ЄС. Розкривається їх характер, головні складові, імплементаційна основа та системи моніторингу. Виділяються загальні риси та національна специфіка. Доводиться, що прийняття національних стратегій сприяє кращій координації політики сталого розвитку шляхом інтеграції його імперативів на горизонтальному та вертикальному рівнях, а також до діяльності різних секторів суспільства. Досліджуються головні форми залучення до розробки і впровадження національних стратегій сталого розвитку широкого кола партнерів, зокрема громадянського суспільства та бізнесу. Робиться висновок про важливу роль цих стратегій у вдосконаленні екологічного управління, досягненні економічного зростання, впровадження високих соціальних стандартів та вирішенні інших пріоритетних завдань національного розвитку.

Ключові слова: нові члени ЄС, стратегії сталого розвитку, горизонтальна та вертикальна інтеграція, участь, моніторинг.

Аннотация. Исследуются особенности стратегического планирования устойчивого развития в Европейском Союзе. Рассматриваются стратегии устойчивого развития, принятые ЕС в 2001 г., 2006 г. и 2010 г., и главные трудности в их внедрении. Анализируются стратегии устойчивого развития государств, принадлежащих к группе новых членов ЕС. Раскрывается их характер, главные составляющие, имплементационная основа и системы мониторинга. Выделяются общие черты и национальная специфика. Доказывается, что принятие национальных стратегий способствует лучшей координации политики устойчивого развития путем интеграции его императивов на горизонтальном и вертикальном уровнях, а также в деятельности различных секторов общества. Изучаются главные формы привлечения к разработке и внедрению национальных стратегий устойчивого развития широкого круга партнеров, в частности, гражданского общества и бизнеса. Делается вывод о важной роли этих стратегий в совершенствовании экологического управления, достижении экономического роста, внедрении высоких социальных стандартов и решении других приоритетных задач национального развития.

Ключевые слова: новые члены ЕС, стратегии устойчивого развития, горизонтальная и вертикальная интеграция, участие, мониторинг.

Abstract. Specific features of strategic planning of sustainable development in the European Union is investigated. EU strategies of sustainable development, adopted in 2001, 2006 and 2010 and the main difficulties on the way of their implementation are considered. Sustainable development strategies of countries, that belong to the group of new members of EU are analyzed. Author shows their character, main components, implementation structure and monitoring systems. The whole features and national specific of national strategies are highlighted. It is proved that the adoption of national strategies promotes better coordination of sustainable development through its integration in the horizontal and vertical levels as well as the activities of different sectors of society. Main forms of involvement in the development and implementation of national strategies for sustainable development of a wide range of partners, including civil society and business are investigated. The conclusion about the importance of these strategies in improving of environmental management, achieving economic growth, the introduction of high social standards and solving another priority national development tasks is done.

Keywords: new members of the EU sustainable development strategies, horizontal and vertical integration, participation, monitoring.

*Perga T.Y., Ph.D. in History, Senior researcher, State institution «Institute of the World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine perga@list.ru
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN STRATEGIES OF NEW EU MEMBERS

Постановка проблеми. Питання сталого розвитку має свою історію у політичному житті Європейського Союзу. Ще у 1997 р. це питання займало чільне місце в Амстердамському договорі у якості всеосяжної мети політики ЄС. Це стало стимулом до інтеграції відповідних цілей у стратегію розвитку як Європейського Союзу в цілому, так і його окремих країн- членів. Моніторинг виконання поставлених завдань, який був здійснений у 2015 р., засвідчив, що не дивлячись на певні труднощі, ЄС невпинно крокує до своєї стратегічної мети — впровадження стратегії сталого розвитку, що є одним із важливих чинників економічного зростання в цьому регіоні Світу [1]. Значний прогрес у реалізації цієї стратегії демонструють нові члени ЄС — Польща, Угорщина, Болгарія, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Естонія, Латвія та Литва. Беручи до уваги той факт, що Україна залишається однією з небагатьох європейських країн, які досі не прийняли стратегію сталого розвитку, вивчення досвіду вказаних країн має становити для України значний практичний інтерес.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженню впровадження стратегії сталого розвитку в ЄС присвячена низка праць. Зокрема, Дж. Кар'ю-Рід, Р. Прескотт-Аллен, С. Бас, В. Далаль-Клейтон видали посібник по плануванню і впровадженню національних стратегій сталого розвитку, в якому вони розробили методологічні засади цього процесу [2]. У наступні роки з'явилась низка робіт, які вивчали досвід впровадження таких стратегій. Зокрема Дж. Меадовкрофт розглянув особливості, проблеми та рефлексію цих стратегій [3], Р. Стеурер, А. Мартінуззі — їх реалізацію в ЄС [4]. У рамках Європейської мережі сталого розвитку постійно здійснюються аналітичні звіти ситуації в різних країнах.

Щодо вітчизняних фахівців, то однією з перших комплексних праць, присвячених реалізації стратегії сталого розвитку, є монографія О. Г. Білоруса та Ю. М. Мацейка «Глобальна перспектива і сталий розвиток». У ній основна увага звертається, переважно, на досвід європейських країн [5]. Сніткова Н. П. у її дослідженнях сфокусувала увагу на економічних аспектах стратегічного планування сталого розвитку в країнах Європейського Союзу [6]. Пергою Т. Ю. проаналізовано процес розробки стандартів сталого розвитку ЄС [7]. Розвідка Ю. Федуня присвячена становленню та реалізації політики сталого розвитку в країнах-кандидатах на вступ до ЄС [8]. Водночас ситуація, в цих країнах після їх вступу до ЄС так і не стала предметом спеціального наукового дослідження.

Мета статті. Метою статті є аналіз стратегій сталого розвитку в країнах, які варто виділити в окрему групу — нові члени ЄС.

Основні результати дослідження. Розпочинаючи дану наукову розвідку, перш за все, наголосимо, що вказані країни вступили до Європейського Союзу у 2004 р. (лише Румунія і Болгарія у 2007 р. та Хорватія у 2013 р.), що призвело до синхронізації їх політики з діяльністю ЄС в сфері сталого розвитку. Тому першочергово варто проаналізувати політику всеєвропейського рівня, яка, за нашими оцінками, пройшла еволюцію у кілька етапів.

Перший етап, який характеризується осмисленням значущості сталого розвитку і прийняттям першої хвилі відповідних стратегій, розпочався Конференцією з проблем навколишнього середовища і розвитку, яка відбулась у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро. Йоганнесбурзький саміт 2002 р. підвів підсумки десятирічної імплементації національних стратегій і визначив головні прогалини та напрямки удосконалення майбутніх документів. Він знаменував початок другого етапу

стратегічного планування в ЄС. У 2010 р. розпочався третій етап, який засвідчив розуміння глобальних викликів, що постали перед Європейським Союзом. Унаочненням цього стала їх інтеграція до стратегій регіонального та національного рівня.

Наголосимо, що в розробці національних політик нові члени ЄС послуговуються орієнтирами, закладеними у стратегіях Європейського Союзу. На даний час у сфері реалізації стратегії сталого розвитку прийнято три документи такого рівня. Першу Стратегію сталого розвитку ЄС було розроблено ще у 2001 р. на засіданні Ради Європи в Гетеборзі з метою «розбудови загальноєвропейських політичних рамок для забезпечення сталого розвитку, тобто з метою задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». Вона складалася з двох головних частин: перша пропонувала заходи для зміни низки «несталих» тенденцій; друга пропонувала новий підхід, за яким економічна, соціальна та екологічна політика ЄС мають бути взаємно узгоджені та підсилювати одна одну. Цей підхід був впроваджений і в наступних стратегіях європейських країн.

Вказаний документ сфокусований на найбільш дестабілізуючих на той час тенденціях розвитку: глобальному потеплінню, нових стійких до антибіотиків мікроорганізмах та деяких видах хвороб, довгостроковому впливі хімічних відходів, безпеці здоров'я, продовольчій безпеці, бідності, розширенні забруднення навколишнього середовища, втраті біорізноманіття (враховуючи зниження родючості ґрунтів), збільшенні відходів, негативному ефекті від зростання транспортної мережі. Вказане обумовило вибір головних пріоритетів стратегії: зміна клімату, здоров'я громадян, бідність та соціальну виключність, старіння суспільства, менеджмент природних ресурсів, мобільність та транспорт. Був зроблений і акцент на необхідності розробки у відповідності до Йоганнесбурзького плану дій національних стратегій сталого розвитку. Надзвичайно важливим компонентом даної стратегії є постановка завдання про розробку індикаторів сталого розвитку, що поклало початок вимірюванню та оцінці ефективності цієї політики в ЄС [9].

Перше п'ятиріччя впровадження завдань стратегії продемонструвало низку труднощів, з якими зіткнулися країни ЄС. Зокрема, це — відсутність чіткого розуміння сутності сталого розвитку, що породжувало острахи за майбутнє та протидію деяких секторів, недостатня гнучкість стратегій в контексті їх адаптації до змінних умов глобального розвитку, висока теоретизація та відсутність механізму інкорпорації цілей сталого розвитку в повсякденне життя, слабкі виконавчі механізми на локальному рівні, недостатня узгодженість дій на світовому, регіональному й національному рівнях. Спостерігалася також розпливчатість пріоритетів та нез'ясованість можливості впливу стратегій сталого розвитку на політичні пріоритети національного розвитку та шляхи таких змін, свідченням чого була відсутність у багатьох стратегіях механізмів фінансової підтримки інтеграції пріоритетів сталого розвитку до національної політики держав.

У Комунікації 2005 р. Європейська Комісія була змушена визнати, що, попри всі зусилля, у деяких секторах продовжувався розвиток неусталених тенденцій, зокрема, це стосувалось зміни клімату та енергоспоживання, здоров'я населення, бідності та соціальної виключності, демографічної ситуації, недостатньо ефек-

тивного менеджменту природних ресурсів, використання земель, розвитку транспортної мережі, втрати біорізноманіття. Це спонукало до перегляду стратегії сталого розвитку ЄС, що відбулось у 2006 р.[10].

«Оновлена стратегія сталого розвитку ЄС» вказала загальний вектор змін на рівні планування як для ЄС у цілому, так і для окремих країн-членів союзу. Пріоритетними напрямками цього документу були наступні: зміна клімату та чиста енергетика, транспорт, стале споживання і виробництво, збереження і управління природними ресурсами, охорона здоров'я, соціальне включення, демографія і міграція, глобальна бідність та виклики сталого розвитку [11].

У 2010 р. Європейський Союз схвалив нову стратегію розвитку на наступні 10 років — «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання», яка, на наш погляд, розкриває європейську соціально-економічну концепцію розвитку у першій чверті XXI ст. Вона спрямована на надання економічному зростанню в ЄС нової якості.

Так, у Стратегії — 2020 визначається п'ять пріоритетних напрямів діяльності: зайнятість; зміна клімату та енергетика; дослідження та інновації; освіта, боротьба з бідністю. Вказується, що виконання поставлених завдань вимагає скоординованих дій країн-членів ЄС, включаючи соціальне партнерство та розбудову громадянського суспільства. Також цей документ передбачає подолання наслідків глобальної фінансової кризи, серед яких: уповільнення темпів економічного зростання, високий рівень безробіття, збільшення рівня зовнішнього боргу, дисбаланс бюджетів окремих країн ЄС. Стратегія вказує і на шляхи розв'язання таких спільних європейських проблем, як: брак природних ресурсів, зміна клімату, старіння націй. У цьому документі підкреслюється важливість адаптації вказаних глобальних завдань до національних умов кожної країни, що вимагає від держав-членів ЄС інтегрувати ці завдання до своїх стратегічних документів.

Особливістю цієї стратегії, на наш погляд, є оголошення семи флагманських ініціатив, що мають створити сприятливі умови для виконання поставлених завдань: «Інноваційний Союз», «Молодь у русі», «Цифровий порядок денний для Європи», «Ефективні ресурси Європи», «Індустріальна політика ери глобалізації», «Порядок денний нових компетенцій та робочих місць», «Європейська платформа подолання бідності» [12].

Щодо національних стратегій сталого розвитку, то, як зазначають Дж. Кар'ю-Рід, Р. Прескотт-Аллен, С. Бас, В. Далаль-Клейтон, їх метою є спрямувати «мобілізацію і зосередження зусиль суспільства по досягненню сталого розвитку» [2, с.28]. Цю думку підтримує і Р. Стеурер, який вважає, що національні стратегії мають служити форумом для артикуляції суспільством бачення сталого майбутнього, а також рамками для процесів переговорів, посередництва і консенсусу й нарощування потенціалу у досягненні цілей сталого розвитку [4, с.460]. В багатьох країнах ЄС вони розглядаються, як драйвери для постановки нових амбітних цілей та реформування державного управління.

Аналіз свідчить, що прийняття національних стратегій сталого розвитку в країнах — нових членах ЄС розпочалося ще в період їх асоційованого членства і тривало вже після вступу до Європейського Союзу. Зокрема вони були прийняті: в Угорщині — у 1999 р., у Польщі — в 2000 р., у Словаччині — в 2001 р., у Латвії — в 2002 р., в Литві — у 2003 р., у Чехії — в 2004 р., у Словенії та Естонії — у 2005 р., в Хорватії — у 2009 р., в Болгарії — у 2011 р.

За своїм характером всі вони спрямовані на інтеграцію трьох складових сталого розвитку: економічної, соціальної та екологічної, однак, деякі країни практикують ширший підхід. Пріоритетами національних стратегій нових членів ЄС стають й інші сфери, які мають для них стратегічне значення. Наприклад, у Словенії та Естонії така стратегія охоплює і сферу культури, у Чехії — R&D, освіту, європейські та міжнародні питання та належне управління, у Литві — територіальний розвиток та співробітництво в цілях розвитку.

Окремо варто виділити Стратегію сталого розвитку Хорватії, яка фокусується на довгострокових заходах в наступних восьми ключових областях: обнадійливе зростання населення в Республіці Хорватії, навколишнє середовище та природні ресурси, заохочення сталого виробництва та споживання, забезпечення соціальної і територіальної згуртованості і справедливості, забезпечення енергетичної незалежності та підвищення ефективності використання енергії, зміцнення здоров'я населення, взаємопов'язаність у Республіці Хорватія, захист Адриатичного моря, прибережних районів і островів.

На наш погляд, на даний час в країнах — нових членах ЄС вже можна констатувати другий етап стратегічного планування сталого розвитку. На це вказує прийняття більшістю країн оновлених стратегій. Зокрема, в Литві це відбулось у 2009 р., в Чехії — у 2010 р., у Словенії — в 2014 р. При цьому наголосимо, що деякі країни, беручи за взірць стратегію ЄС «Європа-2020», надали цим стратегіям довгостроковий характер. До цих країн належить Угорщина («National Framework Strategy on Sustainable Development 2012-202»), Румунія («Romania 2013-2030»), Латвія («Latvia2030»).

У цій площині вирізняється досвід Польщі, яка у 2009 р. прийняла пакет стратегічних документів, спрямованих на формування системи комплексного управління розвитком країни. В його рамках прийняті: «Довгострокова стратегія розвитку 2030», яку координує Канцелярія прем'єр-міністра, «Середньострокова Стратегія розвитку 2020», за яку відповідає Міністерство регіонального розвитку, та 9 інтегрованих секторальних стратегій, серед яких: «Інновації і ефективність стратегії економіки», «Стратегія розвитку людського капіталу», «Стратегія розвитку транспорту», «Енергетична безпека та навколишнє середовище», «Ефективна держава», «Суспільний капітал», «Стратегія регіонального розвитку», «Стратегія національної безпеки», «Сталий розвиток сільських районів і сільського господарства».

Відповідальність за виконання стратегій сталого розвитку в країнах — нових членах ЄС покладається на профільні міністерства, а в тих країнах, де створені спеціальні уповноважені органи зі сталого розвитку (наприклад, в Угорщині це Національна рада зі сталого розвитку), — і на них також.

Потрібно наголосити, що прийняття національних стратегій сприяє кращій координації політики сталого розвитку шляхом його інтеграції на горизонтальному та вертикальному рівнях, а також до діяльності різних секторів суспільства (державні, приватні та наукові кола, громадянське суспільство), що врешті-решт стає однією з важливих умов успіху в цій сфері.

У випадку вертикальної інтеграції мова йде про імплементацію сталого розвитку на різних рівнях управління (регіональному, національному та локальному). У Європейському Союзі поширені наступні механізми імплементації стратегії сталого розвитку:

1. консультації, що зазвичай набувають різних форм. У «старих» членах ЄС поширені практикуми або семінари (Фінляндія), круглі столи та дискусії (Австрія), зустрічі (Німеччина), діалоги (Данія). В Угорщині активно практикується онлайн діяльність, а в Естонії створена Спільна комісія міністерських структур (JСMB), яка відіграє роль форуму для багаторівневого співробітництва, що збирається щорічно для обговорення нагальних проблем. Цей механізм сприяє виробленню рекомендацій щодо впровадження елементів національних стратегій або запитів щодо діяльності країн-членів ЄС.

2.10 країн-членів ЄС для підтримки впровадження стратегій почали застосовувати офіційні та неофіційні механізми зміцнення співробітництва й координації, які сприяють поліпшенню взаємодії між різними рівнями державного управління. Найбільш «сформованими» вони є в Австрії, Фінляндії, Німеччині та Швейцарії. Водночас в нових членах ЄС цей механізм популярності не отримав.

3. Деякі країни (наприклад, Угорщина та Литва) розпочали процес підвищення обізнаності, обміну досвідом та інформацією, хоча цей механізм, на думку Ю. Пізано, К. Лепашіц та Дж. Бергера є найменш дієвим [13].

Однією з виявлених нами тенденцій є інституалізація деяких з вказаних механізмів, яка набуває кілька проявів. Найбільш поширеним є формування в країнах ЄС рад, комісій або інших органів. Зокрема, це стосується Швейцарії, Німеччини, Латвії та Фінляндії. Наприклад, у Латвії створена Національна рада з розвитку (NDC), яка координує стратегічне планування між національним та субнаціональним рівнями. Членами цієї ради, яку очолює прем'єр-міністр країни, є органи влади субнаціонального рівня та інституції регіонального планування.

У деяких країнах-членах ЄС політика вертикальної інтеграції формалізована в правових актах. Прикладом є Хорватія, в якій прийнятий Закон про захист навколишнього середовища (ОГ 110/07), що передбачає відповідальність за сталий розвиток на різних політичних рівнях, в тому числі, і для національного уряду, округів, міст та інших відповідних зацікавлених сторін.

На відміну від вертикальної, горизонтальна інтеграція відображає співробітництво між різними міністерствами та адміністративними органами на національному рівні в питаннях реалізації політики сталого розвитку. Як правило, європейські країни розробляють різні форми внутріміністерської та міжвідомчої координації й імплементації цілей національних стратегій сталого розвитку. Формат цих механізмів залежить від роботи створених структур: міжвідомчої групи (Естонія), комісії (Бельгія) комітетів (Комітет зі Сталого розвитку Австрії чи Комітет державних секретарів в Німеччині) або мережі (міжвідомча мережа Секретаріатів у Фінляндії).

З точки зору організаційного оформлення горизонтальні механізми можна розділити на три групи. До першої відносяться міжвідомчі органи найвищого, політичного рівня. Яскравим прикладом є Німеччина, в якій з 2000 р. існує Державний комітет секретарів зі сталого розвитку. Однак в нових членах ЄС такий механізм поки що не розвинений.

Друга група горизонтальних механізмів унаочнена у міжвідомчих органах адміністративного рівня: її учасниками в основному є представники національних управлінь (міністерств) під керівництвом Міністерства охорони навколишнього середовища. Зокрема, створені: в Естонії — Комісія зі сталого розвитку (1996 р.), в Румунії — Національний центр з питань сталого розвитку (1997 р.),

у Словаччині — Державна рада з питань сталого розвитку (1999 р.), у Чехії — Урядова рада з питань сталого розвитку (2003 р.), у Болгарії — Міжвідомча Консультативна рада з питань сталого розвитку (2006 р.).

Також доречно виділити групу гібридних режимів, головною характеристикою яких є участь та консультації з громадськістю, зокрема з такими зацікавленими сторонами, як НУО, ділові і наукові кола або громадянське суспільство (наприклад, Чехія, Угорщина). Так, у Чехії Урядова рада зі сталого розвитку відповідає за координацію здійснення політики між центральними адміністративними установами на міжвідомчій основі. Представники всіх міністерств та зацікавлених сторін приймають участь у різних структурах Ради — комітетах та робочих групах.

Важливим елементом усіх вказаних стратегій є оцінка здобутків. У багатьох країнах, наприклад, у Чехії, огляд ситуації набуває вигляду доповідей щодо прогресу. У Латвії та Литві такі доповіді робляться двічі на рік, в Словенії — щорічно.

Розвиток індикаторів для моніторингу розвивався в нових членах ЄС і є логічним наслідком прийняття національних стратегій сталого розвитку. Загалом національні індикатори оцінки здобутків включають як власні специфічні показники, так і показники Євростату, які широко використовуються союзом в різних системах оцінок. Кількість індикаторів варіюється в залежності від потреб країн. Наприклад, в Чехії їх 47, в Словаччині — 71, в Литві — 84, в Хорватії — 130. Проте найбільша кількість індикаторів сталого розвитку в Угорщині — 155.

Нагадаємо, що одним із наріжних каменів екологічної політики та політики сталого розвитку в ЄС є участь, що передбачає залучення до процесу прийняття рішень широкої кількості недержавних акторів, включаючи НУО, бізнес, профспілки, академічну спільноту та громадянське суспільство. Форми залучення до участі в таких структурах є різними — від організації зустрічей, консультацій, конференцій і воркшопів до проведення дискусій різного формату. В Угорщині для цього широко використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Наприклад, експертам, представникам професійних, урядових та неурядових структур періодично розсилаються електронні запрошення на різні панельні дискусії та зустрічі. Всі вказані форми спрямовані на створення спільного простору для дебатів, консультацій та обміну інформацією.

В деяких країнах були інституалізовані структури, що мають у впровадженні сталого розвитку дорадчий характер. В їх рамках комунікація відбувається на постійній основі. Так, у Чехії існує Урядова рада зі сталого розвитку, в Хорватії — Рада з матеріального планування та Рада із захисту довкілля і сталого розвитку, в Естонії та Литві — національні ради зі сталого розвитку [14].

Висновки. Аналіз стратегій сталого розвитку в нових членах ЄС дозволяє виділити низку головних характеристик цих документів, серед яких:

1. інтеграція економічних, соціальних та екологічних цілей, а при необхідності — й інших стратегічних національних цілей розвитку;
2. горизонтальна та вертикальна інтеграція імператив сталого розвитку в рамках багатовекторної взаємодії;
3. залучення до співпраці на всіх стадіях (від планування до імплементації) багатьох зацікавлених сторін, ефективне партнерство, прозорість і підзвітність діяльності;

4. розвиток потенціалу і створення сприятливих умов для його розкриття;
5. фокус на пріоритетних результатах та узгоджених заходах з імплементації;
6. фінансування виконання поставлених завдань;
7. постійна оцінка і моніторинг.

Сьогодні нові член ЄС перетворюються на активних гравців політики сталого розвитку європейського рівня. Розширення та поглиблення діяльності в цій сфері, до якого вони вже перейшли, створює умови для вдосконалення екологічного управління, досягнення економічного зростання та впровадження більш високих соціальних стандартів, а також розв'язання інших, не менш важливих проблем національного розвитку, що постають перед ними на початку ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sustainable development in the European Union. 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy 2015 edition [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6975281/KS-GT-15-001-EN-N.pdf>
2. Carew-Reid J. Strategies for national sustainable development: a handbook for their planning and implementation / J. Carew-Reid, R. Prescott-Allen, S. Bass, B. Dalal-Clayton. — London: Earthscan, IUCN and IED, 1994. — 121 p.
3. Meadowcroft J. National Sustainable Development Strategies: Features, Challenges and Reflexivity / J. Meadowcroft // European Environment. — 2007. — №17(3). — p.152-163.
4. Steurer R, Toward a New Pattern of Strategy Formation in the Public Sector: First Experiences with National Strategies for Sustainable Development in Europe / R. Steurer, A. Martinuzzi // Environment and Planning: Government and Policy. — 2005. — № 23(3). — p.455-472.
5. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток : систем. маркетинг. дослідж. / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.
6. Сніткова Н.П. Досвід стратегічного планування сталого розвитку в країнах Європейського Союзу / Н. П. Сніткова // Економіка та держава. — 2012. — №11. — С.11-14.
7. Перга Т. Стандарти сталого розвитку / Т. Перга // Віче. — 2006. — № 9-10. — С. 47-50.
8. Федунь Ю. Становлення та реалізація політики сталого розвитку в країнах-кандидатах на вступ до ЄС / Ю. Федунь // Вісник Львівського університету. — 2014. — Вип.36., ч.11. — С.71-80.
9. Communication from the Commission. Sustainable Europe for a Better World: European Union Strategy for Sustainable Development. Brussels, 15.5.2001. — COM (2001)264final [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/innovation/pdf/library/strategy_sustdev_en.pdf
10. Communication from Mr. Almunia to the Members of the Commission. Sustainable development Indicators to Monitor the Implementation of the European Sustainable development Strategy. SEC (2005)161final [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/76524/276592/Communication+from+M.Almunia+SDI/a0e3e2f7-9ea8-4486-abcb-250d5f8806ce>
11. Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS)-Renewed Strategy. Council of the European Union [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/st10117.en06.pdf>
12. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM(2010) 2020. Brussels: EC [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

13. Pisano U., Lepuschitz K., Berger G. National Sustainable Development Strategies in Europe 2013. ESDN Quarterly Report 29 — July 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sd-network.eu/?k=quarterly%20reports&s=archive>

14. European Sustainable Development Network 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sd-network.eu/?k=quarterly%20reports&report_id=29

REFERENCES

1. 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy (2015) *Sustainable development in the European Union*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6975281/KS-GT-15-001-EN-N.pdf>

2. Carew-Reid, J., Prescott-Allen, R., Bass, S., & Dalal-Clayton, B. (1994). *Strategies for national sustainable development: a handbook for their planning and implementation*. London: Earthscan, IUCN and IIED.

3. Meadowcroft, J. (2007). National Sustainable Development Strategies: Features, Challenges and Reflexivity. *European Environment*, 17(3), 152-163.

4. Steurer, R., & Martinuzzi, A. (2005). Toward a New Pattern of Strategy Formation in the Public Sector: First Experiences with National Strategies for Sustainable Development in Europe. *Environment and Planning: Government and Policy*, 23(3), 455-472.

5. Bilorus, O.H., & Matsejko, Y.M. (2005). Global perspective and sustainable development. Kyiv: MAUP (in Ukr.).

6. Snitkova, N.P. (2012) Experience of strategic planning of sustainable development in EU countries. *Ekonomika ta derzhava (Economy and state)*, 11, 11-14 (in Ukr.).

7. Perga, T.Y. (2006). Standards of sustainable development. *Viche (Veche)*, 9-10, 47-50 (in Ukr.).

8. Fedun, Yu. (2014). The establishment and implementation of the policy of sustainable development in the candidate countries for EU membership. *Visnyk Lvivskoho Universytetu (Bulletin of Lviv University)*, 36, 71-80 (in Ukr.).

9. Communication from the Commission. *Sustainable Europe for a Better World: European Union Strategy for Sustainable Development* (2001). Commission of the European Communities. Retrieved from http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/innovation/pdf/library/strategy_sustdev_en.pdf

10. Communication from Mr. Almunia to the Members of the Commission. *Sustainable development Indicators to Monitor the Implementation of the European Sustainable development Strategy* (2005). Commission of the European Communities. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/276524/276592/Communication+from+M.Almunia+SDI/a0e3e2f7-9ea8-4486-abcb-250d5f8806ce>

11. Council of the European Union. *Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS)-Renewed Strategy* (2006). Retrieved from <https://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/st10117.en06.pdf>

12. EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth (2010). Retrieved from <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

13. Pisano, U., Lepuschitz K., & Berger G. (2013). *National Sustainable Development Strategies in Europe 2013*. ESDN Quarterly Report 29 — July 2013. Retrieved from <http://www.sd-network.eu/?k=quarterly%20reports&s=archive>

14. European Sustainable Development Network 2013. Retrieved from http://www.sd-network.eu/?k=quarterly%20reports&report_id=29

ДО ПИТАННЯ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Здійснюється аналіз суспільно-політичних тенденцій в демократичних трансформаціях, пов'язаних, зокрема, з інституалізацією функцій громадянського суспільства. Окреслені найбільш поширені філософські та політичні уявлення про громадянське суспільство з точки зору тлумачення понять про свободу особистості та взаємовідносини особи і держави. Висвітлюються особливості представницької демократії та прямої демократії учасницького типу в забезпеченні громадянських свобод, обмеження владних повноважень політичних еліт на користь самоврядування. Констатується, що представницька демократія не забезпечує можливість реалізації громадянами свого конституційного права суб'єкта влади. Стверджується, що за учасницької демократії більш ефективно розв'язується конфлікт інтересів у системі «держави — громадянин», «необхідність — свобода», «суспільне — індивідуальне»; забезпечується свобода волевиявлення через самоврядні інституції як атрибут громадянського суспільства, що більш пасує ментальності українців. Безпосередня участь у владі дає реальну політичну свободу, розкриває екзистенційні мотивації громадянства, вивільняє суб'єкта від утилізму суспільної необхідності, обумовленої представництвом партійної більшості у владі.

Ключові слова: держава, демократія, громадянське суспільство, самоврядування, ментальність.

Аннотация. Осуществляется анализ общественно-политических тенденций в демократических трансформациях, связанных, в частности, с институализацией функций гражданского общества. Очерчены наиболее распространенные философские и политические представления о гражданском обществе с точки зрения понятий о свободе личности и взаимоотношений личности и государства. Освещаются особенности представительской демократии и прямой демократии участнического типа в обеспечении гражданских свобод, ограничения властных полномочий политических элит в пользу самоуправления. Констатируется, что представительская демократия не обеспечивает возможности реализации гражданами своего конституционного права субъекта власти. Утверждается, что при участнической демократии более эффективно решается конфликт интересов в системе «государство — гражданин», «необходимость — свобода», «общее — индивидуальное»; обеспечивается свобода волеизъявления через самоуправляющиеся институты как атрибут гражданского общества, что более отвечает ментальности украинцев. Непосредственное участие во власти дает реальную политическую свободу, раскрывает экзистенциальные мотивации гражданства, освобождает субъекта от ущемления общественной необходимостью, обусловленной представительством партийного большинства во власти.

Ключевые слова: государство, демократия, гражданское общество, самоуправление, ментальность.

Abstract. There are under analysis the social and political trends in democratic transformations, dealt in particular with institutionalization of functions of civil society. The most popular philosophical and political visions on civil society in respect of definition the notions dealing with freedom of personality, relationship of person and state are outlined. The peculiarities of representative democracy and direct democracy of participating type in setting civil liberties and restriction of power commissions of political elite in favour of selfgovernment are highlighted. It is stated, that representative democracy does not provide the possibility for realization by citizens their constitutional right as of subject of power. It is alleged that the participating type of democracy is more

* Stezhko Yu.H., Ph.D. in Pedagogics, Associate professor, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, Ukraine. stezhko@mail.ru

effective in solving conflicts of interest in the system «state — citizen», «necessity — freedom», «communal — individual»; in ensuring freedom upon will through self-governing institutions as an attribute of civil society that are much more closer to mentality of Ukrainians. Direct participation in the authority gives real political free, reveals the existential motivations of citizenship, makes personality free from infringement of social necessity, conditioned by representation of a party majority in power.

Key words: state, democracy, civil society, self-government mentality.

Постановка проблеми. Нові суспільно-політичні реалії лібералізації усіх сфер суспільного буття відбилися в ментальності українців ідеєю консолідованого самоврядування, цінностями демократії. На тлі демократичних перетворень, лібералізації усіх сфер суспільного буття в глибинних нетрях свідомості українців прокинувся дух козацьких вольностей, надія стати не номінальним, а реальним суб'єктом влади. Демократія набуває зримої реальності, котру треба закріплювати у громадянських інституціях, а, головнo, у суспільній свідомості. Утім потуги із інституалізацією самоврядних устремлінь наштовхнулися на латентний консерватизм політичної еліти. В піднесенні громадянської активності, національному прозорінні певні політичні кола побачили загрозу державній керованості, сприйняли події останніх часів як зазіхання на національну єдність. Наразі у проектуванні задекларованих Конституцією України демократичних засад суспільного розвитку проглядається широкий спектр проблемних питань щодо концептуалізації громадянського суспільства, стосунків держави з громадянами та їх свободами. На часі подолання монополії політичних еліт на владу як перепони інституалізації органів самоврядування, самоорганізації громадян у сфері публічної політики на засадах консолідуючої ідеї — як то державна цілісність, релігійна соборність, євроінтеграція.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. З часів давньогрецького філософа Платона і до сьогодні тема державотворення знаходиться на вістрі філософсько-політичного дискурсу та знайшла свій відбиток у багатьох дослідженнях. Наразі варто відзначити роботи українських дослідників Н. Смелянкової, Р. Зимовця, С. Кримського, А. Лоя, Т. Лютого, М. Михальченка, Н. Мозгової, Ю. Павленка, Я. Паська, М. Поповича, Є. Причепія, І. Прокопчук, Т. Суходуб, П. Толочка, О. Хоми, П. Шляхтуна, І. Ярославцевої та інших учених. Проте низка питань щодо інституалізації стосунків держави та громадянського суспільства, як на нас, потребує свого розгляду.

З огляду на зазначене **метою нашої розвідки** бачиться окреслення моделі сполучення державності із демократією, громадянськістю у контексті сучасних суспільно-політичних викликів.

За методологічну основу дослідження суспільно-політичної системи, громадянських стосунків маємо синергетику. На тлі активізації громадянських рухів синергетика як методологія має стати інструментом проектування сучасного громадянського суспільства, запобіжником від політичного невігластва, правового нігілізму представників владних структур.

Феномен синергії в методології синергетики дає неklasичне уявлення про громадянську співбуттєвість, солідарність у демократичних інституціях громадянського суспільства, уявлення про соціальну модель громадянської консолідації на засадах демократії. Йдеться про те, що «у контексті такої спільності скооперовані елементи ведуть себе не так, як поза нею, тобто коли їх полиша-

ють на самих себе» [1, с. 320], відтак посилюється консолідований громадянський потенціал кожного співучасника влади.

Установка на взаємопосилення потенціалу громадянськості наводить нас на концептуалізацію держави в тих її проявах, де йдеться про конструктивний механізм самоуправління на основі бачення вияву громадянських якостей суб'єкта як взаємодоповнюваності закономірного та хаотичного. Нехтування одним із компонентів єдності звужить поле можливостей дослідження суспільного розвитку.

Основні результати дослідження. На кожному історичному етапі розвитку людства інтерес до проблеми демократії, громадянського суспільства то загострювався то згасав в залежності від політичної кон'юнктури. Однак потенційно ідея громадянського суспільства ніколи не втрачала своєї актуальності і завжди пов'язувалася із державою та демократією, котрі різними мислителями розумілися по-різному.

Філософи усіх часів «ламали списи» на проблемі побудови досконалої держави, намагаючись дати взірець форми правління, яка консолідує суспільство у здійсненні ним владних функцій. Але, як свідчить історія, жодна з форм державного правління не витримала перевірки практикою, насамперед, на обмеження владних повноважень політичних еліт на користь громадянського самоврядування.

Доба демократичних перетворень позначена переоцінкою ролі держави на користь громадських утворень як провідників самоврядних ідей, європейських цінностей та ідеалів, виразників ідеології національної єдності. З прикрістю маємо констатувати суттєву затримку з інституалізацією стосунків особи та держави як на рівні самоврядування, так і в сфері публічної політики. Запити громад на самоуправління підміняються показовою багатопартійністю, котра лише створює ілюзію політичної участі громадян у владі. Тож на часі є переосмислення ролі держави та політичних партій у сучасних умовах розгортання громадських рухів, їх участі у конструктивному генеруванні нових проєктів соціального устрою. На цьому тлі визріла потреба формування громадянських якостей особистості на основі глибинної рефлексії щодо бачення самоврядної ролі кожного громадянина — і не в якості стихійного бунтівника, а як цілеспрямованого, політично свідомого прагматика, позбавленого будь-яких соціальних утопій.

Традиційно становлення громадянського суспільства пов'язується, передусім, з неполітичними відносинами, лібералізацією стосунків у системі «громадянин — держава», однак, це не означає аполітичності особистості, навпаки, передбачає її високу політичну культуру, дотримання нею загальнолюдських норм моралі та права. Громадянськість — це якість, яка інтегрує політичну, правову та моральну компоненти світогляду особистості (вищого модусу суспільного буття людини) — особистості як суб'єкта політичної влади не лише *de jure*, а й *de facto* на основі глибинної рефлексії щодо власної ролі у владі. Наразі на вістрі соціальної практики опинилися проблеми не лише формування політичної свідомості, громадянських якостей молоді (найбільш активного прошарку суспільства), а й її конструктивної участі в інституалізації стосунків особистості та держави.

Щодо концептуалізації громадянського суспільства, то вона має наскільки глибоке коріння в історії філософії, настільки ж і глибокі розбіжності в тлума-

ченнях, але в усіх випадках громадянське суспільство розглядалося в контексті державності та демократії. Скажімо, ще у XVIII ст. громадянське суспільство ототожнювалося із формою державності та політикою. Дж. Локк та І. Кант вживали поняття «громадянське суспільство» та «держава» до певної міри як синоніми. Однак історичною константою залишалося бачення зв'язку громадянського суспільства із забезпеченням громадянських свобод та самоцінністю кожної особистості. Вже Дж. Локком, а пізніше Ш. Монтеск'є та Ж-Ж. Руссо, кожним у свій час, ставилися питання про свободу особистості, її незалежність від держави в загальній концепції індивідуалізму. Назагал наскрізною тезою всього спектру поглядів на громадянське суспільство є положення про якомога більший ступінь незалежності індивіда від держави.

Враховуючи уроки минулого, проводячи державну політику лібералізму, розбудови громадянського суспільства, влада сьогодні має дотримуватися таких основних приписів: «...держава не повинна торкатися приватних інтересів індивідів» [2, с. 279]; «якщо держава не відділена від суспільства, то вона виявляється неспроможною керувати суспільними процесами, оскільки є їх похідною» [2, с. 281]; управлінські функції держави є демократичною участю в соціально-економічному врегулюванні суперечностей індивідуального, корпоративного та загального інтересів.

Демократія утверджує громадянина сувереном прав і свобод в державі — такою бачиться наскрізна ідея стосунків суспільства й держави в переважній більшості філософських концепцій громадянського суспільства. Однак щодо тлумачення цих стосунків, то маємо істотні розбіжності. Наприклад, І. Кант говорить про «моральну автономію» особистості як засіб забезпечення індивідуальних свобод, незалежності інституцій громадянського суспільства, що мають забезпечити дотримання загальнолюдських моральних норм від втручання держави. Г. Гегелем же особистісна свобода тлумачиться в спінозівському дусі — як усвідомлена необхідність, на підставі чого він приходить до висновку, що громадяни досягають свободи лише за умов звички до дисципліни. Позбавлений державної організації народ він називає «безформним агрегатом» людей.

Шляхи становлення демократичного суспільства філософами бачилися також по-різному. Наприклад, Г. Гегель та К. Маркс вважали, що шлях до становлення громадянського суспільства пролягає через здійснення примусу. «Чтобы стать свободным, чтобы обрести способность к самоуправлению, все народы должны были поэтому пройти предварительно через строгую дисциплину и подчинение воли господина»² [3, с. 225], — говорить Г. Гегель. Насилля, підкорення свавілля громадян, їхньої свідомої волі державним законам є необхідним етапом формування політичної свідомості мас та наступного відмирання держави. На що М. Бакунін зауважує, що жодна структура не буде чинити всупереч власним інтересам, тож і держава буде прагнути до самозбереження. Відтак, замість держави він пропонує вільну організацію управління «знизу вгору» — робітничих асоціацій, груп, общин, волостей, областей та народів. За усієї привабливості все ж такий зразок соціального устрою бачиться не менш утопічним, ніж попередній.

² Цит. мовою публікації

Ми окреслили найбільш поширені думки задля ілюстрації розбіжностей в баченні свободи та держави. Назагал ми не маємо наміру зосереджуватися на аналізі концепцій громадянського суспільства, позаяк це не є нашою метою, відзначимо лише, що усі вони тим чи іншим чином торкаються стосунків держави із громадянськими самоврядними інституціями. Як зазначає П. Козловски, «дуалізм держави та суспільства виявляється як постійна складова історії та політичної філософії Європи, починаючи з часів Платона» [2, с. 279], з тією лише відмінністю, що в різні часи зі зміною суспільно-економічного устрою змінювалися і політико-правові засади стосунків громадян з державою.

Сьогодення позначене формуванням нового демократичного ладу, просуванням по шляху соціальної справедливості за мірками громадянського суспільства, — чи то ліберально-демократичного (Дж. Локк, Т. Джефферсон), чи то християнсько-православного спрямування (В. Зеньковський, С. Гессен), чи інших форм. Проте в усіх випадках громадянськість особистості означає суспільне служіння, політичну зрілість на рівні вимог громадянського суспільства. Тож від чого нас застерігає історія державотворення, якою має бути сучасна держава та її роль у здійсненні влади, яка форма демократії підходить громадянському суспільству?

Українські реалії дають нам підстави стверджувати, що демократія самоврядування торує шлях до громадянського суспільства за європейськими зразками. Однак демократія є не якоюсь історичною константою, а процесом безперервного розв'язання суперечностей індивідуального та суспільного, свободи та необхідності, обумовлених конкретно-історичними реаліями. «Реальна демократія — це тільки ідеал» (Ж.-Ж. Руссо), але наближення до нього — це можлива перспектива громадянського суспільства. Утім постає питання, яка ж форма демократії є найбільш повним виразником громадянських свобод, реальної участі громадян у здійсненні влади.

Маємо констатувати, що в українській політиці державотворення утвердилася представницька демократія, за якої відбувається опосередкована участь громадян у владі шляхом делегування повноважень партіям. Але останнім часом виказуються сумніви щодо її ефективності і небезпідставно. Реалії такі, що представництво наразі не забезпечує можливість реалізації громадянами свого конституційного права суб'єкта влади, постійної участі у владі або ж, принаймні, ефективного контролю за нею.

Можливості представницької демократії щодо реалізації громадянських прав на участь у владі охарактеризував ще Ж.-Ж. Руссо, стверджуючи, що представництво веде до втрати або відчуження суверенності народу. «Английский народ, — пише він, — считает себя свободным: он жестоко ошибается. Он свободен только во время выборов Парламента: как только они избраны — он раб, он ничто»³ [4, с. 222]. Нам видається, що зазначене у тій чи іншій мірі поширюється на усі держави, де панує представницька форма демократії. За сучасних українських реалій представництво громадян у владних структурах бачиться як таке, що не виправдало сподівань на консолідацію нації в громадянському суспільстві.

³ Цит. мовою публікації

За представницької демократії відбувається зміщення функцій партій — з засобу консолідації нації навколо ідеї громадянського суспільства в бік чинника її розколу. Погодьмося, що «в современном мире партии воспринимаются как эффективная форма отчуждения политических ресурсов граждан в пользу элит»⁴ [5, с. 58]. Виникла прірва між верствами населення в можливостях здійснення влади.

Демократія в представницькому виконанні опинилася заручницею непримиренної боротьби партій за вплив на суспільство як електорат. Багатопартійність лише розшаровує суспільство і не стільки за ознаками ідеологічних уподобань, скільки за ознаками олігархічної прихильності. Тож кількість партій не стала ні показником рівня демократичності суспільства, ні чинником його згуртованості, а радше клубом фінансових груп. До певної міри збуваються пророцтва Ф. Ніцше щодо ролі партій в державному будівництві — як соціальних груп, утворених за інтересами. Тож цілком закономірно на теренах пострадянських держав, які лише стали на шлях демократичних перетворень, і України зокрема, актуалізувалася проблема переходу до такої форми народовладдя, яка в західній політичній науці набула визначення «учасницька демократія». За учасницької демократії, на відміну від представницької, більш ефективно розв'язується конфлікт інтересів в системі «держава — громадянин», «необхідність — свобода», «суспільне — індивідуальне» завдяки безпосередній та постійній участі громадян у здійсненні влади, забезпеченні свободи волевиявлення через самоврядні інституції і не лише на час виборів. Тож учасницька демократія цілком обґрунтовано мислиться атрибутом громадянського суспільства і, на нашу думку, більш пасує ментальності українців.

Перехід до стану демократії учасницького типу зумовлює якомога більше послаблення залежності політичних партій від промислово-фінансових груп та посилює вплив на владу недержавних громадських об'єднань самоуправління. Зрослі можливості відокремлення політичної влади від олігархії постають ефективною противагою державному утиску громадянських свобод.

Лише безпосередня участь у владі дає реальну політичну свободу, розкриває екзистенційні мотивації громадянства, вивільняє суб'єкта від утиску адміністративної раціональності як суспільної необхідності, обумовленої представництвом партійної більшості у владі.

Пряма учасницька демократія через громадянські інститути доступу до участі у політиці розкриває можливості особистісної самореалізації у тій царині публічної політики, владних проєктів, які є привабливими з огляду на ідеологічні уподобання людини, трансформує свободу у «стан духу», а народні маси у громадян. Але задля цього людину потрібно розкріпачити до справжньої екзистенційної свободи, де вона самостійна у виборі й відповідальна за свій вибір як автор власного буття. Тоді ментальна риса українців — індивідуалізм — набуває культуровідповідного епосі постмодерну змісту громадянської солідарності.

Пряма учасницька демократія розкриває реальні можливості впливу широких верств громади на демократичні перетворення через різні форми політичної участі не лише на час виборів, а й у міжвиборчі періоди. Громадяни свідомо підпорядковуються нормам суспільного буття, які вони ж самі й визначають че-

⁴ Цит. мовою публікації

рез інституалізацію права на владу в громадських організаціях, утвердження у суспільній свідомості базових цінностей демократії: самоцінності людини, свободи, справедливості. «Демократія учасницького типу розв'язує конфлікт ... за допомогою постійної участі в політичному процесі, безпосереднього самоврядування і створення політичної спільноти, здатної трансформувати залежних приватних індивідів у вільних громадян, а часткові й приватні інтереси — у громадське добро» [6, с. 259]. Наразі у сфері забезпечення суспільних інтересів через участь у владі реалізується людська сутність — єдність соціального та індивідуального.

За учасницької демократії гострота партійної боротьби спадає, розв'язання суперечностей переноситься на поле впливу громадських організацій, в русло компромісів через налагодження системного моніторингу суспільної думки. Вивчення громадської думки створює умови для забезпечення дійсного народовладдя, упередження соціальних конфліктів. Демократія участі вивільняє суттєвий потенціал людини як джерела влади від партійної залежності для здійснення самоврядування.

Наразі історична перспектива громадянського суспільства — за прямою демократією учасницького типу, котра забезпечить безперешкодну участь у владі громадян, вияв кожним з них власної політичної позиції та ставлення до влади, скажімо, через різноманітні форми опитувань, референдумів, плебісцитів, участі в протестних заходах (мітингах, демонстраціях тощо). Участь у публічній політиці постає засобом «зняття» внутрішньої конфліктності особистості, подолання егоїстичного «Я» на користь громадянської солідарності. Відтак консолідація громадянського суспільства є похідною від форми демократії, бачення свободи волевиявлення громадян у самоврядних інституціях.

Проте не варто вбачати в учасницькій демократії, як і в будь-якій іншій її формі, панацею від суперечностей в системі «держава — суспільство — особистість». В усіх випадках досягти повного народовладдя не уявляється за можливе. Тим паче, що у перехідний період до громадянського суспільства, який переживає Україна, говорити про політичну зрілість, готовність широких верств пересічних громадян до безпосередньої участі у владі наразі не доводиться.

Тож на певний часовий період є потреба у пошуку компромісу між представництвом у владі через політичні партії та прямою участю, між елітарністю влади та громадянськістю. На перехідному етапі до громадянського суспільства, за умов наявної політичної культури переважної більшості пересічних громадян видається за доцільне говорити про забезпечення прямої демократії учасницького типу на локальному рівні здійснення влади та представництва освічених, політично свідомих членів громади, які б репрезентували громадянські цінності, але були б партійно незаангажованими, незалежними від державних та олігархічних структур на вищих владних щаблях.

Збереження партійного представництва на час становлення громадянського суспільства до певної міри становитиме протипагу безроздільному пануванню держави. Питання лише за тим, хто буде забезпечувати це представництво, і наскільки воно буде захищати інтереси громадян від державного утиску свободи особистості. В цьому плані доречним буде нагадати слова Ф. Ніцше, що «государство есть мудрая организация для взаимной защиты личностей; если чрезме-

рно усовершенствовать его, то в конце концов личность будет им ослаблена и даже уничтожена ...»⁵ [7, с. 365].

Відтак, за умов нерозвиненості громадянського суспільства важливо уникнути крайнощів — як невиправданого посилення ролі держави, так і надмірного послаблення державних функцій, що може спричинити скочування до охлократії, — за Ф.Ніцше, ще гіршої форми утиску свободи особистості.

За сучасного стану українського суспільства забезпечити золоту середину між адмініструванням держави та свободою особистості можливо лише врівноваженим поєднанням двох форм демократії на різних рівнях врядування, що становитиме оптимальну модель здійснення політичної влади, за якої особистість бачиться не лише наслідком формування конкретною культурою, а й результатом власних уподобань, вибору реальних можливостей їх забезпечення. Відповідно, справжня свобода в громадянському суспільстві полягає не в наборі абстрактних можливостей вияву права особистості на владу і не у всездозволеності як незалежності від суспільної необхідності, а в реальному «состоянии не препятствия»⁶ (Н. Боббіо) участі громадян у владі, тобто свободу забезпечує «такой порядок, в котором область разрешенного как можно больше» [8, с. 51]. В усіх випадках визначальна цінність демократії — свобода — неминуче постає нічим іншим як підпорядкуванням індивідуалістичних устремлінь громадянина суспільній необхідності. Згадаймо Ж.-Ж. Руссо: «Реальна демократія — це тільки ідеал». Тож питання лише в тому, яка форма демократії є найбільш наближеною до цього ідеалу, за якої форми демократії суспільна необхідність більш узгоджується із особистісною свободою, українським менталітетом.

Висновки. Розв'язання проблеми консолідації громадянського суспільства на засадах учасницької демократії потребує комплексного підходу: залучення наукових організацій, системної роботи освітніх закладів, громадських та релігійних організацій за активної підтримки держави. Утім нам видається, що нинішній етап розбудови демократичного суспільства потребує не стільки сьогочасного утвердження вищих демократичних цінностей, скільки конструктивних рішень щодо вивільнення суспільної свідомості із лабетів рудиментів тоталітаризму, політичних стереотипів мислення, споглядально-вичікувальної позиції, соціальних утопій, несумісних із громадянським суспільством.

Назагал тема державності та громадського самоврядування, як на нас, є невичерпною, тож і перспективність її розвитку є очевидною, позаяк на кожному історичному етапі демократичних трансформацій соціальна практика висвітлює факти, котрі потребують свого осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янець В. Філософський постмодерн / В. Лук'янець, О. Соболев. — К.: Абрис, 1998. — 352с.
2. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм / П. Козловски. — М.: Республика, 1998. — 368 с.
3. Гегель Г. Соч. в XIV т. Т. III: Философия духа / Пер. Б. А. Фохта. — М.: Соцэкгиз, 1956. — 371 с.

⁵ Цит. мовою публікації

⁶ Цит. мовою публікації

4. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права. Кн. III. Гл.15. / Пер. с фр. А. Д. Хаютина, В. С. Алексеева-Попова. — М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. — 416 с.
5. Люсьй А. Сквозь символы. Диалектика символизации/ десимволизации как фундаментальное основание прикладной культурологии/ А. Люсьй // Вопросы философии. — 2009. — № 10. — С. 48-59.
6. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія: Антологія / Під ред. О. Проценка. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 254-262.
7. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Соч. в 2-х т. Т.1. / Под ред. К. А. Свасьяна. — М.: Мысль, 1990. — 831 с.
8. Боббио Н. Свобода и власть / Н. Боббио // Вопросы философии. — 2013. — № 5. — С. 48-55.

REFERENCES

1. Lukianets, V. & Sobol, O. (1998). *Philosophical postmodern*. Kyiv: Abris (in Ukr.).
2. Kozlovski, P. (1998). *Society and the State: the inevitable dualism*. Moscow: Respublika (in Rus.).
3. Gegel, G. (1956). *Works in XIV vol. Vol. III: The philosophy of the spirit*. Moscow: Sotsekgiz (in Rus.).
4. Rousseau J.J. (1998). *About the social contract or principles of political right*. Moscow: «KANON-press», «Kuchkovo pole» (in Rus.).
5. Liusyi, A. (2009). Through symbols. Dialectics of symbolization / desimvolization as a fundamental basis for applied cultural studies. *Voprosy filosofii (The Problems of Philosophy)*, 10, 48-59 (in Rus.).
6. Barber, B. (2005). Strong Democracy: the policy of participating type. In O.Protsenko (Ed.). *Democracy: An Anthology* (pp.254-262). Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.).
7. Nietzsche, F. (1990). *Human, All Too Human*. Moscow: Mysl' (in Rus.).
8. Bobbio, N. (2013). Freedom and power. *Voprosy filosofii (The Problems of Philosophy)*, 5, 48-55 (in Rus.).

УДК 339:331.526

Суходольська А.А.*

аспірантка,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Київ, Україна. anastasiya-suhodolska@yandex.ua

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ТА ПРОБЛЕМА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

|| **Анотація.** Розглянуто основні принципи функціонування та правові засади зон вільної торгівлі, включаючи зону вільної торгівлі (далі — ЗВТ) між Україною та країнами-членами ЄС в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Визначено проблемні

* Suhodolska A. A., Post-graduate student, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine. anastasiya-suhodolska@yandex.ua

THE FREE TRADE ZONE AND THE PROBLEM OF EMPLOYMENT OF UKRAINIAN CITIZENS

аспекти працевлаштування українських громадян в країнах-членах Європейського Союзу. Особлива увага приділена питанням соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство та на законних підставах працюють у країнах-членах ЄС. Проаналізовані нормативно-правові документи, якими регулюються євроінтеграційні процеси України; окреслені необхідні заходи з боку держави для повноцінного входу України до європейської економічної системи як конкурентно спроможного учасника. Розглядається історичний поступ становлення і розвитку Зони вільної торгівлі; етапи підписання, зміст Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, її вплив на економічне співробітництво в межах ЗВТ. Зокрема, аналізуються пропозиції науковців щодо переорієнтації ринків збуту продукції України; звертається увага на необхідність адаптації українського законодавства до вимог, норм і стандартів Європейського Союзу у сфері транспорту, енергетики, послуг, сільського господарства.

Ключові слова: Зона вільної торгівлі, вільний рух товарів та послуг, соціальний захист, трудящі-мігранти.

Аннотація. Рассмотрены основные принципы функционирования и правовые основы зон свободной торговли, включая зону свободной торговли (далее ЗСТ) между Украиной и странами-членами ЕС в рамках Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС. Определены проблемные аспекты трудоустройства украинских граждан в странах-членах Европейского Союза. Особое внимание уделено вопросам социального обеспечения работников, которые имеют украинское гражданство и на законных основаниях работают в странах — членах ЕС. Проанализированы нормативно-правовые документы, которыми регулируются евроинтеграционные процессы Украины; очерчены необходимые меры со стороны государства для полноценного вхождения Украины в европейскую экономическую систему как конкурентоспособного участника. Рассматривается исторический путь становления и развития Зоны свободной торговли; этапы подписания, содержание Соглашения об ассоциации между ЕС и Украиной, ее влияние на экономическое сотрудничество в рамках ЗСТ. В частности, анализируются предложения ученых о переориентации рынков сбыта продукции Украины, обращается внимание на необходимость адаптации украинского законодательства к требованиям, нормам и стандартам Европейского Союза в области транспорта, энергетики, услуг и сельского хозяйства.

Ключевые слова: Зона свободной торговли, свободное движение товаров и услуг, социальная защита, трудящиеся-мигранты.

Abstract. The basic principles of functioning and legal regulations for the free trade zones, including the Free Trade Zone (hereinafter-FTZ) between Ukraine and states-members of EU within the Association Agreement between Ukraine and EU are analyzed. It is discussed the problematic aspects of employment of Ukrainian citizens in the states-members of the European Union. Special attention is paid to social guarantees to the workers, who have Ukrainian citizenship and legally work in the countries-EU members. Legal documents governing the process of European integration of Ukraine are discussed, as well as essential actions of the state for the full entry of Ukraine to European economic system as a competitive participant are revealed. It is examined the historic way of formation and development of Free Trade Zone; the stages of signing, content of the Association Agreement between EU and Ukraine, its impact upon economic cooperation within FTZ. It is discussed in particular the propositions of scientists concerning re-orientation of the markets of production of Ukraine; special attention is paid to the necessity of adaptation of Ukrainian legislation to the requirements, norms, and standards of the European Union in the field of transport, energy, services, agriculture..

Key words: Free Trade Zone, free movement of goods and services, social protection, migrant workers.

Постановка проблеми. Зона вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом передбачає довготривалий процес гармонізації національного законодавства з правом ЄС і чинними європейськими стандартами, на яких ґрунтується торгівля з економічно розвиненими країнами. Україна, обравши курс євроінтеграції, взяла на себе чималу кількість зобов'язань перед Європейським Союзом згідно ратифікованих міжнародних договорів. На сьогодні основою цих домовленостей є Угода про Асоціацію між Україною і ЄС, що визначає основні правові засади функціонування Зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом.

Як відомо, з 1 січня 2016 р. набрали чинності положення Угоди, які стосуються економічних домовленостей. Аналіз цих положень набуває особливого значення як з точки зору шляхів їх реалізації, так і впровадження в політико-правову і економічну практику. Зокрема, на порядку денному — питання, пов'язані з вільним рухом товарів та наданням послуг, адже проблема правового регулювання надання послуг українськими резидентами в ЄС є дуже актуальною. Так, на сьогодні українці працюючи за кордоном, стикаються з жорсткими умовами працевлаштування, серед яких — низка обмежень як в термінах надання послуг, так і в умовах, при яких робітники мають право надавати свої послуги працедавцю. Також не до кінця визначенні умови визнання наших кваліфікацій та дипломів в країнах-членах ЄС. Окрім цього, не скасовані дискримінаційні обмеження для українських громадян, які надавали б їм можливість для рівних умов праці з громадянами держав-членів ЄС.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Політико-правовим проблемам Європейської інтеграції України, взаємодії України та ЄС присвятили свої праці такі вітчизняні вчені: Березовська І. А., Вишняков О. К., Костицький В. В., Микієвич М. М., Муравйов В. І., Петров Р. А., Шпакович О. М. та інші.

Правові засади функціонування зони вільної торгівлі та «Чотирьох свобод» ЄС — (свобода руху товарів, послуг, капіталу та осіб) досліджували такі вітчизняні науковці, як Барна М. Ю., Грицяк І. А., Калініченко П. А., Кашкін С. Ю., Копійка В. В., Мурайов В. І., Опришко В. Ф., Решота О. А., Шинкаренко Т. І. та інші. Це утворює історіографічну базу дослідження проблеми при тому, що деякі її аспекти потребують більш детального аналізу.

Мета статті. Метою статті є дослідження принципів функціонування Зони вільної торгівлі, окреслення основних умов працевлаштування українських громадян за кордоном, а також аналіз нормативно-правових документів, якими вони регулюються.

Основні результати дослідження. Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економіки, на нашу думку, держава вже зараз повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має базуватися на засадах економічного патріотизму, поєднанні принципів відкритості економіки із захистом внутрішнього ринку, аналізі державних, регіональних та галузевих концепцій та програм соціально-економічного розвитку у співставленні із загальною ситуацією на світовому ринку та перспективами інтеграції України у світову економіку, узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами і розробці законопроектів щодо їх максимальної інтеграції [1, с. 70].

Звісно, Україна, включаючись в економічне міжнародне співробітництво, має не тільки ратифікувати міжнародні конвенції, угоди та інші нормативно-правові документи, а й сконцентрувати зусилля на гармонізації у відповідність до них національного законодавства з тим, щоб в національній правовій системі міжнародні механізми захисту прав і свобод працювали у повному обсязі.

Муравйов В. І. вважає, що національні інтереси України безпосередньо пов'язані з поступовою інтеграцією нашої держави в Європейський Союз. Одним із найважливіших інструментів для реалізації цієї задачі стала Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, і Європейським союзом та його держа-

вами-членами, з іншого боку, яка, завдяки створенню Зони вільної торгівлі, стає першим кроком на шляху інтеграції нашої країни в Євросоюз.

З набранням чинності Угоди в 2014 році закріплені в цьому документі норми права ЄС стали також частиною українського законодавства і створили унікальні умови для регулювання процесів зближення України з європейським інтеграційним об'єднанням [2, с.6].

Входження України до світової економічної системи є необхідною умовою її подальшого становлення як демократичної країни з ринковою економікою. Для цього Україна, як рівноправний учасник міжнародних економічних відносин, має брати участь у міжнародному економічному співробітництві та міжнародному ринку розподілу праці. Значною мірою ці завдання належать вирішувати у відносинах з країнами ЄС [3, с. 229].

Думки науковців однакові з приводу курсу України, спрямованого на євроінтеграцію. У той же час, запровадження в Україні новітніх закордонних технологій повинно передбачати розробку систем та механізмів їх залучення в країну, сприяння організації спільних, підприємств на умовах застосування новітніх технологій, створення умов для придбання наукоємних підприємств та капітально-технологічних товарів. Безумовно, залучення закордонних інвестицій у вітчизняну економіку можливе за умови сприятливого фінансового та податкового клімату, лібералізації фінансово-податкової системи, забезпечення політичної та соціальної стабільності тощо [1, с.71]. З цією думкою не можливо не погодитися, оскільки запровадження новітніх технологій в Україні проходить поперше дуже повільно, а по-друге ми не маємо достатніх матеріальних ресурсів, та без залучення іноземних інвестицій здійснювати цей процес вкрай складно.

У сучасному міжнародному праві юридичні підстави для функціонування будь-яких регіональних інтеграційних об'єднань, і Зони вільної торгівлі зокрема, визначаються двома основними джерелами: з одного боку — міжнародно-правовими нормами універсального характеру, у тому числі установчими договорами й актами міжнародних організацій, що діють у сфері міжнародної торгівлі. З іншого боку — власне нормами міжнародних договорів, що передбачають створення відповідних Зон вільної торгівлі (далі ЗВТ) між державами.

З 1-го січня 2016 року почала діяти Зона вільної торгівлі між Україною та країнами Європейського Союзу. Для розуміння нормативно-правової підстави дії Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС варто дослідити історичний поступ її становлення, етапи підписання, зміст угоди та інші нормативно-правові документи, якими вона закріплюється.

ЄС укладав угоди про ЗВТ з багатьма країнами світу і з багатьма країнами веде переговори щодо створення ЗВТ. Не існує єдиної моделі, за якою ЄС буде торговельно-економічне співробітництво та укладає торговельні угоди, але у більшості випадків ЄС створює всеохоплюючі ЗВТ. Як відомо, правила ЗВТ визначаються угодами Світової організації торгівлі (СОТ), зокрема ст. XXIV ГАТТ та ст. V Генеральної угоди про торгівлю послугами. Угоди про ЗВТ є ключовою частиною угод про асоціацію та митних союзів, які укладає ЄС. З країнами- кандидатами на вступ до ЄС Європейський Союз укладає угоди про стабілізацію та асоціацію [4, с. 5].

Переговорний процес між ЄС та Україною почався ще у 2008 році після вступу України до Світової організації торгівлі. Ще на Міністерській конфере-

нції СОТ в Сінгапурі 1996 р. були розроблені напрями глибокої економічної інтеграції в межах моделі «СОТ+»: інвестиції, конкурентна політика, державні закупівлі, сприяння торгівлі. Зони вільного торгівлі високого стандарту включають всі перелічені складові, які в свою чергу стимулюють поглиблення інтеграції на основі всіх чотирьох напрямів і є взірцем, на який орієнтуються держави при заснуванні зон вільної торгівлі завдяки тому, що забезпечують вищу економічну ефективність для країн-учасниць.

У березні 2012 року Угоду про асоціацію між Україною та ЄС було лише парафровано, тобто технічно узгоджено всі її умови. Текст Угоди налічував 1200 сторінок і складається з преамбули і 7-ми основних розділів: загальних принципів; політичного співробітництва; питань правосуддя, торгівлі, економічного і галузевого співробітництва; фінансового сектору та інституційних і загальних положень, 43 додатків і трьох протоколів [5, с. 35].

Створення ЗВТ — це передусім торговельна лібералізація, яка впливає на добробут трьома економічними детермінантами: економічна «відстань», потенціал внутрішньогалузевої та міжгалузевої торгівлі, рівень ВВП на душу населення країни [6, с.133].

Інтенсивний процес створення двосторонніх зон вільної торгівлі у світовій економіці має своїх опонентів та прихильників. Опоненти стверджують, що двосторонні угоди ведуть до появи у більшій мірі ефектів відхилення торгівлі, ніж її створення; менш розвинені країни мало що отримують від цих процесів, оскільки вони або не втягнуті у такі угоди, або є слабшими партнерами. Визнаючи існуючі тут проблеми, прихильники двосторонніх угод про вільну торгівлю зауважують, що саме від політичного вибору залежить реальна глибина та галузеве охоплення зон вільної торгівлі [7, с. 184].

Предметом такої співпраці стало підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і державами-членами цих об'єднань, з іншої сторони. Зміст цієї угоди був індивідуально розроблений для України з метою поступового переходу від угоди про партнерство та співробітництво до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Ця угода передбачає адаптацію національного законодавства у сфері транспорту, енергетики, послуг, сільського господарства тощо. В основу Угоди покладена концепція поступового наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС. Установлено конкретні терміни, в рамках яких Україна повинна адаптувати своє законодавство до законодавства ЄС. Ці терміни варіюються від 2 до 10 років після набрання Угодою чинності. Через те, що законодавство ЄС перебуває у стані постійного розвитку, в Угоду також закладена концепція динамічного наближення для поступової (з урахуванням спроможності України) адаптації законодавства України до цих змін [4, с. 7].

Політичну частину угоди було підписано прем'єр-міністром України 21 березня 2014 року, а економічну частину — 27 червня 2014 року Президентом України (ратифікована Законом України N 1678-VII від 16 вересня 2014 року із заявою), тимчасово застосовуватиметься з 1 січня 2016 року [8].

Отже, є відповідний лист Міністерства закордонних справ України до Міністерства юстиції України з інформацією про те, що беручи до уваги статтю 486

Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, на тимчасовій основі застосовуватимуться окремі положення цієї Угоди. А саме:

розділ IV під назвою «торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» (за винятком статті 158 у тій мірі, в якій вона стосується забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності під час кримінальних проваджень, а також за винятком статей 285 і 286 у тій мірі, в якій ці статті застосовуються до адміністративних проваджень та перегляду й оскаржень на рівні держав-членів);

розділ VII «інституційні, загальні та прикінцеві положення» (за винятком статті 479(1)) у тій мірі, в якій положення цього розділу обмежуються метою забезпечення тимчасового застосування Угоди;

додатки I — XXV, а також Протоколи I щодо визначення концепції «походження товарів» і методів адміністративного співробітництва та Протокол II про взаємну адміністративну допомогу в митних справах [9].

Внаслідок створення ЗВТ з ЄС перед Україною відкриваються нові перспективи. Однак, у зв'язку із переорієнтацією на нові ринки збуту необхідні значні інвестиції (у першу чергу, пов'язані із підвищенням конкурентоспроможності національної продукції). Одночасно слід здійснити пошук можливостей заміщення російських ринків збуту (авіаційна промисловість, сільськогосподарська продукція, металеві вироби тощо). Так, видається можливим їх переорієнтування на Китай, Індію, Японію, арабські країни. Важливим є також розширення торговельних відносин з Казахстаном, Туркменістаном, Білоруссю, Азербайджаном, Грузією, на ринках котрих українська продукція є цілком конкурентоспроможною [10, с. 71].

Безумовно, посилення міжнародної конкуренції призводить до необхідності застосування заходів протекціоністського характеру. Але для України розвиток конкурентного середовища має забезпечити оптимальне поєднання політики лібералізму та протекціонізму. Основним завданням протекціонізму в Україні повинно стати забезпечення розвитку на внутрішньому ринку добросовісної конкуренції, а не її обмеження [11, с. 116].

З іншого боку, потрібно переорієнтовувати не тільки ринки збуту, а й саме виробництво з огляду на національний потенціал та попит на світовому ринку. Отже, постає питання, яким чином Україна в змозі брати участь у цьому розподілі праці, основою якого є інформаційні технології, нанотехнології, використання водневого палива, біотехнології, високошвидкісні транспортні системи. Відомо, що технологічний розрив існує, але його може подолати саме через ЗВТ та прямі іноземні інвестиції.

Світова практика засвідчила, що найефективнішим механізмом стимулювання технологічних змін є ринкове конкурентне середовище, в яке держава втручається у тій мірі, щоб захистити і підтримати тих суб'єктів ринку, які беруть на себе тягар інноваційної ініціативи. Тому державі вигідно активно проводити інноваційну політику. В цьому контексті постало завдання створення в Україні управлінської структури, яка перебрала б на себе роботу з оцінювання, планування та підтримки стратегічних технологічних змін в країні відповідно до загальнонаціональних інтересів [12, с. 11].

Для розвитку не тільки торговельної, але й транспортної інфраструктури, від якої залежить збільшення товарообігу та обслуговування споживачів, у нормативно-правовому полі необхідно визначити механізм взаємодії транспортної га-

лузі з іншими галузями національної економіки, міжнародними торговельними організаціями, регіональними органами виконавчої влади.

Саме орієнтація та адаптація національного законодавства відповідно такому, що використовується у ЄС, є вимогою часу, умовою розвитку торговельних партнерських відносин, що підтверджено аналізом міжнародної торгівлі між ЄС і так званими «країнами Східного партнерства» за 2002- 2013 рр. Про це свідчать наступні позитивні зміни для розвитку партнерських торговельних відносин між Україною та ЄС:

за цей період міжнародна торгівля товарами між країнами ЄС та шістьма країнами Східного партнерства (Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна) зросла з 22.3 до 74.8 млрд. євро;

серед усіх країн ЄС найбільший обсяг експортно-імпортних операцій з країнами Східного партнерства належав за цей період Німеччині (6 млрд 759 млн євро), у той час, як серед країн Східного партнерства найбільший належав саме Україні (18 млрд 398 млн євро) та Білорусі (5 млрд 874 млн євро);

Україна є основним торговельним партнером серед 6 країн Східного партнерства з країнами ЄС, оскільки на їх імпорт припадало 63,3 %, а на експорт 64,46 % від загального обсягу зовнішньої торгівлі з-поміж шести країн Східного партнерства [13, с. 258–259].

Доречно зауважити, що на сьогодні Україна має не тільки Зону вільної торгівлі з ЄС, а також багатосторонні угоди з країнами СНД, і, таким чином доступ на ринки Митного союзу.

Слід зауважити, що юридичної сили набрали поки що тільки раніше перелічені розділи та додатки Угоди. Отож розділ III Угоди під назвою «Юстиція, Свобода та Безпека» не ратифікований і навіть не діє на тимчасовій основі. А це означає, що положення статей про працівників, а саме стаття 17 «Поводження з працівниками» та стаття 18 «Мобільність працівників» не набрали чинності. Саме ці статті при вступі в юридичну силу, на думку автора, розширили б основні засади правового регулювання захисту прав українських працівників в ЄС і створили б рівні права з працівниками Євросоюзу.

Так, в частині IV в главі 6-й Угоди, яка охоплює також торгівлю послугами, визначенні дуже жорсткі умови для робітників, які планують надавати послуги в ЄС. Серед них можна виокремити наступні: 1) визначення національного режиму та режиму найбільшого сприяння із відповідним списком винятків; 2) відсутність чіткого принципу взаємного визнання сертифікатів, дипломів й інших документів, пов'язаних із наданням послуг працівниками; 3) окреслення обмежень до кожного виду надання послуг із вичерпним переліком класифікації робітників, котрі мають право надавати послуги.

Загалом, українські працівники в ЄС визначаються як працівники з третіх країн та працюють в країнах ЄС не на рівних умовах (не мають права на вільне переміщення в ЄС; не можуть залишатись довше визначеного періоду зазначеного в Угоді щодо окремого виду зайнятості).

Відповідно до права ЄС працівниками не визнаються особи, котрі прибули до держави-члена Європейського Союзу з метою отримання освіти. Навіть запровадження безвізового режиму з ЄС не надає жодних прав на працевлаштування в країні-члені, оскільки останнє передбачає короткострокові строки перебування.

Україна в свою чергу ще в 2007 році ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів, згідно до якої зобов'язується надавати працівникам-мігрантам та членам їхніх сімей соціальне забезпечення нарівні із своїми громадянами, дотримуватись збереження набутих ними прав. Тобто, приймаючи на свою територію працівників-мігрантів, наша країна не застосовує жодних дискримінаційних обмежень.

В Угоді визначаються жорсткі умови працевлаштування з цілою низкою обмежень як в термінах надання послуг, так і щодо умов, за яких робітники мають право надавати послуги. Не до кінця визначеними залишаються умови визнання кваліфікацій та дипломів за кордоном. Оскільки почали діяти не всі розділи Угоди, загальні принципи, які скасовують дискримінаційні обмеження для українських працівників та надають можливість рівних умов праці для українських громадян з громадянами держав-членів ЄС, не мають поки що юридичної сили.

Поліпшує дану ситуацію Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», прийнятий Верховною Радою України 05.11.2015, який набрав чинності також з 1-го січня 2016 року і завдяки положенням якого права заробітчани захищаються на законодавчому рівні. Відповідно до цього закону українські громадяни можуть влаштовуватися на роботу за кордоном: 1) за допомогою органів виконавчої влади; 2) за допомогою ліцензованих посередників; 3) та самостійно. Цей закон також визначає аспекти оподаткування, яке здійснюється в країні роботи працівника. Також відповідно до цього закону визнається закордонна освіта наших співвітчизників [14].

Але проблемними для працевлаштування наших громадян залишаються такі негативні аспекти, як: торгівля людьми, яка здійснюється під прикриттям недобросовісних ліцензованих посередників, котрі допомагають в оформленні документів на роботу за кордоном; отримання візи на працевлаштування, котру при продовженні контракту (трудового договору) необхідно продовжувати, а консульства України в країні працевлаштування може і не бути та інші.

Висновок. Проведений загальний аналіз правових засад зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також розгляд проблем працевлаштування українських громадян в межах Європейського Союзу вказує на те, що у питанні захисту українських працівників в країнах ЄС Угода про Асоціацію ще не запрацювала у повній мірі. Заради її реалізації у повному обсязі існує нагальна необхідність гармонізації національного законодавства з Європейськими стандартами у сфері працевлаштування. Тому численні питання гармонізації українського національного законодавства із Європейськими стандартами мають стати перспективними напрямками досліджень вітчизняних правників.

література

1. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В.В.Костицький. — К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. — 198 с.
2. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у 3 кн. Кн. 1 : Інституційне право Європейського союзу / За заг. ред. В. І. Муравйова. — К.: Ін Юре, 2015. — 307 с.

3. Череп А. В. Сучасний стан євроінтеграційних процесів України / А. В. Череп, В. М. Вишняков. — Запоріжжя: ЗНУ, 2014. — 331 с.
4. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною: наук. доп. / За ред. В. М. Гейця, Т. О. Осташко, В. О. Точиліна. — К. : ДУ «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України», 2013. — 97 с.
5. Решота О. А. Внутрішній ринок Європейського Союзу та міжнародна економічна інтеграція: навч. посіб. / О. А. Решота. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. — 156 с.
6. Беренда С. В. Еволюція економічної інтеграції в країнах Європи / С. В. Беренда. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. — 167 с.
7. Шнирков О. І. Закономірності формування зон вільної торгівлі у світовій економіці та Європейський Союз / Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи / За ред. Л. В. Губерського. — К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2007. — 319 с.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
9. Лист Міністерства закордонних справ України від 30.11.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/shodo-timchasovogo-zastosuvannja-mizhnarodnogo-dogovoru-doc251721.html>
10. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи економічної інтеграції: бачення наукової молоді» / Відпов. ред. Буркинський Б. В.; упоряд. Гетьман О. Л. — Одеса : Астропринт, 2014. — 188 с.
11. Гончаренко Н. І. Міжнародна економічна діяльність країн Євросоюзу і України в контексті економічної лібералізації / Н. І. Гончаренко. — Х. : Екограф, 2011. — 151 с.
12. Конвергенція економік України та Європейського Союзу: проблеми і перспективи : зб. наук. пр. / Редкол.: Бажал Ю. М. та ін. — К. : ПУЛЬСАРИ, 2012. — 162 с.
13. Барна М.Ю. Трансформація системи внутрішньої торгівлі в Україні: монографія / М. Ю. Барна — Львів : Растр-7, 2015. — 523 с.
14. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 № 761-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/761-19>

REFERENCES

1. Kostytskiy, V. V. (2003) *The law of the permanent concentration of capital: economic history and Ukrainian realities*. Kyiv: Institute of legislative predictions and legal expertise (in Ukr.).
2. Muraviov, V. I. (Ed.) (2015). *European law: the law of European Union: textbook in 3 vol.* (Vol. 1: Institutional law of the European Union). Kyiv: InYure (in Ukr.).
3. Cherep, A. V. & Vishniakov, V. M. (2014). *Current state of Eurointegration processes of Ukraine*. Zaporizhzhia: ZNU (in Ukr.).
4. Geets, V. M., Ostashko, T. O. & Tochylin V. A. (Eds.). (2013). *Opportunities and warnings upon the consequences of implementation of the provisions of the Association Agreement between the EU and Ukraine* : scientific report. Kyiv: State Organization «Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences» (in Ukr.).
5. Reshota, O. A. (2012). *Internal market of the European Union and international economic integration*. Lviv: Lviv Regional Institute of State Management. (in Ukr.).
6. Berenda, S. V. (2012) *Evolution of economic integration in the states of Europe*. Kharkiv: Kharkiv National University named V. N. Karazin (in Ukr.).

7. Shnyrkov, A. I. (2007). Regularities of formation of the Free trade zones in the world economy and European Union. In L. V. Hubersky (Ed.), *Integration of Ukraine into the European legal, political and economic systems*. Kyiv: Publishing polygraph centre «Kyiv university» (in Ukr.).
8. *The Association agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European atomic energy community and their member States, on the other hand*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (in Ukr.).
9. *The letter of the Ministry of foreign Affairs of Ukraine from 30.11.2015*. Retrieved from <http://document.ua/shodo-timchasovogo-zastosuvannja-mizhnarodnogo-dogovoru-doc251721.html> (in Ukr.).
10. Burkinskyi, B. V. (Ed.). (2014). *Prospects of economic integration: vision of the scientific youth*. Odessa: Astroprint (in Ukr.).
11. Goncharenko, N. I. (2011). *International economic activity of EU countries and Ukraine in the context of economic liberalization*. Kharkiv: Ecograf (in Ukr.).
12. Bazhal, Y. M. etc. (Eds). (2012). *Convergence of economies of Ukraine and European Union: problems and prospects*. Kyiv: PULSARY (in Ukr.).
13. Barna, M. Y. (2015). *Transformation of the system of internal trade in Ukraine: monograph*. Lviv: Rastr-7 (in Ukr.).
14. *On external labor migration*. The Law of Ukraine from 05.11.2015 № 761-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/761-19>(in Ukr.).

Для нотаток